

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'IN HAYATI
VE GÖRÜŞLERİ

Sümeyye AKDENİZ

Danışman
Doç. Dr. Mehmet İLHAN

İZMİR - 2020

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Muhammed Hüseyin Fadlallah’ın Hayatı ve Görüşleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

...../...../2020

Sümeyye AKDENİZ

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın Hayatı ve Görüşleri

Sümeyye AKDENİZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

Bu tezde Lübnan'da kurulmuş olan Hizbullah hareketinin manevi lideri ve hocası kabul edilen Şii âlim Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın hayatı ve görüşleri analiz edilmekte olup ilk olarak çalışmanın amacı doğrultusunda Fadlallah'ın fikirlerini önemli ölçüde etkilemiş olan Lübnan coğrafyasının dini, siyasi ve sosyal ortamı incelenmiştir.

Çalışmada Fadlallah, İslamcılık hareketi temelinde ele alınarak görüşleri de bu çerçevede değerlendirilmiştir. Bu bağlamda davet, devlet, devrim, cihad, demokrasi, şura, ulusalcılık vb. konular hakkındaki görüşleri Türkçeye çevrilmiş eserlerinden yola çıkılıp tespit edilmiş son olarak da düşüncelerinden hareketle kendisi ıslah ekolü içerisinde zikredilerek çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lübnan, Şiilik, Hizbullah, Devrim, İslamcılık, Muhammed Hüseyin Fadlallah.

ABSTRACT
Master's Thesis
Muhammed Hüseyin Fadlallah's Life and Opinions
Sümeyye AKDENİZ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Basic Islamic Sciences Program

This thesis analyzes the life and views of the Shiite scholar Muhammad Hussein Fadlallah, the spiritual leader and the teacher of the Hezbollah movement in Lebanon. Firstly, for the purpose of the study, we examined the religious, political, and social environment of Lebanese geography, which had a significant impact on Fadlallah's ideas.

Our study evaluated Fadlallah and his views on the basis of the Islamist movement. In this context, we identified several concepts such as dawah, state, revolution, jihad, democracy, shura, nationalism and so on in his works that had been translated into Turkish. Finally, we completed the study referring to him as a scholar within the school of reform based on his thoughts.

Keywords: Lebanon, Shiism, Hezbollah, Revolution, Islamism, Muhammad Hussein Fadlallah.

MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'IN HAYATI VE GÖRÜŞLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ORTADOĞU EKSENİNDE LÜBNAN

1.1. LÜBNAN TARİHİ	5
1.1.1. Osmanlı Öncesi Dönem	6
1.1.2. Osmanlı Döneminden Bağımsızlığa Kadar Lübnan	8
1.1.3. 1958 Bunalımı Sebepleri ve Sonuçları	11
1.1.4. Fransa Sonrası Dönem: Lübnan İç Savaşı (1975-1990)	14
1.1.4.1. Lübnan'ı İç Savaşa Götüren Süreç	14
1.1.4.2. İç Savaş Süreci ve Sonrası	17
1.1.5. 1982 İsrail İşgali	19
1.1.6. 1989 Taif Anlaşması	20
1.2. LÜBNAN'IN İKTİSADİ VE COĞRAFİ DURUMU	22
1.2.1. Lübnan İktisadi Yapısı	22
1.2.2. Lübnan Coğrafi Yapısı	23
1.3. LÜBNANDA SOSYAL YAPI	25
1.3.1. Dini Gruplar	28
1.3.1.1 Müslüman Gruplar	28
1.3.1.1.1. Sünniler	29

1.3.1.1.1.1. EL-Cemaatü'l-İslamiyye	31
1.3.1.1.1.2. İslami Tevhid Hareketi (Hareketü'l-Tevhidi'l-İslamiyye)	31
1.3.1.1.1.3. Ahbâş Cemaati (Cemiyet'ul Meşari İslâmiyye)	32
1.3.1.1.2. Şiiler	33
1.3.1.1.2.1. Şii EMEL Hareketi	39
1.3.1.1.2.2. Şii Hizbullah Hareketi	40
1.3.1.1.3. Dürzilik	41
1.3.1.2. Hristiyan Gruplar	42
1.3.1.2.1. Marunî Grup	43

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'IN DİNİ VE SİYASİ GÖRÜŞLERİ

2.1. ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİMİ	45
2.2 YETİŞMESİNDE ETKİLİ OLAN İSİMLER	47
2.3. LÜBNAN'A YOLCULUK	48
2.4. MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'IN ESERLERİ	52
2.5. MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'IN DÜŞÜNSEL YAPISI	54
2.6. MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'DA SİYASİ DÜŞÜNCE	58
2.6.1. Fadlallah'da Devrim	58
2.6.2. İslam Devleti Tasavvuru	60
2.6.3. Fadlallah'a Göre Şûra ve Demokrasi Arasındaki Fark	67
2.6.4. Fadlallah ve Ulusalcılık Sorunu	70
2.6.5. İslam ve Vatan	70
2.6.5.1 Değişimde İnanç Temeli ve Dinin Rolü	74
2.6.5.2 Değişimde İslami Hareketlerinin Rolü	76
2.6.5.3. İran İslam Devrimi ve Fadlallah	78
2.6.6. Fadlallah'ın Filistin Sorununa Yaklaşımı	80
2.7. FADLALLAH'IN DİN İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	83
2.7.1. Fadlallah'da Emr-i Bi'l Mar'ûf ve'n- Nehy-i Ani'l Münker Prensibi	84

2.7.2. Fadlallah'ın Kurtuluş Teolojisinde Davet ve Davetçi Kavramları	87
2.7.2.1. Devlet ve Davet İlişkisi	90
2.7.2.2. Fadlallah'ın Düşüncesinde Cihad Kavramı ve Davet İle İlişkisi	91
2.7.2.3. Takıyye	94
2.7.2.4. İmâmet ve Velayet-i Fakih	98
2.7.2.5. Mezheplere Dair Bakış Açısı	102
2.7.3. İslam'da Kuvvet ve İnanç İlişkisi	104
2.7.4. İslam'da Kadın Sorununa Yaklaşımı	106
2.7.5. Mut'a Nikâhı	108
 SONUÇ	 111
KAYNAKÇA	116

KISALTMALAR

Emel	Lübnan Direniş Tugayı
Fkö	Filistin Kuruluş Örgütü
Nşr	Neşreden
Thk	Tahkik
Vb	Ve benzeri

GİRİŞ

Zengin yeraltı kaynakları ve sahip olduğu stratejik önem sebebiyle asırlardır bölgesel ve uluslararası güçlerin hedefi haline gelmiş olan Ortadoğu toprakları üzerinde yaşanan gerginliklerden ve savaşlardan dolayı her dönem dünya gündeminin ana konuları arasında yer almıştır. Topraklarında barındırdığı etnik ve mezhebi çeşitlilik bölgede çıkar temelli hâkimiyet kurmak isteyen ülkeler tarafından kullanılmış ve neticesinde Ortadoğu telafisi olmayan trajedilere sahne olmuştur. Bu çalışma Ortadoğu'nun siyasi ve sosyal yapı bakımından son derece karışık ülkesi olan Lübnan'ı ve bu ortamın etkisinde fikirsel manada yetişen Şiiilerin dini lideri Muhammed Hüseyin Fadlallah'ı ve düşüncelerini mezhepler tarihi bağlamında objektif bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Yüzölçümü ve nüfus bakımından oldukça küçük bir ülke olan Lübnan, Ortadoğu'nun neredeyse küçük bir modeli gibidir. Zira hemen hemen pek çok etnik ve mezhebi çeşitliliği kendi topraklarında toplamıştır. Ancak bu coğrafyada, ne yazık ki siyasi ve askeri istikrar bir türlü sağlanamamış ve neticesinde iç savaş vb. mücadeleler yıllardır sürüp gitmektedir. Ülkenin sahip olduğu mezhebi çeşitlilik çatışmaya dönüşüp acı tecrübeleri beraberinde getirirken ardından gelen İsrail işgalleri ile birlikte siyasi, sosyal ve iktisadi açıdan büyük buhranlar yaşamıştır. Mezhepsel ayrışmanın çok keskin olduğu bu coğrafyada ortak yaşama kültürü bölgesel ve dış güçlerin etkisi ile sürekli baltalanmış bunun doğal sonucu olarak da ortak bir kimlik ulus-devlet anlayışı oluşturulamamıştır. Ülkenin mevcut ortamı Lübnan'ın kaderini tayin eden bir vakıya dönüşmüştür. Bu bağlamda her ne kadar iç savaş ve işgallerin gölgesi bu topraklar üzerinden kalkmış gibi görünse de bünyesindeki adil olmayan sosyo-ekonomik yapıdan, sivrilmeye müsait toplumsal gruplaşmalardan, mevcut mülteci probleminden ve siyasi çıkmazlardan dolayı her an geçmişin acı hatıralarına dönme ihtimalini içinde taşımaktadır. Bu bağlamda Lübnan'da yaşanan trajediler Fadlallah'ın fikirlerini ve eylemlerini önemli bir şekilde etkilerken sahip olduğu İslamcı kimliğini de kurtuluş teolojisi üzerinden şekillendirmiştir Fadlallah'ın düşünsel yapısını daha iyi çözümleyebilmek için öncelikli olarak Lübnan'ın genel durumunun tahlil edilmesi gerekir. Çünkü Lübnan'ı anlamak Fadlallah'ı anlamak demektir. Önceleri Ortadoğu'nun batıya açılan kapısı

olarak kabul edilen Lübnan, yaşanan tahribatlarla içinden yeni potansiyel dini gruplar ortaya çıkarırken mevcut yapısıyla bu gurupların fikir babalarını da beslemiştir. Bundan dolayı birinci bölümde Lübnan'ı genel hatları ile ele alırken ikinci bölümde tezimizin ana konusunu oluşturan Fadlallah'ın hayatı ve düşünceleri birinci ve ikinci bölümün bilgileri doğrultusunda analiz edilerek tespit edilip ortaya konulmuştur.

1. Tezin Amacı

Bu çalışmada Lübnan'da kurulmuş olan Hizbullah hareketinin manevi lideri olarak kabul edilen Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın hayatını, dini nazariyesini ve siyasi görüşlerini belirleyerek siyasal İslamcılığa olan mesafesini değerlendirmeyi hedeflemekteyiz. Bizi Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın hayatına ve görüşlerine dair çalışmaya sevk eden sebep, Lübnan'da ortaya çıkan Şii İslamcı hareketler ve liderleri konusunda akademik alanda yer alan ciddi boşluktur. Nitekim bu konu bağlamında yapılmış derli, toplu çalışmalar yok denecek kadar azdır. Türkiye'de pek çok eseri 1990'lı yıllarda Türkçeye çevrilerek dönemin İslamcılarını büyük ölçüde etkilemiş olan Fadlallah hakkında akademik manada bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmamızın bu boşluğu bir nebze de olsa dolduracağını düşünüyor ve bundan sonra yapılacak olan çalışmalara da yardımcı olacağını umuyoruz.

2. Tezin Yöntemi

Araştırmamızda öncelikle kapsamlı bir literatür çalışması yapılmış Fadlallah ile ilgili yapılan çalışmalar araştırılmıştır. Daha sonra Fadlallah'ın fikirlerinin nasıl bir ortamda ortaya çıktıklarını anlamlandırmak adına Lübnan'ın dini, siyasi ve sosyal durumu ele alınarak Lübnan'ın tarihi, coğrafyası, geçirdiği sıkıntılı süreçler ve mezhepsel bölünmüşlüğü gibi konulara birinci bölümde değinilmiştir.

İkinci bölümde ise Fadlallah'ın dini ve siyasi düşüncesini şekillendirmesi bakımından oldukça önemli olan hayatı ele alınmış ardından dini ve siyasi düşünceleri belli kavramlar üzerinden tespit edilerek ortaya konulmuştur. Nihai olarak ise düşünceleri arasındaki tezat olan kısımlar belirlenerek sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

3. Tezin Muhtevası

Fadlallah'ın hayatına dair geniş bir malumat bulunmadığı için genel bilgiler ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca görüşlerini ele alınırken kullanmış olduğumuz eserler yalnızca Türkçeye çevrilmiş olanlarla sınırlandırılmıştır. Çalışmamızın muhtevası Fadlallah'ın 1966'da Lübnan'a yerleşmesinden 2010 yılında vefat etmesine kadarki süreçte ortaya koyduğu eylem ve söylemler ile sınırlıdır. Bu tarihler arasında Fadlallah'ın dini ve siyasi düşünceleri eserlerinden hareketle analiz edilerek İslamcılık hareketi içerisindeki konumu ele alınmaktadır.

4. Kaynak ve Araştırmalar

Tez konumuzla ilgili Türkiye'de daha önce yapılmış akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Yabancı dillerde ise Fadlallah ile ilgili bazı çalışmalar mevcuttur. Konumuz ile ilgili yazılan ve M. Ali Demirci tarafından Türkçeye çevrilmiş olan ve 2001 yılına Yöneliş yayınlarından çıkan İbrahim M. Ebu Rabi'nin "İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri" adlı akademik eserdir. Bu eserde Rabi, Fadlallah ile birlikte Hasan el-Benna ve Seyyid Kutub'un düşüncelerini İslamcılık bağlamında analiz etmektedir.

Diğer çalışma ise Olivier Carre'nin Khomeinisme Libanais: Qutb, Fadlallah, Mème Combat adlı makalesidir. Bu makale 1991 yılında Social Compas adlı Fransız dergisinde yayınlanmıştır. Carre bu çalışmada Fadlallah'ın Humeyni ile ayrıştığı düşünceleri ortaya koymakta ayrıca Fadlallah ile Seyyid Kutub'un fikirsel anlamda benzerliklerini tespit etmektedir.

Birinci bölümde Lübnan ile ilgili yararlandığımız belli başlı çalışmalar mevcuttur. İlk çalışma Zahide Tuba Kor'un "Ortadoğu'nun Aynası Lübnan" adlı eseridir. Kor bu eserinde Lübnan ile ilgili tafsilatlı bilgiler vererek genel bir bakış açısı oluşturmaktadır. Diğer çalışma ise İrfan C. Acar'ın "Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu" adlı kitabıdır. Bu eser de Lübnan'ı Filistin sorunu bağlamında değerlendirmemizde yardımcı bir kaynak olmuştur. Yasin Atlıoğlu'nun "Lübnan Marunîleri" kitabı da çalışmamızda yararlandığımız bir diğer eserdir. Ayrıca konumuzla ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinden de faydalanılmıştır.

Özellikle Ersin Ergenekon'un "Ortadoğu Denkleminde Lübnan'daki Hizbullah", Âdem Şevik'in, "Ortadoğu'da Lübnan Sorunu" ve Gökhan Erdem'in "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi EMEL'den Hizbullah'a" adlı yüksek lisans tezlerinden de yararlanılmıştır. Tezimizde İlk kaynak eserler arasında Şehristani'nin el-Milel ve Nihal adlı eseri bulunmaktadır. Bu eser Mustafa Öz tarafından çevrilmiş olup dinlere, mezheplere ve felsefe tarihine dair bilgileri içermektedir. Ayrıca Şii kaynaklardan Şeyh Müfidin Nüketü'l-İ'tikadiyyesi ve Kummi'nin el-İ'tikâdât adlı eserleri de çalışmamızda kullanılmıştır.

İkinci bölüm ise Fadlallah'ın Türkçeye çevrilmiş olan makaleleri ve eserleri baz alınarak oluşturulmuştur. Bu noktada faydalandığımız, İslam ve Kuvveti Mantığı, Kur'an'da Davet Metodu, Kuram ve Eylem, Min Vahyi'l Kur'an adlı tefsir çalışması, İslami Direniş, Gençlerin Dünyası, İslami Açından Kadın Sorunu, İslami Hareket İlkeler ve Sorunlar (iki cilt) adlı eserlerdir. Bu eserler en çok yararlandığımız kaynaklardır. Diğer yararlandığımız çalışmalar kaynakça kısmında ayrıca değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU EKSENİNDE LÜBNAN

1.1. LÜBNAN TARİHİ

Lübnan, ismini topraklarının ana hatlarını belirleyen dağlarının karla kaplı zirvelerindeki beyaz görüntüye nispetle Sami dillerinde beyaz anlamına gelen “Leban” kelimesinden almaktadır.¹ Arapça süt ürünleri anlamına gelen “*Laban*”² Aramice ve İbranice yine beyaz anlamına gelen “*Lavan*” ismin kökenini doğrular mahiyettedir.³

Ortadoğu’nun eskiden batıya açılan kapısı olarak kabul edilen Lübnan asırlardır çeşitli medeniyetlerin uğrak yeri olmuş ve günümüzde de sahip olduğu stratejik önem sebebiyle bölgesel ve uluslararası ülkelerin hedefi haline gelmiş küçük bir Ortadoğu ülkesidir. İçinde barındırdığı zengin demografik yapı ne yazık ki sömürgeci devletler tarafından menfi manada sürekli kullanılmış ve ülke siyasi ve sosyal istikrarı bir türlü yakalayamamıştır.

Pek çok devlete ev sahipliği yapmış olan Lübnan toprakları Yavuz Sultan Selim zamanında 1516 yılında Memluklerin yenilgiye uğratıldığı Mercidabık savaşı sonucunda Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁴ Birçok kültürün bir arada yaşadığı bu zengin ülke sahip olduğu etnik ve mezhebi zenginlikten dolayı Osmanlılar tarafından Nuh’un gemisine benzetilmiş ve Cebel-i Lübnan olarak anılmıştır.⁵

Merkezi devlet anlayışının kuvvetli olmadığı Lübnan’da, iç savaşlar, işgaller ve sosyal yapıdaki adaletsizliğin, vermiş olduğu ezilmişlik psikolojisi Şiiliğin, bir direniş ideolojisine evrilmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Daha sonraki aşamada Şiiliğin, direnişi ekseninde örgütlenerek önce EMEL’i ardından Hizbullah’ı doğurması ve popülerleşmesi bölgede Arap devletlerini kendi rejimlerini koruma

¹ Z. Tuba Kor, **Ortadoğu’nun Aynası Lübnan**, İHH Araştırma ve Yayınlar birimi, İstanbul, 2009, s.1.

² Rağıp el-İsfahâni, Ebu’l Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, **el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’an**, thk. Safvân Adnan ed-Dâvudi, 1. Baskı, Daru’l-Kalem, Beyrut, 1992, s.735.

³ İsrail Benyakar, Yuda Siliki, **Türkçe-İbranice Sözlük**, İsrail’deki Türkiyeliler Birliği Yayınları, İsrail, 2011, s.455.

⁴ Ersin Ergenekon, **Ortadoğu Denkleminde Lübnan’daki Hizbullah**, (Yüksek lisans tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014) s.15.

⁵ Ersin Ergenekon s.16.

telaşına düşürmüştür.⁶ Bu durum Lübnan'ı, Ortadoğu'da oluşan Şii-Sünni cepheleşmesinin merkez üssü haline getirmiştir. Kısacası Fenikelilerden başlayarak pek çok medeniyetin sahipliği yapıp günümüze kadar ulaşan Lübnan toprakları, Ortadoğu denklemine değerlendirildiği zaman Ortadoğu'nun bir minyatürüymüş izlenimini verir. Bu nedenden dolayıdır ki pek çok mezhebe kucak açan bu küçük coğrafya Şii ve Sünni kutuplaşması temelinde de âdeta Ortadoğu'nun kaderini tayin eden kritik bir konumdadır.

1.1.1. Osmanlı Öncesi Dönem

Lübnan'ın ilk ev sahipleri, M.Ö 3000'lerde sahil kesimine yerleşen Fenikelilerdir. Sırasıyla Fenikeliler, Asurlular, Babil'liler, Persler ve nihayetinde Makedonya krallığının Lübnan üzerinde kurduğu hâkimiyet sonrasında (M.Ö 64–M.S 395) Roma imparatorluğunun egemenliğine girmiş ve Roma'nın ardından Bizans (m.395-636) imparatorluğu tarafından yönetilmiştir.⁷

Lübnan topraklarının Müslümanlar tarafından fethi ise Hz. Ömer'in halife olduğu döneme denk gelmektedir. 15/636 yılında Hz. Ömer'in talimatıyla Ebu Ubeyd'e b. Cerrah'ın başkumandanlığında Yezid b. Ebu Süfyan ve kardeşi Muaviye tarafından 636 yılında gerçekleştirilen Yermük savaşı ile günümüz Suriye, Ürdün ve Filistin topraklarıyla beraber Lübnan, Müslümanların hâkimiyetine girmiştir.⁸ Müslümanlar için oldukça stratejik bir konumda olan bu topraklar özellikle askeri noktada mühim pozisyonlar üstlenmiştir. Lübnan, Emeviler dönemi ile birlikte başkentin Şam'a alınmasıyla daha da önemli hale gelirken yapılan çalışmalarla İslam bu topraklarda hızla yayılmaya başlamıştır.⁹

Lübnan topraklarının kıyı şeridi Akdeniz ticareti açısından taşıdığı önem sebebiyle tarih boyunca büyük güçlerin üzerinde savaş verdikleri kıymetli bölgeler olmuştur. Bu nedenle sahil şehirleri, taşıdıkları işlevsel fonksiyonları sebebiyle Akdeniz'in önemli, ticaret merkezi olma özelliğini Müslümanların buraları ele geçirmesinin ardından da korumaya devam etmiştir.

⁶ Talha Köse, Lübnan Raporu, http://www.setav.org/document/SETA_Lubnan_Raporu_Rapor_Ozeti.pdf (2006). (Erişim, 22.08.2019) s.8.

⁷ Mustafa L. Bilge, "Lübnan" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, Cilt.27, ss.244-2446.

⁸ Mustafa L. Bilge, "Lübnan" Cilt.27, ss.244-246.

⁹ Z. Tuba Kor, s.30.

Emeviler döneminin Ticari bakımdan ve başkent Şam'ı koruması açısından stratejik öneme sahip olan Sayda ve Sur şehirleri Lübnan'ın ön plana çıkan şehirleri arasındadır.¹⁰ Bu bölgeler Lübnan'ın önemli ticaret merkezleri konumunda olmalarının yanı sıra Bizans saldırılarına karşı, özellikle Sur şehrine tersanelerin taşınmasıyla Müslümanların deniz üssüne sahip şehirleri haline gelmiştir.¹¹ Bir diğer yürütülen faaliyet ise iskân politikaları olmuştur. Bölgenin İslamlaştırılması gereği öncelik olarak Lübnan topraklarına Arap kabileler yerleştirilirken ayrıca Beyrut, Sur ve Sayda şehirlerine de İranlı kabileler iskân edilmiştir.¹² Böylelikle Lübnan hızla İslamlaşma sürecine girmiştir.

Emevi'lerin ardından bölgeye hâkim olan Abbasîler Emevilerden devraldıkları, şehirlerin imar ve iskân politikasını devam ettirmişlerdir. Ancak başkent Dımeşk'tan, Bağdat'a alınmasıyla bölgenin siyasi önemi azalmıştır.¹³ Abbasilerin zayıflaması ile birlikte Lübnan toprakları Tolunoğulları'nın hâkimiyetine girmiştir.¹⁴ Bu dönemde mezhepsel hareketliliğin de yaşandığı görülmektedir. Zira Lübnan'ın güney kesimlerinde İsmaili-Karmati hareket kendisine yayılma imkânı bulmuştur.¹⁵ Tolunoğulları'nın yıkılmasıyla birlikte İhşidler'in hâkimiyeti altına giren Lübnan toprakları daha sonra p+eyderpey Fatımilerin yönetimine girmiştir. Fatımiler ile birlikte bölgede mezhepsel manada, günümüze kadar Lübnan'ın siyasi ve sosyal hayatını etkileyecek değişiklikler meydana gelmiştir.

Bu dönemde Fatımiler, yükselişe geçen İsmaili, Nusayri ve Dürzi gibi gayri Sünni mezheplere yayılması için uygun bir ortam sunmuş Şii nüfus lehine yürüttükleri politikalar nedeniyle Şiilik Lübnan'da artmıştır.¹⁶ Demografik yapıda oluşan bu hızlı değişimler ise daha sonraki süreçte Lübnan sosyal yapısının mezhepsel farklılıklar etrafında şekillenmesiyle sonuçlanmıştır.

Hristiyanlar tarafından yoğun bir şekilde yürütülen haclı seferlerinden Lübnan da payına düşeni almışsa da yapılan anlaşmalarla kısa vadede istikrarını korumayı başarabilmiştir.¹⁷ Ancak kısa süreli bu istikrar giderek güç kaybeden

¹⁰ Mustafa L. Bilge, "Lübnan" Cilt.27, ss.244-246.

¹¹ Mustafa L. Bilge, "Lübnan" Cilt.27, ss.244-246.

¹² Mustafa L. Bilge, Lübnan" Cilt.27, ss.244-246.

¹³ Mustafa L. Bilge, Lübnan" Cilt.27, ss.244-246.

¹⁴ Z. Tuba Kor, s.26.

¹⁵ Z. Tuba Kor, s.28.

¹⁶ Mustafa L. Bilge, Lübnan" Cilt.27, ss.244-246.

¹⁷ Mustafa L. Bilge, Lübnan" Cilt.27, ss.244-246.

Fatımilerden, yerini tekrar Haçlılara bırakmıştır.¹⁸ Haçlıların idaresinde olan Lübnan üç idari bölgeye ayrılmış, Beyrut'un kuzeyinden Trablus'a kadar olan bölge Trablus kontluğuna, Beyrut, Sayda ve Sur, Kudüs krallığına, Lübnan'ın iç kesimleri ise Müslümanlara taksim edilmiştir.¹⁹

Memlûklüler döneminde Lübnan toprakları zorlu mücadeleler neticesinde tekrar Müslümanların eline geçmiştir.²⁰ Fatımiler devrinde Dürzi, İsmaili ve Nusayri nüfusun lehine olan politikalar daha sonra Memlûklüler döneminde Sünni kesim için geçerli olmuş böylelikle Memlûklüler, Selçukluların XI. yy'da Sünnileştirme politikasını Lübnan'daki faaliyetleri ile desteklemişlerdir.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi büyük dinlerin bu topraklardaki mevcudiyeti ve beraberinde kendilerinden inkişaf eden farklı anlayışlar ve buna bağlı olarak oluşan gruplaşmalar Lübnan topraklarında mezhebi çeşitliği ortaya çıkarmıştır. Tarih boyu Lübnan'da her gelen yeni yönetimin kendi inancı doğrultusunda yürütmüş olduğu olan iskân politikaları sebebiyle nüfus üzerinde oluşturduğu değişimler mezhepler arasında kutuplaşmalara sebep olurken ayrıca mezhebi taassubun ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır. Çünkü Lübnan topraklarında her inanıştan ve mezhepten topluluk bir arada yaşamış ve aralarında birbirlerine karşı sayısal anlamda salt bir üstünlük kuramamışlardır. Lakin ülkede iktidar olanların nüfus dengesi üzerinde iskân adı altında yaptıkları değişimler mezheplerin nüfus dengelerini bozmuş bu durum Lübnan tarihinde, isyanları ve savaşları besleyen sebeplerden biri olmuştur. Bu nedenle gruplaşmalar artarken toplumda ortak bir kimliğe aidiyet duygusu var olamamıştır.

1.1.2. Osmanlı Döneminden Bağımsızlığa Kadar Lübnan

Lübnan toprakları, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Mercidabık savaşıyla Osmanlı yönetimine katılmıştır.²¹ Memlûklerden Osmanlıya geçen bu toprakların yönetimi Dürzi Maan ailesine verilmiş ve bu aile hem sosyal hem de siyasi açıdan bölgede bulunan tüm dini gruplar üzerinde gücünü kabul ettirerek ülke

¹⁸ Mustafa L. Bilge, Lübnan" Cilt.27, ss.244-246

¹⁹ Mustafa L. Bilge, Lübnan" Cilt.27, ss.244-246.

²⁰ Z. Tuba Kor, s.26.

²¹ İrfan C. Acar, Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.7.

yönetiminde söz sahibi olmuştur.²² Maanoğullarına, Yavuz Sultan Selim tarafından, bölgenin fethedilmesinde Osmanlı ordusuna yardımcı olmaları sebebiyle “Emir” unvanı verilmiştir.²³ Ancak bu ailenin mevcut yönetimde varlığı uzun soluklu devam edememiştir. Bu çerçevede Maanoğulları’nın Lübnan Yönetiminde sonunu getiren II. Fahreddin olmuştur.²⁴ Kendisi Osmanlının Doğu Akdeniz’deki en büyük rakibi olan İtalyanlarla işbirliği yapmış bunun sonucunda ise “ihamet” ile suçlanarak idam kararı verilmiştir.²⁵ Ardından II. Fahreddin, daha sonraki süreçte modern Lübnan tarihinde Lübnan’ın asıl kurucusu ve kahramanı kabul edilmiş ve Lübnan milliyetçiliğinde kilit isim olmuştur.²⁶ Zayıflayan bu yönetim yerini Şihabilere devretmiştir.²⁷ Sünni Şihabilerin Lübnan yönetiminde söz sahibi olduğu dönemde Cebel-i Lübnan bölgesindeki tarım alanlarını işleten Dürziler, en güçlü kesimi oluşturmuşlardır.²⁸ XVIII. Yüzyılın başlarından itibaren Dürzi aileler arasında başlayan güç mücadeleleri ve sonunda Şihabiler içerisinde Hristiyanlığa ihtida edenler sebebiyle Dürziler zayıflamış ve neticesinde Marunîler güç kazanmıştır.²⁹

Osmanlı döneminde özerk bir yapıya sahip olan Lübnan emirlik şeklinde yönetilmiştir.³⁰ Bu bağlamda Osmanlı devletinin Lübnan’ı, kendine has demografik yapısını dikkate alarak özerk bir yapı içerisinde yönetmesi, bölgedeki dini gurupların mevcut konumlarını 400 yıl süren yönetim boyunca korumalarına olanak sağlamıştır.³¹ Böylelikle bunca yılı aşkın zaman içerisinde mevcut dini guruplar, ortak bir yaşama kültürü oluşturabilmiştir. Fakat bu çok uzun sürmemiştir. Nitekim Osmanlının zayıflaması beraberinde çekişmeleri de getirmiş bağımsızlığa kadar pek çok sömürgeci güç tarafından bu çekişmeler kendi çıkarlarına uygun olacak şekilde kullanılmıştır.

Bu bağlamda Lübnan’da çıkarları bulunan Fransa, 18. yy ’da Marunîlere çeşitli açılardan destek vererek ülkenin kutuplaşmasına zemin hazırlamış ve yapacağı işgalleri kolaylaştırmıştır. İngiltere ise Uzakdoğu’daki sömürgeleri ile bağlantılarını

²² Gökhan Erdem, Lübnan’da Şii Siyasi Hareketin Evrimi EMEL’den Hizbullah’a, s.24.

²³ İrfan C. Acar, s.11.

²⁴ İrfan C. Acar, s.13.

²⁵ İrfan C. Acar, s.13.

²⁶ Z. Tuba Kor, 29.

²⁷ Z. Tuba Kor, s.30.

²⁸ İrfan C. Acar, s.35.

²⁹ Âdem Şevik, Ortadoğu’da Lübnan Sorunu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008) s.63.

³⁰ İrfan C. Acar, s.17.

³¹ İrfan C. Acar, s.2.

korumak için Dürzileri desteklemişlerdir.³² Böylece bu topraklar, emperyal iki devletin çıkarları uğruna acımasızca oyun alanına dönüştürdüğü bir coğrafya olmuştur. Doğu Akdeniz ticaretinde dengeleri kendi lehine değiştirebilmek adına mevcut azınlıkları kışkırtarak mezhep düşmanlığını körükleyen hatta onlara silah temin ederek mevcut gerginliği daha da keskinleştiren Avrupalı güçler, amaçlarına ulaşmışlardır. Neticesinde ise Lübnan toprakları, Marunî ve Dürzi topluluklar arasında 1841, 1845 ve 1860'da acı trajedilere dönüşecek iç savaflara sahne olmuştur.³³

Fransa ve İngiltere'nin Lübnan'ın hassas dengesi üzerinde oluşturdukları tahribatın yanı sıra, Mısır valisi Mehmet Ali Paşanın 19. yy başlarında Osmanlı toprakları üzerinde giriştiği iktidar mücadelesi de Lübnan'ı etkilemiştir.³⁴ Kavalı'nın elde ettiği güç Osmanlıyı zor duruma düşürürken bölgede çıkarları bulunan İngiltere ise bu konuyu kendi menfaatine devşirerek Mehmet Ali Paşanın işgal ettiği yerlerden geri çekilmesini sağlamıştır.³⁵ Bu geri çekiliş Lübnan'daki gerginliği azaltmazken tam aksine Avrupalı devletler tarafından Hristiyan nüfusun dengesini diğer azınlıkların nüfusuna oranla kendi çıkarlarına uygun olacak şekilde bozmuşlardır.³⁶ Oluşturulan bu yapay dengesizlik ise beraberinde 1860 yılına kadar sürecek olan Dürzi ve Marunî çatışmasını getirmiştir.³⁷

1860'daki iç savaş esnasında Dürziler ve Marunîler arasında cereyan eden çatışmalarda 10.000 Hristiyan öldürülmüş ve Fransa, Hristiyanları katliamdan korumak bahanesi ile Beyrut'a girmiştir.³⁸ Bu durum Lübnan'ı uluslararası platforma taşımış bu bağlamda Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın Osmanlıya yaptığı baskılar netice vermiş, sonucunda ise 9 Haziran 1861 tarihinde İstanbul'da bir anlaşma imzalanmış ve Cebel-i Lübnan nizamnamesi ilan edilmiştir.³⁹ Bu nizamname ile oluşturulan mutasarrıflığın başına Osmanlı devleti tarafından atanan Lübnanlı olmayan bir Hristiyan-Katolik getirilmiş ve başkana yardımcı olması amacıyla altı büyük mezhebin temsil edildiği on iki kişilik bir konsey

---

³² Z. Tuba Kor, s.30.

³³ Ersin Ergenekon, s.16.

³⁴ Talha köse, s.8.

³⁵ Mustafa L. Bilge, "Lübnan" Cilt.27, ss.244-246.

³⁶ Talha Köse, s.1.

³⁷ Z. Tuba Kor, s.42.

³⁸ Z. Tuba Kor, s.31.

³⁹ İrfan C. Acar, s.18.

oluşturulmuştur.⁴⁰ Bu yeni düzen ise idarenin askeri otoriteye teslim edildiği 1915 yılına kadar toplamda 53 yıl sürmüştür.⁴¹ Yönetimde esas aldığı “mezhebi temsil” toplumdaki hassas dengeyi yeniden tesiste başarılı bir model olurken ileride kurulacak olan bağımsız Lübnan devletinin de yönetim modeline kaynaklık edecektir.

Osmanlı hâkimiyetinden Fransız mandater yönetimine geçen Lübnan toprakları Fransa tarafından beş siyasi bölgeye ayrılmıştır.⁴² Fransa’nın mandaterliği altında değişen siyasi yönetimlerinde el değiştiren Lübnan’da, bağımsızlık için mevcut olan tüm mezhepler ortak paydada bir araya gelerek Fransa’ya karşı mücadeleye girişmişlerdir.⁴³ II. Dünya savaşı ile birlikte Alman birliklerin Fransa’yı işgal etmesiyle Fransızlar Lübnan’daki mücadeleye etkili tepki gösterememiş ve bunun neticesinde Fransa 26 Kasım 1941 yılında Lübnan’a bağımsızlık vaat etmek zorunda kalmış.⁴⁴ Lakin sözünde durmamış mandater yönetimini devam ettirmiştir. Fransa’nın işgaline karşı oluşturulan iç baskı meyvesini vermiş ve 22 Kasım 1943 yılı Lübnan’ın bağımsızlık tarihi olarak kabul edilmiştir.⁴⁵ Fransa’nın ülkeden tam olarak çekilmesi ise 1946 yılında olmuştur.⁴⁶

1.1.3. 1958 Bunalımı Sebepleri ve Sonuçları

Ortadoğu coğrafyasının en hareketli ülkesi olan Lübnan 19. Yüzyılda Fransa tarafından işgal edilerek ülkenin hassas dengesi kendi menfaatine olanak sağlayacak şekilde bozulmuştur. Fransa, Marunîler lehine oluşturduğu politika ile hem ülke içerisindeki sömürüsüne destek bulurken hem de mezhebi gerginlikleri besleyerek ülkede ortak bir kimlik oluşmasını engellemiştir. Ancak bu durum ülkede yer alan grupların, Fransız mandasına karşı mevcut ihtilaflarını bir kenara bırakıp, birleşerek verdikleri bağımsızlık mücadelesi ile bozulmuştur. Böylelikle ortak mücadelenin verdiği etki Fransa’yı yıldırmış ve Lübnan 1943’te bağımsızlığına kavuşmuştur. Lübnan’ı bağımsızlığa götüren birlik, kısa sürede mezheplerin tekrardan

---

⁴⁰ Âdem Şevik, s.75.

⁴¹ Talha Köse, s.8.

⁴² Talha Köse, s.9.

⁴³ Z. Tuba Kor, s.34.

⁴⁴ Z. Tuba Kor, s.36.

⁴⁵ Z. Tuba Kor, s.37

⁴⁶ Z. Tuba Kor, s.37.

güncelleştirdiği ihtilaflarla, tarihin arka sayfalarında yerini almıştır.⁴⁷ Bağımsızlık öncesi biriken bu nefret kısa vadede unutulmuş gibi görünse de bağımsızlık sonrası tekrar hortlamış bu da 1958 bunalımı öncesi tırmanan tansiyonu besleyen sebeplerden biri olmuştur.

Ortadoğu'yu kargaşanın ortasında bırakan tüm siyasi, iktisadi ve sosyal hayatı alt üst eden önemli gelişmelerden biri de 1948 İsrail'in, Filistin toprakları üzerinde kurduğu Yahudi devleti olmuştur. Lübnan'ı hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkileyen bu olay, mülteci problemi ve savaşla birlikte yükselişe geçen Arap milliyetçiliği ile ülke içerisindeki hassas iç denge üzerinde ağır sonuçlar meydana getirmiştir. Zira mültecilerin Lübnan'a iltica etmesi ile Sünni nüfusun lehine değişen dengeler Marunîlerin hoşuna gitmemiş ve mültecilere karşı acımasız bir mücadele içine girmişlerdir. Diğer yandan Arap dünyasında Arap-İsrail savaşıyla⁴⁸ sivrilen Arap milliyetçiliği ülke içerisindeki Sünni Müslümanlar tarafından sahiplenilmiş ve batı taraftarı Marunîlerle karşı karşıya gelinmiştir.

1957 yılına gelindiğinde ise Batı yanlısı politikalar ile onların desteğine sırt dayayan Camile Chamaoun'un meşru olmayan yollarla seçimi kazanması ülkede var olan gerginliği had safhaya ulaştırmıştır.⁴⁹ Bu gerginlik diyalog yolu ile çözülme yoluna gidilmeden muhaliflerin silahlanması ile sonuçlanmış ve Beyrut'ta bombaların patlamasıyla ülke geneline yayılan çatışmalarla devam etmiştir.

Ülkede Arap Milliyetçiliği, Nasirizm, Komünizm gibi ideolojik bölünmeler ortaya çıkmaya başlamış⁵⁰ böylelikle kutuplaşmalar daha da keskinleşmiştir. Arap milliyetçileri Nâsir yanlısı Müslüman gruplar ile Batı yanlısı Marunîler arasındaki kargaşa 1958 yılında potansiyel ciddi bir çatışma ortamına dönüşmüştür.⁵¹ 8 Mayıs 1958 tarihinde Beyrut'ta bir gazetecinin öldürülmesiyle mevcut hükümet sorumlu tutularak muhalif grupların çağrısıyla grev ilan edilmiş ardından Beyrut, Şuf ve Trablüşşam'da ayaklanmalar başlamıştır.⁵² Camile Chamaoun'un, Eisonwer doktrini çerçevesinde ABD'den mevcut çatışma ortamına müdahale etmesi için yardım

---

⁴⁷ Ersin Ergenekon, s.24.

⁴⁸ Lübnan gerçekleştiren Arap-İsrail savaşında tarafsız kalarak ülke bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır.

⁴⁹ Ersin Ergenekon, s.25.

⁵⁰ Ahmet Bağlıoğlu, "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.13, 2008, s.17.

⁵¹ Ersin Ergenekon, s.25.

⁵² Ahmet Bağlıoğlu, **Lübnan'ın Tarihsel Dokusu**, s.17.

istemesi sonucunda ABD'ye ait VI. Filo 15.000 ABD askeri Lübnan topraklarına girmiştir.⁵³

ABD'nin hem askeri hem de diplomasi bağlamında Lübnan'a yaptığı bu müdahale sonucunda 1958 bunalımı bir süre durgunlaşmış gibi görünse de biriken öfke daha sonra 1975 iç savaşıyla açığa çıkmıştır. Siyasi arenada yaşanan istikrarsızlığın neticesinde ABD Başkanı Eisenhower, Dış İşleri Genel Sekreteri Robert Murphy'yi, Lübnan da yaşanan siyasi problemleri çözmesi için göndermiştir.⁵⁴ Bu bağlamda mevcut gerginliği çözmek için muhalefet ile temasa gecen Murphy'in verdiği çabalar sonuç vermiş ve 31 Temmuz'da toplanan meclis ordu komutanı Şihab'ı cumhurbaşkanı seçmiştir.⁵⁵

Siyasi alanda, Raşid Karami'nin önderliğinde "Ulusal Cephe" taraftarı bakanlarının oluşturduğu grup hükümetin başına geçmiştir. Müslümanların yararına olan siyasi gelişmeler falanjistlerin⁵⁶ tepkisine neden olurken akabinde Müslüman ve Hristiyanların arasında provokatif söylentilerin yayılması iki gurubu tekrardan çatışma ortamına sürüklemiştir. Durum böyle olunca Falanjistlerin temsil edilmediği bir hükümetin mevcut soruna çözüm olamayacağı gibi ülke yönetiminde de istikrarlı bir temsili başaramayacağı düşünülmüş ve neticesinde yeni bir kabine kurulmuştur.⁵⁷ Bu kabine iki Sünni ve iki Marunî bakandan oluşturulmuş ve bunalım sona ermiştir.

Cumhurbaşkanlığına gelen Şihab, ülke yönetiminde siyasi ve sosyal istikrarın sağlanabilmesi adına Müslümanları da yönetime ortak etmiştir. Bu durum Hristiyanların hoşuna gitmediği gibi yürüttüğü politikalar sebebiyle Şihab'ın cumhurbaşkanı oluşunu da sahiplenmemişlerdir.⁵⁸

Bu çerçevede ABD'nin 1958 bunalımında Lübnan'a müdahale etmesi ve Şihab'ın ülke yönetimindeki istikrarsızlığın alt yapısında ortak bir temsilin sağlanamamasından kaynaklı oluşunu fark ederek yürüttüğü stratejik politikalar sayesinde 1958 bunalımı çok fazla büyümeden sona ermiştir.

---

⁵³ Âdem Şevik, s.98.

⁵⁴ Âdem Şevik, s.99.

⁵⁵ Yasin Athloğlu, **Savaşta ve Barışta Lübnan Marunîleri**, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2014, s.279.

⁵⁶ Lübnan Falanjistleri; Aşırı sağcı Hristiyanlar tarafından oluşturulan gruptur. Marunîler tarafından iç savaş sürecince desteklenmişlerdir.

⁵⁷ Âdem Şevik, s.100.

⁵⁸ Âdem Şevik, s.101.

1.1.4. Fransa Sonrası Dönem: Lübnan İç Savaşı (1975-1990)

1.1.4.1. Lübnan'ı İç Savaşa Götüren Süreç

Lübnan topraklarında oluşturulamayan ortak “Lübnanlılık kimliği” toplumda bir devlete ve ortak bir kültüre aidiyet duygusunu daima eksik bırakmıştır. Yerine tesis edilen geleneksel kan bağı ve aile çevresinde şekillenen gruplaşmalar, daha sonra sosyal, iktisadi ve siyasi hayatta resmiyet kazanacak şekilde mezhebi temsil çizgisi etrafında varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵⁹ Lübnan'ın sahip olduğu bu yapı ne yazık ki emperyal devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda maşa olarak kullandığı bir özellik olmuştur. Bu noktada Avrupalı devletler var olan mezhebî yapıyı kendi menfaatlerine olacak şekilde kullanmış ve kendi inançlarından olan Marunîleri destekleyerek Lübnan yönetiminde güçlenmelerini ve siyasi alanda daha fazla söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Bu durum da doğal olarak toplumdaki diğer gurupları rahatsız etmiş ve sonucunda ise birbirlerine düşman olan bir halk ortaya çıkmıştır.

Toplumun diğer bir kesimi olan Şii nüfus ise sosyal, siyasi ve iktisadi alanlarda diğer guruplara nazaran daha zayıf ve fakir kesimi temsil etmekle birlikte ayrıca hızla artan nüfuslarına kıyasla siyasetteki temsil oranları da farklılık göstermekteydi.⁶⁰ Durum böyle iken Marunîler karşısında sayıca üstün olduklarını dile getiren ve bu çerçevede resmiyette 1932 nüfus sayımına dayanan mezhebi temsilin, tekrardan revize edilmesi ile siyasi ve kamusal alanın adil bir temsile dayanması hususunda Müslüman toplum tarafından diretilen istekler Marunîler tarafından kabul görmemiştir.⁶¹ Çünkü Marunîler kendilerini Lübnan yönetimin doğal sahibi kabul ederken ayrıca kendilerini diğer mezheplerden de üstün görmekteydiler. Durum böyle olunca var olan mevcut avantajı bozabilecek her hangi bir ihtimali dahi gündemlerine almayarak sorunu uzlaşma sahasında çözmekten kaçınmaktaydılar.⁶²

Siyasi arenada çözüme ulaşmayan ihtilaflar yerini 1970 sonrası hızla silahlanmaya bırakmıştır.⁶³ Grupların silahlanarak, Lübnan genelinde estirdikleri

---

⁵⁹ Z. Tuba Kor, s.48.

⁶⁰ Ersin Ergenekon, s.27.

⁶¹ Z. Tuba Kor, s.48.

⁶² Âdem Şevik, s.117.

⁶³ Yasin Atılgözü, s.282.

psikolojik baskı ortamı önü alınamayacak yeni trajedilerin habercisi olmuştur. Bu durumu engelleyebilecek herhangi bir siyasi istikrar unsuru hâl-i hazırda mevcut bulunmadığından dolayı ülke kimin kime karşı niçin savaştığı belli olmayan çatışmalara sahne olmuştur. Kardeşin kardeşe kurşun sıktığı bu kirli savaşta Lübnan, hem maddi hem de manevi açıdan ağır tahribatlara uğramıştır.

Ordu ise bu ortamda iç savaşı engelleyebilecek donanımında ve bilinçte değildi. Ordu dış tehditlere karşı savunma ortaya koyabilecek bir kurum olmaktan ziyade siyasetçilerin iç baskı mekanizması olarak kullandıkları bir araç konumunda idi.⁶⁴ Ordunun bu denli pasif olmasının arka planında yatan en büyük sebep, Fransa mandater yönetiminin orduyu işlevsizleştirmesidir. Zira, Fransa'nın Lübnan üzerinde kurduğu tahakkümden iç savaş dönemine kadar olan zaman içerisinde, ordu küçük ve teknik donanım bakımından yetersizdi. Üstelik ordu içerisindeki askerler mezhep ekseninde klikleşmiş ve ülkenin maslahatından ziyade müntesibi olduğu mezhebin çıkarlarını gözetten bir konumdaydı. Bu sebeplerden dolayı ordu iç savaş döneminde işlevini yerine getiremezken sembolik bir kurum olmaktan ötesine de geçememiştir.⁶⁵

İç savaşı tırmandıran sebeplerden biri de sosyal ve iktisadi alanda ülke içerisinde artan zenginliğin özellikle Hristiyan nüfusun tekelinde toplanarak ülke genelinde adaletsiz dağılım göstermesi, diğer mezheplerin bundan rahatsızlık duymasıdır. Bu da Hristiyanlarla diğer mezhep mensupları arasında var olan kutuplaşmaları daha da derinleştirmiştir.

Ülke içerisinde biriken zenginlikten kaynak temininde belli bölgeler daha çok faydalanırken özellikle Şii mahalleler bu kaynaklardan sınırlı bir şekilde istifade etmiş ve kamusal alanda hemen hepsi ihtiyaç düzeyinde olan zorunlu pek çok üründen mahrum kalmışlardır. Şiilerin yaşadıkları mahalleler sosyo-ekonomik bakımdan zayıf kesimin bulunduğu yerler olup bu mahalleler ile Hristiyan zenginlerin yaşadıkları bölgeler arasında devlet tarafından görülen hizmetler açısından da ciddi farklar mevcuttu.⁶⁶ Şii nüfus, Lübnan içerisinde diğer gruplara nazaran sosyal alanda daha yoksul olmalarını, mağduriyet ve ezilmişlik üzerinden kendilerini tanımlamalarında ve bununla ilgili oluşturdukları sloganik argümanlarda

---

⁶⁴ Âdem Şevik, s.118.

⁶⁵ Z. Tuba Kor, s.49.

⁶⁶ Âdem Şevik, s.110.

sıklıkla kullanmıştır. Bu durum da ileride ortaya çıkacak olan Şii örgütlenmelere temel oluşturmuş aynı zamanda politizasyonlaşma sürecinde de beslendikleri bir kaynak haline gelmiştir. Kısacası tüm bu sebepler Lübnan'ı iç savaşa sürükleyen süreçte mezhepleri çözülmemeyen talepler üzerinden manipülasyona müsait hale getirmiştir.⁶⁷

Tüm bunların yanı sıra İsrail'in Filistin'i işgali ile ortaya çıkan mülteci problemi Lübnan'ın iç savaş sürecinde yaşadığı ciddi problemlerden biri olmuştur. İsrail savaşı sonrası Lübnan'a iltica eden Filistinli mültecilerin varlığına Dürziler ve Sünniler destek verirken Hristiyanlar ve Şiilerin bir kısmı karşı çıkmışlardır.⁶⁸ Filistinli mülteciler, Lübnan topraklarında İsrail'e karşı mücadelelerinde örgütlenme yoluna gitmiş siyasi ve askeri faaliyetlerini bu topraklar üzerinden yürütmüştür.⁶⁹ Durum böyle olunca kimi mezhep mülteci mevcudiyetini desteklerken kimisi de ülkenin geleceği açısından durumu tehlikeli bularak mülteci varlığına karşı çıkmıştır. Bu bağlamda özellikle Hristiyanlar ve Şiilerin bir kısmı Filistinli mültecileri, hassas bir denge üzerinde bulunan demografik yapıyı Sünnilerin lehine bozmaları ayrıca İsrail'in, mülteci varlığının potansiyel bir tehlike olarak görmesi sebebiyle her an Lübnan'ı işgal etme ihtimali, gibi kritik mevzular bu mezhepler arasında ciddi bir ihtilaf konusu olmuştur.⁷⁰

Mültecilerin daha sonra örgütlenerek 1964 tarihinde Filistin Kurtuluş Örgütünü (FKÖ) kurması⁷¹ ve bu çerçevede Sünniler tarafından desteklenmesi Hristiyanların özellikle de Marunîlerin bu duruma öfke duymasına neden olmuştur.⁷² Bu öfke sadece demografik dengenin bozulmasından dolayı olmamıştır. Zira bu gerginliğin asıl sebebi Marunîlerin ülkenin zenginliğini ellerinde bulundurmaları ve siyasi arenada elde ettikleri üstünlüğün Filistin direnişi ile diğer mezheplerin bundan kendilerine bir pay çıkartıp aktif bir direnişe geçmelerinden ve mevcut üstünlüklerini yitirme korkularından kaynaklanmaktadır.⁷³ Böylece ülke, mülteci ve Filistin direnişi temelinde iki gruba ayrılmıştır. Filistin direnişini ve mültecileri destekleyen

---

⁶⁷ Yasin Atlioğlu, s.279.

⁶⁸ Âdem Şevik, s.119.

⁶⁹ Z. Tuba Kor, s.49.

⁷⁰ Z. Tuba Kor, s.49.

⁷¹ M. Lutfullah Karaman, **Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 105.

⁷² Ersin Ergenekon, s.26.

⁷³ Ersin Ergenekon, s.27.

Müslüman guruplar ile mültecilere ve FKÖ'ye karşı silahlanan Hristiyan falanjist guruplar iç savaş sürecinde ülkeye tam bir felaket yaşatmışlardır.⁷⁴

Ülke siyasetinde mezhebi temsile göre şekillenen mevcut siyasi yapının Hristiyanların çıkarlarına uygu olacak şekilde düzenlenmesinin Müslüman gurupları rahatsız ettiğini yukarıda belirtmiştik. Bu bağlamda Lübnan Müslümanları arasında kalabalık olan Şiiilerin siyasi alanda talep ettikleri temsil hakkı Hristiyanlar tarafından kabul edilmemiş iç savaş sürecinde her grubun neredeyse milis kuvvetler oluşturduğu bir ortamda Şiiler de örgütlenme yoluna giderek İranlı din adamı Musa Sadr önderliğinde Temmuz 1975 yılında EMEL örgütünü kurmuşlardır.⁷⁵

İç savaşın başlamasında doğrudan olmasa da dolaylı etkisi olan bazı unsurlar da vardır. Bölgesel gelişmeler içerisinde vuku bulan Arap-İsrail savaşları ile birlikte Ortadoğu topraklarında yayılan Arap milliyetçiliğı, Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki nefreti körüklemiştir. İran devrimi ardından gelen İran- Irak savaşı Şii-Sünni mücadelesini sembolleştirirken nüfusunda bu iki mezhebi bulunduran Lübnan'ı da mezhep eksenli mücadele bakımından etkilemiştir.⁷⁶ Ayrıca Suriye'nin Lübnan'ı kendi toprakları olarak görmesi ve pek çok alanda Lübnan'a müdahalesi bu duruma sıcak bakanlar ve bakmayanlar arasında iç savaş sürecinde yaşanan bir diğerk gerginlik sebebi olmuştur.

1.1.4.2. İç Savaş Süreci ve Sonrası

Lübnan'ı iç savaşa taşıyan tüm sebepler, her mezhebin milis gücü oluşturup silahlanmasına kendilerince meşru bir zemin oluşturmuştur. Durum böyle iken 1975 tarihine gelindiğinde silahlanan gurupları çatışma ortamına sürükleyen olay patlak vermiştir.

Beyrut'ta bir kilisenin açılış töreninde Lübnan sanayi bakanı olan Pierre Cemayel'e kimliğı belirsiz kişilerce ateş açılmış ve kendisi dâhil olmak üzere bir koruması ve iki falanjist asker ölmüştür. Bunun üzerine falanjistler sorumluluğu Filistinlilere yıkıp bunu bahane ederek Tel Ez-Za'tar mülteci kampına giden

---

⁷⁴ Âdem Şevik, s.118.

⁷⁵ Gökhan Erdem, s.47.

⁷⁶ Z. Tuba Kor, s.49.

Filistinlileri taşıyan otobüsü Marunîlerin yaşadığı El-Rummana bölgesinde pusuya düşürüp 27 kişiyi öldürmüşlerdir.⁷⁷

Tüm bu yaşanan olumsuz olaylar Lübnan'da biriken gerginliği büyük bir sosyal patlamaya dönüştürmüştür. Devamında ise yönetimin sürekliliğinden yana olup, mevcut hiç bir talebi dikkate almayan sağcı Hristiyanlar ile reform yanlısı Müslümanlar arasında ardı arkası kesilmeyen çatışmalar yaşanmıştır.⁷⁸ Beyrut ve civarında falanjist guruplar ve Filistinliler arasında şiddetlenen çatışmalara Şiiler de Filistinliler yanında taraf olarak katılınca iç savaş Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında cereyan eden geniş çaplı bir şiddete dönüşmüştür.⁷⁹ Yaşanan bu gelişmeler neticesinde araya giren Arap devletlerinin arabuluculuğu ve siyasi yönetimin olaya el atması neticesinde iç savaş bir süreliğine dinginleşmiş olsa da ardından iki ay gibi kısa bir süreden sonra tekrar çatışma ortamına teslim olunmuştur.⁸⁰

Mezhep temelli şekillenen Lübnan ordusu kendi içinde bölünmüş vaziyette olmasından dolayı iç savaşa müdahale edemeyecek durumdaydı.⁸¹ Bu nedenle çatışmayı durdurması için dış kuvvetlerin varlığına ihtiyaç duyuluyordu. Böylelikle ilk müdahale hamlesi Suriye'den gelmiştir.⁸² Suriye yönetiminin Lübnan'a müdahalesindeki asıl amaç bu topraklar üzerindeki çıkarlarının zarar görmemesiydi. Suriye'nin Lübnan topraklarının kendisinden bir parça olarak görmesinden dolayı, Marunîlerin ayrı bir devlet kurarak Lübnan'ı bölmelerinden endişe etmesi ayrıca Filistinli mültecilerin varlığından dolayı olası bir İsrail işgali ihtimali sebebiyle iç savaşa müdahil olmuş ve bunun sonucunda çatışma ortamı daha da genişlemiştir.⁸³

İç savaşın tamamen bitirilmesine yönelik Arap devletlerinin diplomatik girişimleri sonucu Riyad'da yaptıkları toplantılar neticesinde taraflar arsında Riyad anlaşması imzalanmıştır.⁸⁴ Bu anlaşma çerçevesinde Suriye askerlerinden oluşması esas alınarak Arap Caydırma Gücü kurulmuştur.⁸⁵ Riyad anlaşmasını, çatışmanın tarafları olan Hristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kabul edilip onaylanması ile Lübnan genelinde ateşkes ilan edilmiştir. Ancak ülkedeki Suriye varlığı İsrail'i

---

⁷⁷ İrfan C. Acar, s.71.

⁷⁸ Âdem Şevik, s.119.

⁷⁹ Âdem Şevik, s.121.

⁸⁰ Âdem Şevik, s.122.

⁸¹ Ersin Ergenekon, s.34

⁸² Âdem Şevik, s.122.

⁸³ Ersin Ergenekon, s.31.

⁸⁴ Âdem Şevik, s.124.

⁸⁵ Âdem Şevik, s.125.

rahatsız etmiş bu bahane ile iç savaşın akabinde İsrail işgaliyle birlikte Lübnan insani krizlere sahne olmuştur.⁸⁶

1.1.5. 1982 İsrail İşgali

19. yüzyılda İngiltere'nin verdiği destek ile Filistin toprakları üzerinde devlet kurma girişiminde bulunan İsrail nihayetinde 1948 yılında resmen Ortadoğu'da İsrail devletinin kuruluşunu ilan etmiştir. İşgal edilen topraklarından Filistinlilerin Lübnan'a sığınması ve direnişlerini buradan sürdürmesi İsrail'i daima rahatsız etmiştir. Daha sonra Filistin Kurutuluş Örgütü adı altında (FKÖ) bütünleşen bu direniş,⁸⁷ Lübnan topraklarında İsrail'in işgaline karşı askeri ve sosyal anlamda bütünsel bir örgüt mekanizması oluşturarak tüm mücadeleyi bir kumanda merkezine bağlamıştır. Bu direniş Lübnan'da sosyal, iktisadi ve siyasi manada pek çok haktan mahrum olan Müslüman halkın sempatisini ve desteğini kazanmıştır.⁸⁸ Böylece Filistin mücadelesi, daha sonra Lübnan topraklarında ortaya çıkacak olan İslami direniş hareketlerinin oluşumunda hem cesaret hem de metot kaynağı olurken. İsrail'inde Lübnan'ı işgal etmesinin asıl sebebi olmuştur.⁸⁹

İsrail'i rahatsız eden bir diğer mesele Lübnan topraklarındaki mevcut Suriye etkisidir. Fransa'nın 19. Yüzyılda yürüttüğü stratejik manevralarla birbirinden ayırdığı Suriye ve Lübnan toprakları her ne kadar bağımsız devletler olarak yollarına devam etmiş olsalar da siyasi, iktisadi ve sosyal anlamda aralarındaki bağ tam olarak kopmuş değildir.⁹⁰ Tam aksine bu bağ varlığını korumaya devam etmiştir. Ve iç savaş sürecinin başından itibaren Lübnan'a fiilen hem askeri hem de siyasi anlamda müdahalede bulunan bölgedeki tek devlet olmuştur.⁹¹ Suriye, Müdahalesini mevcut gruplarla ittifak çerçevesinde her an değişen hassas dengeleri göz önünde bulundurarak yapmıştır. Böylece istikrarı bir cemaatin diğer cemaatler üzerinde daha

---

⁸⁶ İrfan C. Acar, s.93.

⁸⁷ M. Lutfullah Karaman, **Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 105.

⁸⁸ Yasin Atlıoğlu, **Modern Lübnan'da Maruniler ve Çatışma**, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2011) s.296.

⁸⁹ Âdem Şevik, s.122.

⁹⁰ Âdem Şevik, s.123.

⁹¹ Z. Tuba Kor, s.131.

elverişli bir konuma gelmesine izin vermeyerek korumayı başarmıştır.⁹² Sonuç olarak Bu müdahalenin başarılı olması Suriye'ye hem Lübnan topraklarında hem de Ortadoğu ülkelerinde büyük bir itibar kazandırmıştır.⁹³

Meydana gelen bu gelişmelere kayıtsız kalmayan İsrail, Suriye'nin Lübnan üzerindeki diplomatik ve askeri müdahalesine karşılık mevcut iç savaş sürecinde Hristiyan Marunîleri hem askeri hem de teknik manada desteklemiştir.⁹⁴ Özellikle falanjist grupları Filistinli mültecilere karşı kullanarak iç savaşın Hristiyanlar lehine evirilmesinde büyük rol oynamıştır.

Mevcut tüm problemleri işgal yoluyla ortadan kaldırmayı hedefleyen İsrail, güneyden Lübnan'a saldırmış içeriden falanjistlerin desteği ile Beyrut'a kadar ilerlemiştir.⁹⁵ Bu savaşta Filistin Kurtuluş Örgütü diğer Müslüman grupların desteğinden mahrum bir şekilde İsrail'e karşı tek başına direnmiştir.⁹⁶ Ancak havadan ve karadan sürekli bombalanan Beyrut'a sıkışan FKÖ direnişi daha fazla devam ettirememiş ve Yaser Arafat önderliğinde ateşkesi kabul etmek zorunda kalmıştır.⁹⁷ Böylece Lübnan, yerle bir edilen Filistinli mülteci kamplarıyla, alt ve üst yapının tahrip olduğu şehirleriyle ve binlerce ölen sivil insanıyla bir işgalin bedelini ağır bir şekilde ödemiştir. İç savaşla birlikte İsrail işgalinin bu topraklarda meydana getirdiği ağır bilanço, Lübnan'ın savaşlarla ve isyanlarla dolu makûs tarihinde yerini almıştır.

1.1.6. 1989 Taif Anlaşması

İç savaşın tüm yönleriyle tahrip ettiği Lübnan topraklarında, savaşın bitirilmesine yönelik yapılan tüm diplomatik uzlaşi faaliyetleri taraflar arasında diyalogu sağlayamamış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İç savaş besleyen ve gruplar arasındaki nefreti sürekli körükleyen, siyasi temsildeki eşitsizlik meselesi savaşın durdurulması noktasında halledilmesi gereken en önemli sorun olmuştur. Bu çerçevede iç savaşın tamamen ortadan kalkması için

---

⁹² Z. Tuba Kor, s. 130.

⁹³ Yasin Atlıoğlu, Modern Lübnan'da Marunîler, s.334.

⁹⁴ Yasin Atlıoğlu, Modern Lübnan'da Marunîler, s.335.

⁹⁵ İrfan C. Acar, s.94.

⁹⁶ Z. Tuba Kor, s.62.

⁹⁷ Yasin Atlıoğlu, Modern Lübnan'da Marunîler, s.296.

diplomasi sahasına inen Arap Birliği, Suudi Arabistan Fas ve Cezayir'in yaptıkları çalışmalarla, bir program hazırlanmıştır.⁹⁸ Bu plan çerçevesinde Lübnan'da 1972 seçimlerinden geriye kalan 62 milletvekili ABD'nin desteği ile Arap birliği öncülüğünde Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde toplanmışlardır.⁹⁹ İç savaşın bitirilmesine yönelik tarihi ve önemli bir adım olan bu girişim 22 gün sürmüş ve sonunda 22 Ekim 1989 yılında 59 milletvekilinin imzası ile milli uzlaşı belgesi bir diğer adıyla Taif anlaşması kabul edilmiştir.¹⁰⁰ İmzalanan anlaşmanın maddeleri arasında Cumhurbaşkanı'nın Hristiyan olması ancak kararlarında tam bağımsız hareket edememesi, Sünnilerin veto hakkının bulunması ve 128 milletvekilinden oluşan meclisin, Hristiyan ve Müslümanlar arasında eşit dağıtılması ile birlikte Lübnan'da siyasi istikrar sağlandıktan sonra Suriye'nin ülkeden geri çekilmesi hususları yer almaktaydı.¹⁰¹

Böylelikle anlaşmayla beraber Müslümanların temsildeki eşitlik talebi karşılanırken siyasi alanda ise mezhepçiliğin ortadan kaldırılarak siyasi hiyerarşının yeniden revize edilmesi karara bağlanmıştır.¹⁰² Her ne kadar mezhepçiliğin ilga edilmesine yönelik bu karar sözleşmede yer alsa da ülkenin geneline hâkim olan geleneksel hizipleşme siyasi alandan tam olarak kopamamış varlığını gizliden gizliye devam ettirmiştir. Müslümanlar Hristiyanlar karşısında talep ettikleri eşit temsil hakkını elde etmişler lakin ülke demografisi içerisinde kalabalık olan şiiler, nüfuslarına oranla mecliste eşit temsil hakkından yine mahrum bırakılmışlardır.¹⁰³

İç savaşı sona erdiren bu anlaşma Lübnan siyasetini yeniden şekillendirmiştir.¹⁰⁴ Fakat onaylanan Taif anlaşması her ne kadar Lübnan siyasi hayatını düzenleyip yeniden canlılık kazandırmış gibi görünse de geleneksel bağlardan tam olarak sıyrılamamış sadece mevcut olana yeni bir şekil kazandırmıştır.

---

⁹⁸ Yasin Atlıoğlu, s.431.

⁹⁹ Yasin Atlıoğlu, s.432.

¹⁰⁰ Z. Tuba Kor, s.64.

¹⁰¹ Ahmet Bağlıoğlu, **Lübnan'ın Tarihsel**, s.28.

¹⁰² Z. Tuba Kor, s.64.

¹⁰³ Ersin Ergenekon, s.36.

¹⁰⁴ Z. Tuba Kor, s.64.

1.2. LÜBNAN'IN İKTİSADİ VE COĞRAFİ DURUMU

1.2.1. Lübnan İktisadi Yapısı

Lübnan toprakları her ne kadar zengin yeraltı kaynaklarına sahip Ortadoğu coğrafyasının bir parçası olmuş olsa da Lübnan bu kaynaklara sahip olamamıştır. Bu nedenle ekonomisi doğal kaynaklardan ziyade ticaret, turizm, tarım vb. alanlara bağımlıdır.¹⁰⁵ İç savaş öncesi ekonomik olarak iyi bir gelişim gösteren Lübnan ülke içinde biriken zenginliğini petrol üretim hacmini yükselten Arap ülkelerine ve Lübnan diasporasına borçludur.¹⁰⁶ Zamanında Ortadoğu'nun ticaret ve finans merkezi olan Lübnan, ekonomik gelişmenin oluşturduğu müreffeh yaşam sebebiyle Batıya açılan kapı olarak adlandırılırken başkent Beyrut ise Ortadoğu'nun İsviçre'si olarak tanımlanmaktaydı. İktisadi sahadaki bu gelişmeleri büyük ölçekte bu alanda yürüttüğü stratejiye borçludur. Nitekim Ortadoğu devletlerinin benimsediği Arap milliyetçiliği Devletçilik ve Sosyalizm gibi akımların karşısında Lübnan ekonomisinde liberalliği esas almıştır.¹⁰⁷ Bu bağlamda özel sektör temelinde ticaret ve hizmet ekseninde gelişim gösteren Lübnan ekonomisi yabancı yatırımları ülkeye çeken cazibe merkezine dönüşmüştür.¹⁰⁸

Ticaret, finans, turizm ve hizmet gibi sektörlerin yanı sıra ülke ekonomisi açısından bir diğer önemli husus ise tarım ve hayvancılıktır.¹⁰⁹ Ekilebilir ve verimli sulak arazileri sayesinde tarımda ilerleme kaydeden Lübnan'ın bu özelliği iç savaşla sekteye uğrasa da önemini kaybetmemiştir.¹¹⁰

Ülke içerisinde biriken tüm bu zenginlik ülke genelinin faydalanacağı adil bir sistem üzerinden halka ulaşmamıştır.¹¹¹ Böylece Lübnan açlık sınırında yaşayan yoksul kesimi ile dünyanın sayılı zenginlerinin bir arada yaşadığı ve sosyo-ekonomik bakımdan büyük dengesizliğin mevcut olduğu ülke konumunda olmuştur.¹¹² Ekonominin sosyal hayata yansımaları ise çok yönlü olmuştur. Bu da birçok sorunu

---

¹⁰⁵ Z. Tuba Kor, s.13.

¹⁰⁶ Âdem Şevik, s.46.

¹⁰⁷ Âdem Şevik, s.48.

¹⁰⁸ Âdem Şevik, s.50.

¹⁰⁹ Âdem Şevik, s.48.

¹¹⁰ Âdem Şevik, s.48.

¹¹¹ Z. Tuba Kor, s.15.

¹¹² Z. Tuba Kor, s.14.

beraberinde getirmiş ve iç savaşa gidilen süreçte gergin ortamı besleyen ana sebeplerden biri haline gelmiştir.

İç savaş sürecinde her alanda tahribata uğrayan Lübnan, iktisadi alanda da büyük bir yıkıma maruz kalmıştır. Özellikle Suriye'nin iç savaşa müdahil olması ve Lübnan kaynaklarını tüketmesi ve hemen ardından gelen İsrail işgalleri ile birlikte toparlanması zor bir sürece girmiştir.¹¹³ İç savaş sonrası 1990 yıllarından itibaren hızlı bir yapılanma sürecine giren Lübnan aldığı bir takım ekonomik önlemlerle hızlı bir ivme yakalamıştır.¹¹⁴ Tabii bu toparlanma sürecinde ortaya konan yapılanma çalışmalarında önemli bir isim olup daha sonra suikastla öldürülecek olan başbakan ve iş adamı Refik Hariri'nin çabaları da son derece mühimdir.¹¹⁵

1.2.2. Lübnan Coğrafi Yapısı

Akdeniz'in doğusunda yer alan Lübnan, yüksek dağlarla çevrili bir Ortadoğu ülkesidir. Kuzeyden ve doğudan Suriye ile çevrilmiş olup güneyden ise işgal altındaki Filistin topraklarıyla komşu olan ve batıdan Akdeniz'e açılan Lübnan topraklarının resmi adı el-Cumhuriyet-i Lübnaniyye'dir.¹¹⁶ Sahip olduğu 10.452 km yüzölçümü ile dünyada yer alan en küçük ülkelerden biri olma özelliğine sahiptir. Başkenti ise bir zamanlar Ortadoğu'nun İsviçre'si sayılan Beyrut'tur.

Lübnan'ın sahip olduğu yüzey profillerini genel olarak dağlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda kuzeyden güneye doğru paralel olacak şekilde uzanan Lübnan (el-Cebelü'l Garbi) ve Anti Lübnan (el-Cebelü's Şarki) ülkenin belirli dağlarını oluşturmakla birlikte ülke yüzölçümünün neredeyse yarısını kaplamaktadır.¹¹⁷ Bu iki dağ arasında yer alan Bekaa Vadisi ve kıyı şeridi ile beraber uzanan verimli ovalar ülkenin önemli bölgelerini oluşturmaktadır. Aynı zamanda ülkenin önemli nehirleri arasında olup kuzeye doğru akan, Lübnan'dan geçip ardından Suriye topraklarından, Türkiye sınırına ulaşan ve oradan Akdeniz'e dökülen Asi Nehri ve bir diğeri ise Bekaa Vadisinden doğarak Lübnan toprakları içerisinde

---

¹¹³ Âdem Şevik, s.50.

¹¹⁴ Z. Tuba Kor, s.13.

¹¹⁵ Z. Tuba Kor, s.14.

¹¹⁶ Mustafa L. Bilge, "Lübnan" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt.27, ss.244-245.

¹¹⁷ Âdem Şevik, s.39.

denize dökülen Leytani Nehri, Lübnan'ın diğer belirgin coğrafi şekillerini meydana getirmişlerdir.¹¹⁸ Bu iki önemli nehir ile birlikte diğer küçük nehirler Lübnan'ı kurak Ortadoğu coğrafyasında bitki örtüsü ve su bakımından en zengin topraklardan biri haline getirmiştir.

Ülkenin yarısını kaplayan dağlar Lübnan topraklarının yüzey şekillerinin ana hatlarını belirlerken bu dağlarda yayılış gösteren Lübnan sediri, hem Lübnan bayrağında sembolleşmiş hem de Cedrus Libani/Lübnan sediri olarak literatürde yer edinmiştir.¹¹⁹ Fakat ne yazık ki Lübnan sediri bu topraklarda giderek insan eliyle azalmaktadır.

Diğer önemli bir unsur ise ülkenin mevcut coğrafi koşullarıdır. Lübnan'ın yüzey şekillerine bağlı olarak iklimi de çeşitlilik göstermektedir.¹²⁰ Bu duruma bağlı olarak iklimi, kıyıda içeriyeye doğru farklılaşırken kıyıda Akdeniz iklimi, dağlık bölgelerde ise daha çok, sert ve soğuk hava hâkimdir.¹²¹

Derin vadilerin ve yüksek dağların kompartımanlar halinde böldüğü bu topraklar çeşitli etnik ve mezhebi guruplara adeta sığınak haline gelmiştir. Nitekim tarih boyunca ulaşılması güç bölgeler, istenmeyen ve dış dünyaya kendini kapatan etnik veya dini guruplara kale vazifesi görmüştür. Bu sebeple Lübnan'ın sahip olduğu yeryüzü şekilleri, dışlanan pek çok mezhep için baskıdan ve asimilasyondan korunmak mevcut inançlarını ve kültürlerini serbestçe yaşamak için ideal bir ülke olmuştur.

Resmi dilin Arapça olduğu Lübnan toprakları Beyrut, Kuzey Lübnan, Bekaa, Dağlık Lübnan, Nabatiye ve Güney Lübnan şeklinde altı idari bölüme ayrılmıştır.¹²² Ayrıca bu idari birimler de yine kendi aralarında yirmi beş bölgeye taksim edilmiştir.¹²³

---

¹¹⁸ Mustafa L. Bilge "Lübnan", Cilt.27, ss.244-245.

¹¹⁹ Mustafa L. Bilge, "Lübnan", Cilt:27, ss.244-245.

¹²⁰ Mustafa L. Bilge, "Lübnan", Cilt:27, ss.244-245.

¹²¹ Mustafa L. Bilge, "Lübnan", Cilt:27, ss.244-245.

¹²² Âdem Şevik, s.39.

¹²³ Âdem Şevik, s.39.

1.3. LÜBNANDA SOSYAL YAPI

İlk olarak Fenikelilerin yerleştiği bu topraklar, tarih boyu coğrafyasının avantajlı konumu sebebiyle hem istenmeyen dini gruplara hem de pek çok medeniyete kucak açmıştır.¹²⁴ Bu nedenle Lübnan, etnik ve mezhebi açıdan Ortadoğu'nun en girift ülkesi olma özeliğine sahiptir. Durum böyle olunca bunca çeşitliliği içinde barındıran sosyal yapı, her an ülkeyi gerginliğin ortasına çekebilecek potansiyel bir gücün de karşılığı olmaktadır.

Ulus olma bilincinin mevcut olmadığı Lübnan toprakları demografik açıdan son derece hareketlidir. Nitekim ülkede resmi nüfus sayımı en son 1932 yılında yapılmış daha sonra ortaya konan nüfus verileri ise tahmin üzerine inşa edilmiştir.¹²⁵ Resmi nüfus sayımının tekrar yapılamamasının sebebi ise siyasetin mezhebî kota sistemine dayanmasından dolayı dengenin bozulma ihtimalinden endişe edilmesidir. Mevcut durum böyle olunca her mezhep kendi sayısını abartmakta ve neticesinde resmi olmayan nüfus verileri güvenilirliğini yitirmektedir. 2017 tahmini nüfus verilerine göre ise nüfus yaklaşık 6,2 milyon civarındadır.¹²⁶

1948 İsrail işgali ile birlikte Lübnan'a iltica etmiş ancak günümüze kadar vatandaş olarak kabul edilmemiş olan Filistinli mülteciler ile 2003 ABD işgali ile ülkelerini terk etmek zorunda kalmış Iraklı mülteciler ve çeşitli ülkelere gelen yabancı işçiler Lübnan nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmaktadır.¹²⁷

Var olan nüfus verileri içerisinde etnik nüfus yapısı incelendiği zaman demografik dağılım kabataslak şu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Dağılımı %95'i Arap, %4 Ermeni, %1'lik kısım ise Kürt vb. etnik gruplar oluşturur.¹²⁸

Ülke nüfusunun %4'lük kısmını oluşturan Ermeniler 1915 tehcir kanunundan sonra Lübnan'a iltica etmiş ve bu topraklara yerleşmişlerdir. Lübnan, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bir Ortadoğu ülkesi haline gelirken burada ihdas ettikleri dini liderlik ise zamanla diğer Ermeni kiliseleri için rol model olurken Lübnan'ın 1943

---

¹²⁴ Z. Tuba Kor, s.9.

¹²⁵ Z. Tuba Kor, s.8.

¹²⁶ <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-lubnan> (erişim: 21.09.2019).

¹²⁷ Z. Tuba Kor, s.9.

¹²⁸ Aygül Muran, Lübnan'daki Dini-Siyasi Bir Hareketin Anatomisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010) s.24.

yılında bağımsızlığını kazanmasıyla beraber mecliste temsil etme hakkını da elde etmişlerdir.¹²⁹

On sekiz mezhebin resmi olarak tanındığı Lübnan’da dini dağılım şu verilerle özetlenebilir. %59,7 Müslüman, %39 Hristiyan, %1,3 (Yahudi, Bahai vb.) yukarıda da ifade ettiğimiz gibi siyasetteki hiyerarşinin mezhebi temsile dayanmasından dolayı her mezhep, sayısını çok gösterme çabası içinde olup ortaya konan bu veriler kesinlikten uzak, tahmini verilerdir.

Büyük dinlere ait gurupların verileri ise şu şekilde özetlenebilir. İslam dini içerisinde mütalaa edilen mezheplerin genel nüfusa oranları; %32 Şii, %20 Sünni, %1,4 Nusayri, %5,7 Dürzi ve çok az sayıda İsmaili bulunur.¹³⁰ Hristiyan dinine ait gruplar ise; %23 Marunî Katolik, %5,5 Rum Ortodoks, %3,4 Rum Katolik, %3,2 Ermeni Ortodoks, %0,7 Süryani Katolik, %0,5 Roma Katolik, %0,05 Süryani Ortodoks şeklinde özetlenebilir.¹³¹

Mezheplerin bölgesel dağılımına baktığımız zaman öncelik olarak tüm mezheplerin bir arada bulunduğu kozmopolit bir şehir olan başkent Beyrut karşımıza çıkmaktadır. Beyrut dışında ülkenin kalan diğer kısımlarında ise genel olarak keskin bir dağılım söz konusudur. Lübnan’da aile ve aşiret bağlarının son derece kuvvetli olmasından dolayı mezhep müntesipleri bu geleneksel bağ etrafında kümelenmiş bunun neticesinde ise mezhebi dağılımlar belirgin bir hat etrafında şekillenmiştir.¹³² Genel olarak Şiiler yaşanan iç savaş ve işgaller neticesinde daha çok Lübnan’ın kuzeydoğusunda Bekaa Vadisinde ve Güney Lübnan’ın kenar mahallelerinde yaşamak zorunda kalmışlardır.¹³³ Sünniler ise çoğunlukla kıyı kesimlerinde ikamet etmektedirler.¹³⁴ Nusayriler mezhebi yakınlık açısından olsa gerek daha çok Suriye sınırına yakın yerlere yerleşmişlerdir. Dürzilerse şehirlere yerleşmekten kaçınmış genellikle Cebel-i Lübnan’ın orta ve güney bölgelerini tercih ederken özelde ise Şuf bölgesinde ikamet etmişlerdir.¹³⁵ Hristiyan grupların dağılımı irdelendiği zaman

---

¹²⁹ Aygöl Muran, s.25.

¹³⁰ Z. Tuba Kor, s.9.

¹³¹ Z. Tuba Kor, s.10.

¹³² Z. Tuba Kor, s.9.

¹³³ Ersin Ergenekon, s.47.

¹³⁴ Z. Tuba Kor, s.9.

¹³⁵ Z. Tuba Kor, s.10.

Marunîler yoğun olarak Doğu Beyrut ve Cebel-i Lübnan bölgesini tercih ederken Rum Ortodokslar ise Beyrut ve Kuzey Lübnan'da yaşamaktadırlar.¹³⁶

Lübnan toplumunun önemli bir diğer ülkede mezhebi yapıdan sonra var olan bölünmüşlüğü geleneksel aile bağları etrafında şekillendiren ve ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar önemini korumuş bir unsur olan zaimliktir. Zaimliğin çoğulu olan zuama kurumu, Osmanlı devletinin Lübnan üzerinde hâkimiyet kurması ile beraber ortaya çıkmıştır.¹³⁷ Zaim gücünü aileden ve geçmiş bağlarından alır.¹³⁸ Bu gücünü pratik manada işlevselleştirdiği saha ise ekonomi ve siyasi alan olmuştur.

Toplumsal yapının aile ve cemaatler üzerine kurulu olduğu Lübnan'da güçlü ailelerin temsil ettiği zaimlik müessesesi hem iç politikayı hem de dış politikayı yönlendirmede önemli bir kurum olmuştur.¹³⁹ Bu durum ise çoğu zaman Lübnan devletini çıkmaz problemlerin ortasına sürüklemiştir. Zira merkezi devlet anlayışını sekteye uğratan zaimlik sistemi devlet ile halk arasında kalmış feodal bir yapıyı temsil etmektedir. Modern çağa adapte olmayı başarabilen zuama bir nevi batının elitlerine karşılık gelmektedir.¹⁴⁰

Lübnan'ın çok kültürlü yapısındaki her bir etnik ve mezhebi unsuru kendileri etrafında toplayan zuema, kriz dönemlerinde halkı harekete geçirerek ve onları yönlendirerek kitlesel hareketleri oluşturmada başarılı olmaktadır. Bu durum da zuemaya buhran dönemlerinde sorumluluk misyonu yüklemiş ve onları toplumda üst uzlaşma kurumları haline getirmiştir.¹⁴¹ Bu çerçevede Lübnan eski dışişleri bakanı Elie Salem, zuemanın Lübnan toplumu içindeki konumunu, "Kader anında yerel liderler ve kurumlaşmış aileler, merkezi devletten de büyük kontrole sahiptir. Her dini ve etnik grup kendi içinde güç piramidi ve güç kaynağı vardır"... diyerek çarpıcı sözlerle ifade etmiştir."¹⁴²

Kısaca özetlemek gerekirse zaimlik, Lübnan'ın çoğu zaman kaderini tayin eden bir kurum olmuştur. Nitekim ülke içerisinde ve ülke dışında politik konularda söz sahibi olmaları bölgesel ve uluslararası güçlerin zuema üzerinden Lübnan

---

¹³⁶ Z. Tuba Kor, s.11.

¹³⁷ Ersin Ergenekon, s.48.

¹³⁸ Yasin Atlioğlu, s.63.

¹³⁹ Ersin Ergenekon, s.48.

¹⁴⁰ Mesut Şöhret, Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, s.94.

¹⁴¹ Mesut Şöhret, s.95.

¹⁴² Mesut Şöhret, s.96.

siyasetine müdahale etmelerine fırsat oluşturmıştır. Nüfusundaki çok kültürlü yapı ortak bir “Lübnanlılık kimliği” etrafında birleşmezken bu boşluğu bir nevi zuema kurumu doldurmuştur. Böylece zaimlik sistemi, kimi zaman halkı etrafında toplayarak birleştiren kimi zaman ise toplumu ayırıştıran bir unsur olmuştur.

1.3.1. Dini Gruplar

1932 yılında Lübnan’da yapılan ilk ve tek olma özelliğine sahip nüfus sayımı ile ortaya çıkan mezheplerin, istatistik sonucuna göre on sekiz mezhep anayasa tarafından resmi olarak tanınmıştır. Böylece on sekiz mezhebin anayasa ile teminat altına alınması kararı Lübnan toplumunun bölünmesinde kritik bir dönemeç olmuştur. Resmi olarak tanınan mevcut mezhepler temelde iki büyük dinin alt kolları olarak Lübnan topraklarında varlıklarını sürdürmektedirler. Bu çerçevede Lübnan topraklarındaki mevcut mezhepleri özetleyecek olursak; Sünniler, Şiiler, Nusayriler, Dürziler ve İsmaililer İslam dini içinde mütalaa edilen mezhepler iken geriye kalan Marunî, Katolik, Rum Ortodoks, Rum Katolik, Süryani Katolik, Süryani Ortodoks, Ermeni Katolik, Ermeni Ortodoks, Hristiyan mezhepler içerisinde sayılmaktadır. Lübnan siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını yönlendiren mezhepler ise Sünniler, Şiiler, Marunîler ve Dürzilerdir. Bu dört mezhepten -Dürzilik hariç- üçü Lübnan nüfusunun oran bakımından en kalabalık kısmını oluşturmaktadır.¹⁴³

1.3.1.1 Müslüman Gruplar

Mezhep “gidilen yol, benimsenen görüş” anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. İslam düşünce tarihindeki karşılığı ise itikadi ve siyasi gayelerle ortaya çıkan ve günümüzde de varlıklarını sürdüren İslam dünyasındaki farklı zümreleşmeleri temsil eder.¹⁴⁴ Lübnan’daki dini grupların dağılımı içerisinde Müslümanların oranı %59,7 civarındadır.¹⁴⁵ 1932 sayımının sonucu ile beraber Lübnan anayasasında yer alan on sekiz mezhepten beşi İslam mezhepleri içinde yer almaktadır. Resmi olarak tanınan bu beş mezhep; Sünnilik (Ehlu’s-Sünne Ve’l-

¹⁴³ Abdülgani Bozkurt, **Lübnan’ın Sosyal Yapısı, Siyasi Tarihi ve Hizbullah**, (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, s.9.

¹⁴⁴ E. Ruhi Fırlı, **Günümüz İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008, s.13.

¹⁴⁵ Z. Tuba Kor, s.9.

Cema'a), Şiiilik, Dürzilik, İsmaililik ve Nusayriliktir. Anayasada tek tek tanımlanmış olan bu mezheplerden Nusayriler, İsmaililik ve İsmailiğin kolundan neşet eden Dürzilik, Şii mezhebi içerisinde yer alan mezheplerdir. Müslüman nüfusun kendi içinde oranlarına bakıldığında zaman %32 Şii, %20 Sünni, %5,7 Dürzi, %1,4 Nusayri ve çok az sayıda da İsmaili bulunmaktadır.¹⁴⁶ Ancak 1932'de en son yapılan nüfus sayımından sonra bir daha sayım olmamıştır. Bu nedenle rakamlar tahmini olup kaynaklarda geçen oranlar farklılık göstermektedir.

1.3.1.1.1. Sünniler

Sünniliğin bir diğer adı Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat veya kısaca Ehl-i Sünnettir. Sünnet kelimesi iyi ya da kötü davranış, yol gidiş ve adet manasına gelmektedir.¹⁴⁷ Hz. Peygamber ve sahabenin Usulu'd-Din (dinin esasları) konusunda ortaya koydukları ve takip ettikleri yolu benimseyen ve bu yola uyanlara verilen genel bir isimdir.¹⁴⁸

Tarihi açıdan Ehl-i Sünnet, siyasi, itikadi ve sosyal açıdan hicri ikinci asırdan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁴⁹ Bu mezhep ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar insicamlı bir yapıya sahip olmamıştır. Zira H. 2./8. Asırdan başlayarak hadis taraftarları ve rey tarafları ile pek çok Kelami ve Fıkhi mezhebi kendi şemsiyesi altında toplamış ve bu farklılıkların ortaya çıkardığı çoğulcu yapısını korumuştur.¹⁵⁰ Ortaya çıktığı dönemde mutedil bir çizgiyi temsil eden bu mezhep kendisini ana bünyeden ayrılmış olarak görmez. Tam aksine varlığını doğrudan Kur'an ve Hadise dayandırır. Hatta Kur'an ve Hadisin özünü koruma ve onlara sahip çıkma misyonunu üstlenerek kendilerini Allah'ın emrettiği doğru yolun temsilcileri olarak kabul ederler.¹⁵¹ Ehl-i Sünnet içerisinde III./IX asırdan itibaren ameli konularda yöntem ve bilgi üreten fıkıh ekolleri kurumsallaşmaya başlamış ve bunlar içerisinde Hanefilik, Şafiilik, Malikilik ve Hanbelilik Ehl-i Sünnetin alt kimlikleri

---

¹⁴⁶ Z. Tuba Kor, s.10.

¹⁴⁷ Sönmez Kutlu, "Ehl-i Sünnet" **İslam Mezhepleri Tarihi**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, 7.baskı, 2015, s.343.

¹⁴⁸ E. Ruhi Fırlalı, s.113.

¹⁴⁹ Sönmez Kutlu, s.348.

¹⁵⁰ Sönmez Kutlu, s.348.

¹⁵¹ E. Ruhi Fırlalı, s.151.

olarak farklı İslam coğrafyalarında varlıklarını devam ettirmişlerdir.¹⁵² Ehl-i Sünnet içerisinde ortaya çıkan itikadi ekollerden Eşarilik ve Maturudilik Ehl-i Sünnet içerisinde olan iki düşünce sistemidir. Tüm mevcut yönleriyle Ehl-i Sünnet, Dünya Müslümanları içerisinde en kalabalık olan kapsayıcı bir oluşumdur.¹⁵³

Bu çerçevede Lübnan'daki Sünniler nüfus içindeki %20'lik bir oranla ülkenin sayısal bakımdan kalabalık dini gruplarından birini temsil etmektedir.¹⁵⁴ 500 bine yakın nüfusuyla ülkenin üçüncü büyük dini grubu olmuştur.¹⁵⁵ Ayrıca Lübnan'ın Sünni Müslümanları, dini bakımdan Daru'l İftaya bağlı iken yüksek dini makamları ise cumhuriyet müftüsü olmuştur.¹⁵⁶

Ülkedeki diğer mezheplerin kendilerini tanımladıkları aileler (zuama) olduğu gibi Lübnanlı Sünnileri de, Kerram, Selam, Sulh, Hoss ve Vazzan gibi siyasi, sosyal ve ekonomik sahada etkin şekilde temsil eden aileler (zuama) mevcut olup çoğu zaman bu ailelere mensup ılımlı liderler siyasette dengeleyici roller üstlenmişlerdir.¹⁵⁷

Mezhebi kota, sistemi ile şekillenmiş olan Lübnan meclis hiyerarşisinde cumhurbaşkanı bir Marunî iken başbakan ise bir Sünni'dir. Bu manada ülkede bir diğer kalabalık grup olan Şiilerin durumu Sünnilerle mukayese edildiği zaman siyasi alandaki kota sisteminde Şiilerin mevcut nüfus oranlarına rağmen Sünnilerin daha fazla temsil hakkı elde ettikleri görülmüştür.

Yüzölçümü oldukça küçük olan Lübnan, sınırları içerisinde nerdeyse her mezhebin kendi potansiyel gücü etrafında oluşturduğu hareketleri barındırmaktadır. Bu minvalde Sünniler tarafından Lübnan'da kurulan; el-Cemaatü'l-İslamiyye, İslami Tevhit Hareketi (Hareketü'l-Tevhidi'l-İslamiyye) ve İslami Hayır Projeleri Cemiyeti (Cemiyet-ul Meşari'il Heyet'il İslamiyye) gibi hareketler Sünni Müslümanların önde gelen faaliyet organizasyonları olmuştur.

---

¹⁵² Sönmez Kutlu, s.360.

¹⁵³ Sönmez Kutlu, s.360.

¹⁵⁴ Aygöl Muran, s.27.

¹⁵⁵ Aygöl Muran, s.27.

¹⁵⁶ İlker Kaya, <http://sdam.org.tr/haber/121-gecmisin-yuku-altinda-ezilen-ulke-lubnan/> (erişim: 22.10.2019) s.14.

¹⁵⁷ Aygöl Muran, s.27.

1.3.1.1.1.1. EL-Cemaatü'l-İslamiyye

Mısırda kurulan İhvan-ı Müslim'in Lübnan'daki kolu olan İslami Cemaat, Fethi Yeken ve arkadaşları tarafından 1964 yılında kurulmuştur.¹⁵⁸ Lübnan'da Sünni Müslümanlar tarafından kurulan ve yine en fazla bu grup tarafından takip edilen İslami hareket olmuştur.

Kurucusu olan Fethi Yeken Türk asıllı olup 9 Kasım 1933 yılında Trablusşam'da doğmuştur. Arap dili ve İslam araştırmaları bölümünde öğretim görevlisi olan Yeken'in İslami fikir bakımından beslendiği kaynaklar ihvanın kurucusu Hasan el-Benna yine ihvanın Suriye kolunun başında bulunan Mustafa Sibai ve Seyyid Kutup olmuştur.¹⁵⁹ İslami cemaat hareketi "Selef tarzı davet Sünni bir yol, sufi bir hakikat, siyasi bir duruş, bir eğitim grubu ve kültür bağı, ekonomik birliktelik ve sosyal bir kurum" olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁰ Sosyal tabandan yeteri desteği almasından sonra Sünnileri temsil etmek amacıyla siyasete atılan ve 1992 seçimlerinde bağımsız milletvekili olarak meclise giren Yeken daha sonra İslami cemaat grubunun siyasetle çok fazla uğraşmasından dolayı hareket metodundan ayrıldığını ve siyasi bir parti haline geldiğini düşünerek kendi kurduğu İslami organizasyondan ayrıldığını açıklamıştır. Bir süre sonra 2006 yılında tekrardan aktif bir çizgiyi benimseyerek İslami Eylem (Cebheti'l Ameli'l İslami) Hareketini kurmuştur.¹⁶¹ Aradan çok geçmeden ise Fethi Yeken 2009 yılında vefat etmiştir.¹⁶²

1.3.1.1.1.2. İslami Tevhid Hareketi (Hareketü'l-Tevhidi'l-İslamiyye)

Lübnan'ın önemli Sünni din âlimlerinden biri olan Şeyh Said Şaban tarafından Trablusşam'da kurulmuştur. Kendisi İslami Cemaatin liderleri arasında olup yaşadığı fikir ayrılığı üzerine hareketten bağımsız kendi grubunu kurmuştur.¹⁶³

¹⁵⁸ Orhan Ençakar, "Fethi Yeken", **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, Cilt.2, ss.679-680.

¹⁵⁹ İlker Kaya, http://sdam.org.tr/image/foto/2019/01/04/Lubnandaki-Islami-Hareketler_1546593413.pdf (erişim 22.19.2019) s.15.

¹⁶⁰ Orhan Ençakar, "Fethi Yeken", Cilt.2, ss. 679-680.

¹⁶¹ İlker Kaya, s.14.

¹⁶² İlker Kaya, s.15.

¹⁶³ İlker Kaya, s.14.

Yayın organları arasında Hilal adında bir TV kanalı ve Tehvid adlı bir de dergileri bulunmaktadır.¹⁶⁴

İç savaşın yaşandığı dönemde pek çok grubun silahlanıp milis gücüne dönüşmesi ülkeyi çözülmesi zor problemlerin içine sürüklemiştir. Bu manada Tevhid Hareketi, İslami Cemaat gibi ılımlı bir çizgide durmamış ve silahlanarak iç savaş süresince aktif bir şekilde katılarak diğer örgütlerle çatışma içinde olmuştur.¹⁶⁵ Suriye'nin iç savaşa askeri müdahalesi sonucu Tevhid Hareketinin diğer gruplarla savaşarak ele geçirdiği Trablusşam Suriye tarafından yeniden kontrol altına alınmış ve hareketin silahları tasfiye edilmiştir.¹⁶⁶

1.3.1.1.1.3. Ahbâş Cemaati (Cemiyet'ul Meşari İslâmiyye)

Ahbâş cemaati liderleri Abdullah el-Habeşî'ye nispetle isimlendirilmiş olup Habeşî'in çoğulu yani Habeşliler/Etiyopyalılar anlamına gelmektedir.¹⁶⁷ Kurucusu olan Etiyopya asıllı Abdullah el-Habeşî 1950 yılında Lübnan'a yerleşmiş ve hareket 1970 yılında yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamış aktifleşmesi ise 1980 sonrasına tekabül etmiştir.¹⁶⁸

Bu cemaat kendilerini Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat olarak tanımlamış aynı zamanda tasavvufi, Sünni ve Şii öğretileri sentez haline getirerek eklektik İslami bir yorum oluşturmuşlardır.¹⁶⁹ Lübnan merkezli kurulan Ahbâş cemaati bir diğer adıyla İslam Hayırsever Projeler Derneği ülkedeki Sünni hareketlerin aksine İslamcı bir kimliğe sahip olmazken çağdaş İslami oluşumun Lübnan'daki prototipini oluşturmaktadır. Zira bu cemaat ortaya çıktığı dönemdeki selefi/cihadi oluşumlara karşı tepkisel bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle mesafeli oldukları siyasal İslamcı söylem yerine esnek ve eklektik İslami yorumu tercih etmişlerdir. Mevcut İslami hareketleri şiddet yanlısı olmakla itham eden ve onları çağın

---

¹⁶⁴ İlker Kaya, s.16.

¹⁶⁵ İlker Kaya, s.14.

¹⁶⁶ İlker Kaya, s.17.

¹⁶⁷ N. Kemal Karabiber, "Lübnan Merkezli Çağdaş İslamî Bir Cemaat: Abdullâh el-Habeşî ve Ahbâş Cemaati", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı-26 Temmuz-Aralık, 2011, s.119.

¹⁶⁸ N. Kemal Karabiber, s.122.

¹⁶⁹ N. Kemal Karabiber, s.133.

Haricileri olarak niteleyen bu cemaat kendilerini ise itidalliği benimsemiş bir hareket olarak kabul etmişlerdir.¹⁷⁰

İç savaş döneminde pek çok grubun silahlanıp milis gücü oluşturmalarına karşın Ahbâş cemaati çatışmalara katılmamış ayrıca 1982 İsrail işgaline karşı bir direniş göstermemiştir.¹⁷¹ Ahbâş cemaatinin karma inanç sistemi ile oluşturdukları doktrinler, genel olarak ölçülü, ılımlı ve hoş görülü olmak, mevcut düzene karşı şiddete başvurmama metoduna ve siyasi etkinliklere karşı olma prensipleri etrafında şekillenmiştir.¹⁷²

Lübnan'da kurulmasına karşın Etiyopya, Ürdün ve Suriye'de de etkin organizasyonlarda bulunan bu cemaatin dünya genelinde otuz üç tane şubesi bulunmaktadır.¹⁷³ Yaptıkları yardım faaliyetleri ile eğitim sahasında oluşturdukları geniş hareket alanı pek çok farklı yerde söz sahibi olmalarını sağlamış ve neticesinde toplumda daha fazla yayılma imkânı elde etmişlerdir.¹⁷⁴

1.3.1.1.2. Şiiler

İslam ümmeti Hz. Peygamberin vefatından sonra çeşitli sebeplerden dolayı farklı düşünceler etrafında zümreleşmiş ve neticesinde itikadi ve siyasi mezhepler teşekkül etmiştir. İlk olarak ortaya çıkan mezhep ise Haricilik olmuştur Hariciliği Mürcie, Mutezile, Şia gibi mezhepler takip etmiştir.¹⁷⁵

Hicri birinci asrın sonlarına doğu ortaya çıkan Şia mezhebi siyasi ve itikadi mezheplerden birisi olup dünya Müslümanlarının %15'lik kısmına tekabül eden büyük bir mezheptir.¹⁷⁶

Şia Arapça 'da ş y'a kökünden gelmiş olup "tarafdar, yardımcı" anlamlarına gelir.¹⁷⁷ Şia, "Hz. Muhammedin sağlığında Şiat'u Ali (Ali taraftarı) olarak tanımlanan ve peygamberin vefatından sonra Hz. Ali'nin imam-halife olduğunu iddia

---

¹⁷⁰ N. Kemal Karabiber, s.133.

¹⁷¹ İlker Kaya, s.16.

¹⁷² N. Kemal Karabiber, s.132.

¹⁷³ N. Kemal Karabiber, s.137.

¹⁷⁴ N. Kemal Karabiber, s.138.

¹⁷⁵ E. Ruhi Fırlalı, s.266.

¹⁷⁶ Hasan Onat, "Şiilik" **İslam Mezhepleri Tarihi El kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, 7. baskı, s.157.

¹⁷⁷ Rağıp el-İsfahâni, **el-Müfredat**, s.470.

eden kimselerin oluşturduğu fırkadır.”¹⁷⁸ Şia, Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’in vefatından sonra hilafet-imamlık makamına nass ve tayin yoluyla getirilmiş olduğuna aynı zamanda imametin sadece Ali evladının hakkı olduğuna ve bu vazifenin Hz. Ali’nin soyundan devam edeceğine inanan ve bu görüşler etrafında inançlarını şekillendiren topluluktur.¹⁷⁹

Şiiliğin ortaya çıkış zamanı konusunda ise muhtelif görüşler yer almaktadır. Şiiler bu inancın Hz. Muhammed’in sağlığında ya da vefatıyla beraber ortaya çıktığını ileri sürmektedirler.¹⁸⁰ Hz. Peygamberin her fırsatta övgüsüne mazhar olan Hz. Ali’ye karşı derin bir sevgi besleyen ve peygamberden sonra onu ümmetin imamı olarak benimseyen Selman el- Farisi, Ammar b. Yasir, Ebu Zer el-Gıfari, Mikdad b. el-Esved gibi sahabelerin peygamberin sağlığında dahi Ali Şia’sı olarak tanımlandıklarını belirtmektedirler.¹⁸¹ Bu görüşlerini dayandırdıkları deliller arasında Gadir-i Hum, Kırtas olayı ile Hz. Alinin nass ve tayin yoluyla imam olduğuna dair ayet ve hadisler yer almaktadır.

Şia dışındaki farklı kesime ait görüşler ise bu mezhebin, Hz. Osman zamanındaki olaylardan, Muhtar es-Sakafi olayına kadar olan dönemler arasında aşama aşama oluşup nihayetinde ise tam anlamıyla ortaya çıktığını belirtmektedirler.¹⁸² Hasan Onat’ın tespitlerine göre ise bu mezhebe dair ilk fikirlerin hicri birinci asrın sonlarına doğru Hz. Ali’nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye’nin ölümünden sonra inkişaf ettiği yönündedir. Zira öncesinde nass ve tayin meselesi, imamın masumiyeti ve batını ilim gibi Şiiliğin inanç sisteminde yer edinmiş konular henüz birinci asrın sonlarından önce mevcudiyeti söz konusu değildir. Tüm bunlar daha sonra varid olmuş düşüncelerdir. Şiilik birden bire tek bir olayın neticesi olarak ortaya çıkmış bir mezhep değildir. Yaşanan önemli vakıalarla tarih sahnesine çıkmış ve sonucunda siyasi ve itikadi bir mezhep haline gelmiştir.¹⁸³

Hz. Muhammed’in vefatından sonra İslam ümmeti çok zor dönemler geçirmiş ve pek çok badireler atlatmıştır. Bu yaşanan trajediler mezheplerin ortaya çıkmasında önemli bir unsur olmuştur. Özellikle Şia’yı besleyen ve günümüzde de yine

¹⁷⁸ Hasan Onat, “Şiilik”, s.159.

¹⁷⁹ Ebu Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummi “Şeyh Saduk”, **el-İ’tikâdât**, nşr. Peyâm-e İmam Hadi, Kum, 1391, s.31.

¹⁸⁰ el-Kummi, **el-İ’tikâdât**, s.30.

¹⁸¹ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik Kolları**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011, s.63.

¹⁸² Hasan Onat, “Şiilik”, s.174.

¹⁸³ E. Ruhi Fırlalı, s.266.

kendilerinin oluşturdıkları yas kültürünün, bir parçası olan Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi hadisesi yaşandığı dönemde bazı kimselerin bu acı olaydan çıkar devşirmesine olanak sağlayan bir malzeme olmuştur. Zira Hz. Hüseyin şehit edildikten sonra ona yardıma gelmeyenler bundan dolayı son derece pişman olmuşlar Hz. Hüseyin'in intikamını almak hem de nedametlerinden dolayı dövünerek tövbe etmeleri sebebiyle daha sonra Tevvabun/ tövbe edenler hareketini ortaya çıkarmışlardır. Bu hareket ise Şia'nın İslam içinde siyasi bir harekete dönüşme sürecinin ilk adımı olmuştur.¹⁸⁴

Bu doğrultuda Kerbela olayını menfaatleri uğruna kullanan isimler olmuştur. Ehl-i Beyti'n intikamını alma, mazlumlara savunma, zulmedenlere ve günahkârlara karşı cihad etme anlayışı ile Hz. Alinin Hz. Fatıma'dan doğmamış olan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin "imam ve mehdî" olduğunu ileri sürerek ortaya çıkan isimlerden ilki Muhtar es-Sakafi (567/687) olmuştur.¹⁸⁵ Ortaya koyduğu mücadele etrafında oluşturduğu ve sloganlaştırdığı mehdilik, gaib imam, ric'at ve beda gibi kavramlar daha sonraları günümüz İmamiyye Şia'sı tarafından kısmen düzenlenerek inanç esasları arasında işlenmiştir.¹⁸⁶ Devam eden süreçte Hz. Ali ve çocuklarının davası üzerinden meydana gelen gelişmeler ise günümüzdeki Şii mezhebinin kollarının oluşumuna referans olmuşlardır. Bu bağlamda Ehl-i Beyt adına mücadeleye giren ilk isim Hişam b. Abdülmelik döneminde Hz. Hüseyin'in torunu imam Zeyd b. Ali el-Hüseyin (122/740) olmuş ve başlattığı isyan başarısız olmuştur.¹⁸⁷ Bu olayın sonucunda ise siyasi bir hareket olan **Zeydilik** teşekkül etmiş ve zamanla itikadi bir boyut kazanmıştır.¹⁸⁸ Ardından günümüz İmamiyye Şia'sının kabul ettiği on iki imam arasından altıncısı olan Cafer-i Sadık (148/765)'in vefatından sonra oğulları arasında kimin imam olacağına dair Ehl-i Beyt taraftarları arasında ihtilaf çıkmıştır. Neticesinde bir kısım Ehl-i Beyt müntesipleri tarafından oğlu İsmail imam kabul edilmiş ve sonucunda ise **İsmailiyye**¹⁸⁹ Şia içerisinden inkişaf eden bir diğer mezhep olmuştur. Şiilik içerisinden meydana gelen ve

---

¹⁸⁴ E. Ruhi Fırlalı, s.267.

¹⁸⁵ E. Ruhi Fırlalı, s.268.

¹⁸⁶ el-Kummi, **el-İ'tikâdât**, s.142.

¹⁸⁷ E. Ruhi Fırlalı, s.269.

¹⁸⁸ Şehristâni, **el-Milel ve Nihal**, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.141.

¹⁸⁹ Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, **Mâkâlatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin**, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005, s.56. İsmail b. Cafer es-Sadık, Şia mezhebinin kollarından olan İsmailiyye kendisine nispet edilir, babasından önce vefat etmiştir.

günümüz Şiilik kolları içerinden en kalabalık orana sahip olan bir diğer fırka ise **İmamiyye /İsna'aşeriyye** fırkası olmuştur.

Ehl-i Beyt anlayışı etrafında şekillenen bu mezhepler dışında farklı farklı mezhepler de Şia içerisinden çıkmıştır. Şia inanç sistemi açısından bütünsel bir görünüm arz etmediği için belli bir inanç sistemi etrafında toparlanamamış ve aralarındaki anlaşmazlıklar sebebiyle pek çok kollara ayrılmıştır.

Şia içerisinde en kalabalık mezhep İmamiyye'dir. Hz. peygamberin vefatından sonra nass ve tayin yolu ile Hz. Ali ve evlatlarının ve devamında soylarını, meşru imam kabul eden ayrıca on iki imama inanmayı inanç esası olarak görenlerin mezhebidir.¹⁹⁰

Bu mezhebin referans aldıkları inançlar doğrultusunda pek çok isimlendirilmesi mevcut olup bunlardan en önemlileri ve en çok kullanılanları şunlardır. On iki imamı kabul edip sistemleştirdikleri için İsna'aşeriye/on iki imamcılar; İmama inanmanın inanç esasları içerisinde yer almasından dolayı İmamiyye; itikadda, ibadette ve muamelatta altıncı imamları olan Cafer-i Sadık'ın görüşleri etrafında toplandıkları için Caferiyye olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁹¹

Şii inancında Hz. Ali, Hz. Muhammed'den sonra insanlar içinde en üstün ve en faziletli kimse olarak kabul etmektedirler. Bu kabulden yola çıkarak imamet vazifesine ise en layık olanların Hz. Ali ve çocuklarının olduğuna inanmaktadırlar. Böylece İmamet kavramı, Şiilik için vazgeçilmez bir esas olurken dinin aslına dâhil edilmiş ve Usulu'd- Din'den sayılmıştır.¹⁹² Bu da Şiiliğin siyasi yönünü her daim ön plana çıkarmış olup bu mezhebi diğer mezheplerden bütünüyle farklı bir kimliğe bürümüştür. Günümüz Şii hareketlerinin temelinde yatan motivasyon kaynağı da bu inanç etrafında şekillenen algı olmuştur. Bu çerçevede Şiilikte imamet vazifesini yürüten ve masum olarak kabul edilen imamların sayısını on iki olarak sınırlamışlardır. Bu mezhebin imam olarak kabul ettiği on iki imam ise sırasıyla şu isimlerdir;

1.Ali b. Ebi Talip

2.Hasan b. Ali

3.Hüseyn b. Ali

---

¹⁹⁰ E. Ruhi Fırlalı, s.289.

¹⁹¹ E. Ruhi Fırlalı, s. 290.

¹⁹² el-Kummi, **el-İ'tikâdât**, s.31.

4.Ali b. Hüseyin Zeynu'l-Abidin

5.Muhammed el-Bakır

6.Cafer es-Sadık

7.Musa el-Kazım

8.Ali er-Rıza

9.Muhammed et-Taki

10.Ali en-Naki

11.Hasan el-Askeri

12.Muhammed el-Mehdi: Şiilere göre babası Hasan el-Askeri'nin vefatında sonra gizlenmiş olup sağdır. Kıyametten önce ortaya çıkıp zulümle dolu Dünya'yı adaletle dolduracaktır.¹⁹³

On ikinci imamın ortadan kaybolması ile birlikte İmamiyye Şia'sı tam olarak kurumsallaşmıştır. Bu dönemi tanımlamak için kullandıkları temel kavram ise gaybeti suğra (küçük gizlilik) olmuştur. On ikinci imamın ortadan kaybolması daha doğru bir ifade ile gizlenmesi Şiilikte gaybet inancını ortaya çıkarmıştır. Böylelikle imamet bütünsel bir inanç haline gelmiştir.¹⁹⁴ On iki imam ile sınırlandırılan İmamiyyet nazariyesi oluşmuş ancak daha sonraları bu durum, pek çok alanda beraberinde tikanıklığı getirmiştir. Bunu çözmek amacıyla da imamın yetkilerinin fukahaya devredilmesi istikametinde gelişmeler söz konusu olmuş bu durum da Şii-İmami düşüncenin gelişmesine biraz daha olanak sağlamıştır.¹⁹⁵ Bu dönemden itibaren Şii düşünce sisteminin mihenk taşları olan nass-ta'vin, imamet-vesayet, 'ilim-ismet gibi daha sonraları inanç esasları arasında kabul edilecek olan kavramlar bütünüyle ortaya çıkmış olup ayrıca imamlar ve onlardan sonra izlenecek olanların keyfiyeti gibi mezhep esasları netleşmiş ve kesinlik kazanmıştır

Tüm bu ilerlemeler ışığında sistemleşen imamiyye'nin temel kaynaklarının da ortaya çıkması ile beraber Şii-imamet anlayışı tam bir mezhep hüviyetine bürünmüştür. Bu mezhebe ait temel eserlerin oluşumu Büveyhi döneminin 334-447/945-1055 yılları arasındaki iktidar dönemlerine denk gelmektedir.¹⁹⁶ Döneminin en meşhur Şii kelamcısı olan Şeyh Müfid, *Tashihu'l-İtikadat* eseri ile İmamiyyenin

¹⁹³ E. Ruhi Fırlalı, s.295.

¹⁹⁴ Hasan Onat, "Şiilik", s.196.

¹⁹⁵ Hasan Onat, "Şiilik", s.196.

¹⁹⁶ Hasan Onat, "Şiilik", s.197.

itikadi görüşlerini sistemli bir şekilde ele almıştır.¹⁹⁷ Büveyhiler döneminde Şii düşünce siyasi bir mekanizmaya evrilirken devletin de politikası haline gelmiştir.¹⁹⁸ Daha sonraki dönemlerde Selçuklular tarafından Büveyhoğullar'ının yıkılması ile Şiiliğin etki alanı daralmış ancak Safevi hâkimiyetiyle beraber tekrar canlanarak İran'ın resmi mezhebi olma özelliğine bu dönemde kavuşmuştur.¹⁹⁹

Lübnan nüfusunun yaklaşık %27'lik bir kısmını oluşturan Şiiler İmamiyye Şia'sındandır. Ülkenin en kalabalık gruplarından biridir. Sünniler genelde şehirlerde yaşarken Şiiler daha ziyade Cebel-i Amil denilen bölgeye yerleşmişlerdir. Lübnan nüfusu içerisindeki gruplara nazaran fakir ve eğitim bakımından düşük bir kesimi temsil eden Şiiler, daha çok ziraatla uğraşmakta olup köylü sınıfını meydana getirmektedir. Bağımsızlıkla beraber Lübnan anayasasında 18 mezhep arasında talepleri doğrultusunda kurulmasına izin verilen kendilerine özgü mahkemeleriyle, bir mezhep olarak tanımlanmışlardır. Ülkenin siyasi, sosyal ve iktisadi alanın Marunîlerin lehine olacak şekilde düzenlenmesi Lübnan'ının yoksul kesimini oluşturan Şiilerin pek çok kamusal ihtiyaçtan mahrum kalmalarına sebep olmuş ve bunun neticesinde Şiiler giderek artan rahatsızlıklarını dillendirmeye başlamışlardır. Bu çerçevede Lübnan Şiileri ihtiyaçlarını ve taleplerini iç savaşıyla beraber siyasi ve sosyal örgütlenmeler yoluyla elde etme yoluna gitmişlerdir.

Bu bakımdan Şii toplumunun mücadelesinde ön plana çıkan isim Musa Sadr olmuştur. Kendisi aslen Lübnanlı olup İran'ın Kum şehrinde doğmuş ve dini eğitimini Necefte tamamlayıp daha sonra Lübnan'ın Tire kentine yerleşerek burada yaptığı sosyal projeler sayesinde Şii toplumunun dikkatini çekmiştir.²⁰⁰ Lübnanlı Şiilerin yaşadıkları haksızlıkları, eşitlik ve adalet isteklerini dile getiren Musa Sadr bu konuda mevcut ortamın siyasi ve sosyal konumunu tenkit ederek Şiiler adına hem sosyal hem de siyasi alanda mücadeleye girişmiştir. Önceliği Şii toplumunu, mahrum kaldıkları hakları için örgütlemek maksadıyla 1959'da ülkedeki Şiilerin dini liderliğini üstlenmek olmuştur.²⁰¹ Daha sonra 1965-67 yılları arasında Şii Yüksek

---

¹⁹⁷ Hasan Onat, "Şiilik", s.198.

¹⁹⁸ Muharrem Akoğlu, "Büveyhilerin Mezhep Eğilimleri/Politikaları Üzerine", **Bilimname Düşünce Platformu Dergisi**, s.124.

¹⁹⁹ Hasan Onat "Şiilik", s.198.

²⁰⁰ Gökhan Erdem s.43.

²⁰¹ Gökhan Erdem, s.42.

İslami Meclisini kurmuş ve başkanlığını yapmıştır.²⁰² Yaptığı çalışmalar ve siyasi alanda elde ettiği kazanımlarla Şiilerin refah seviyeleri yükselmiş ve aralarında dayanışmayı sağlamıştır.²⁰³ Tüm bu gelişmeleri takip eden süreçte Şii örgütlenmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk olarak iç savaş döneminde 1975’de EMEL Şii örgütü kurulmuş daha sonra 1982’de EMEL’den ayrılan bir grup tarafından Hizbullah örgütü ortaya çıkarılmıştır.²⁰⁴ Oluştukları dönemden günümüze kadar Lübnan’da Şiileri temsil eden bu iki örgüt olmuştur. Bu iki hareketten biri olan Hizbullah Lübnan siyasetinde edindiği desteklerle oldukça önemli bir pozisyonadadır. Lübnan’daki Şiilerin hakları üzerinden giriştiği mücadele ile tanınan Musa Sadr 1978’de Libya’ya yaptığı seyahatte ortadan kaybolmuş ve hala kendisine ne olduğu hususunda net bir bilgi bulunmamaktadır.²⁰⁵ Kendisinden sonra Lübnan Şiilerinin dini liderliğini Ayetullah Muhammed Hüseyin Fadlallah üstlenmiştir.²⁰⁶

1.3.1.1.2.1. Şii EMEL Hareketi

Lübnan’da Şii hareketlerin ortaya çıkmasındaki en büyük sebep siyasi ve sosyal alanda yaşanan adaletsizliklerdir. İç savaş, İsrail işgalleri ve ekonomik nedenlerle ülke içerisinde gerçekleşen kitlesel göç hareketleri hali hazırda hassas olan nüfus dengelerini değiştirmiştir. Lübnan’da bulunan Filistinli mültecilerin İsrail işgaline karşı bu topraklarda örgütlenip Filistin Kurtuluş Örgütünü (FKÖ) kurarak mücadelelerini askeri ve siyasi alanda gerçekleştirmeleri Şiilere direniş noktasında referans kaynağı olmuştur. Özellikle bu noktada FKÖ’nün kullandığı sol jargon Şiileri ‘de etkilemiş ve mağduriyetlerini bu söylem üzerinden bina etmişlerdir.

İran İslam devriminde kitleleri mobilize eden “ulemanın etkisi” Lübnan’da Şiilerin örgütlenmesinde de ortaya çıkmıştır. Musa Sadr, Şiilerin dini liderliğini üstlenmiş karizmatik bir şahsiyet olup Şiileri dayanışma etrafında örgütlemeyi başarmıştır. Sadr sadece Şiiler için değil Lübnan’ın diğer tüm grupları için de

²⁰² Mustafa Öz, “Metâvile”, Cilt.29 ss. 404-405.

²⁰³ Gökhan Erdem, s.42.

²⁰⁴ Gökhan Erdem, s.44.

²⁰⁵ Gökhan Erdem, s.44.

²⁰⁶ Mustafa Öz, “Muhammed Hüseyin Fadlallah”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016, Ek-Cilt.2, ss.306-307.

oldukça önemli ve son derece saygı duyulan bir isim olmuştur.²⁰⁷ Bu durum da Sadr'ın mezhebi taassuba sıkışmayıp ülkenin çok kültürlü yapısını dikkate alıp ortaya koyduğu hassas söylemleriyle irtibatlıdır. O bu çoğulcu yaklaşımını, tüm mezheplere açık bir hareket ile somutlaştırmış ve 1974 yılında Yunan Katolik piskoposu Haddad ile birlikte “Mahrumlar Hareketini” kurmuştur.²⁰⁸ Bu hareketin amacı Lübnan'ı içine bulunduğu krizden kurtarmak ve toplumda oluşan keskin ayrışmaları ortadan kaldırmak olarak belirtilmiştir.²⁰⁹

1975 Lübnan'da iç savaşın başlamasıyla pek çok grup silahlanmış ve milis gücü oluşturmuştur bunun karşısında Şiiler de Musa Sadr önderliğinde Lübnan tarihinde ilk defa silahlanma yoluna giderek örgütlenmiş ve oluşturdukları milis güçlerle EMEL'i (AMAL: Lübnan Direniş Tugayı) kurmuşlardır.²¹⁰

1975 iç savaşında ortaya çıkan tablo Sadr'ın çoğulcu Lübnan söyleminin geçersizliğini ortaya koymuş ve bu hayal kırıklığı mezhebi kimliğini belirginleştirmiştir.²¹¹ Bu bağlamda Sadr'ın bakış açısında oluşan değişim harekete de yansımış ve neticesinde EMEL hareketi de mezhepçi bir oluşuma dönüşmüştür. Bunun sonucunda ise Şiilerin çoğunluğu bu hareketin etrafında toplanmıştır.²¹²

1.3.1.1.2.2. Şii Hizbullah Hareketi

EMEL hareketinin içerisinden ortaya çıkan bu oluşum, mevcut hareketin bir takım görüşlerinden dolayı ayrılma kararı almasıyla ortaya çıkmıştır. İsrail'e karşı politikalarını daha sert ve Filistin davasına yönelik tutumlarını ise daha kuşatıcı olması yönünde gelen talepleri dikkate almayan EMEL hareketinden, ilk kopuş İslami EMEL adında yeni bir harekete dönüşmüştür.²¹³ Ancak daha sonra bu hareket Hizbullah adıyla kurumsallaşmıştır.

Allah'ın ordusu, Allah'ın taraftarları anlamına gelen Hizbullah'ın ortaya çıkmasında en büyük destekçisi İran olmuştur. Bu bağlamda İran'da İslam devrimi ile beraber ortaya çıkan “devrim ihracı” politikasından Lübnan da payına düşeni

---

²⁰⁷ Gökhan Erdem, s.45.

²⁰⁸ Gökhan Erdem, s.30.

²⁰⁹ Gökhan Erdem, s.31.

²¹⁰ Gökhan Erdem, s.44.

²¹¹ Gökhan Erdem, s.47.

²¹² Gökhan Erdem, s. 48.

²¹³ Ersin Ergenekon, s.89.

almıştır. İlk önce emel hareketini destekleyen İran daha sonra ise Hizbullah'ın kurulmasını destekleyerek İslamcı kanadın EMEL'den kopmalarını sağlamıştır. İslami EMEL adıyla ayrılan bu grup daha sonra 1985 yılında hareketin bildirisinde yer alan açıklama ile Hizbullah'a dönüşmüş ve resmi olarak kurulmuştur.²¹⁴

Örgütün fikri olarak beslendiği kaynak ise Muhammed Hüseyin Fadlallah olmuştur.²¹⁵

1.3.1.1.3. Dürzilik

Dürzilik, Fatımilerin altıncı halifesi Hâkim Biemrillah'ın döneminde, İsmaililikten teşekkül etmiş olan hem dini hem de siyasi bir mezheptir.²¹⁶ Mevcut tüm dinlerin yanlış olduğunu kabul eden ve Hâkim Biemrillah'ın ulûhiyetine inanan kapalı (sır) dini bir topluluktur.²¹⁷

Dürzilikte ilah, Hâkim Biemrillah'ın varlığında somutlaşmış olduğu için²¹⁸ o, Dürziler için oldukça önemli bir isim olmuştur. Dürzilere göre Hâkim Mukattam Dağında iki ay üç gün bekledikten sonra kendi isteği ile gaybet etmiştir.²¹⁹ Dürziler Hâkimin göğe yükseltildiğini ve zamanı geldiğinde tekrar yeryüzüne dönerek adaleti tesis edeceği inancını benimsemektedirler.²²⁰ Mısır'da ortaya çıkan bu mezhebin asıl yayılma imkânı bulduğu yerler Şam toprakları olurken Dürziliği ilk kabul eden kabile ise Tenuhiler olmuştur.²²¹ Her ne kadar Dürzilik İslam mezhepleri içerisinde mütalaa edilmiş olsa da kurmuş oldukları karma inanç sistemi ile bambaşka bir boyut kazanmışlardır. Kapalı bir toplum olan bu mezhep mensupları inançlarını baskıdan uzak yaşayabilmek için Lübnan'ın dağlık bölgelerine yerleşmişlerdir, Lübnan'ın yanı sıra Suriye ve İsrail'de de önemli bir Dürzi nüfusu vardır. İsrail'de bulunan Dürziler'in nüfusa oranı %1,7 civarında olup İsrail'de Galile, Karmer Dağı ve Golan

---

²¹⁴ Gökhan Erdem, s. 48.

²¹⁵ Ersin Ergenekon, s.93.

²¹⁶ Ahmet Bağlıoğlu, **İnanç Esasları Açısından Dürzilik**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, 2. basım, s.9.

²¹⁷ Ahmet Bağlıoğlu, **Ortadoğu Siyasi Tarihinde Dürziler**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, 2. basım, s.7.

²¹⁸ Ahmet Bağlıoğlu, **İnanç Esasları Açısından...**, s.106.

²¹⁹ Ahmet Bağlıoğlu, **İnanç Esasları Açısından...**, s.105.

²²⁰ Ahmet Bağlıoğlu, **İnanç Esasları Açısından...**,s.106.

²²¹ Ahmet Bağlıoğlu, **Ortadoğu Siyasi...**,s.128.

tepelerinde yaşamakta ve İsrail vatandaşı sayılmaktadırlar.²²² Ayrıca Dürziler ülkede askerlik yapmakta ve pek çok hak İsrail tarafından bu mezhebe tanınmaktadır.²²³

Lübnan nüfusu içerisindeki oranları %5,7 olan Dürziler ülke siyasetinde oldukça önemli faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Osmanlı döneminde buranın idaresinde söz sahibi olan Dürzi aileler daha sonra bu avantajı kendi aralarındaki çekişmelerden dolayı zayıflayarak kaybetmiş olsalar da günümüze kadar etkinliklerini bir şekilde korumayı başaramışlardır. Dürziler Lübnan’da siyasi ve sosyal hayatın şekillenmesinde önemli bir unsur olurken kendi aralarındaki ilişkilerini ise inançları üzerinden bina etmişlerdir. Ancak inançları üzerinden şekillendirdikleri mevcut ilişkiler Dürzi ailelerin siyasi ve sosyal sahadaki maslahatları araya girince uzun soluklu olamamış ve Dürzi toplumu kendi aralarında süregelen çatışmalar sebebiyle birlikten ve dayanışmadan mahrum kalmıştır.

Dürziler ülke içerisinde oluşturdukları toplumsal örgütlenmeler ile bir yandan mezhep müntesiplerinin ihtiyaçlarını karşılarken bir yandan da var olan örgütlenmelerle Lübnan sosyal hayatını şekillendirmişlerdir. Bu manada Lübnan’da Dürzilere ait dini sosyal ve kültürel organizasyonlarla ilgilenen birçok merkez ayrıca okul yurt dernek bulunmakla birlikte bir de dini mahkemeleri mevcuttur.²²⁴

1.3.1.2. Hristiyan Gruplar

Lübnan’ın nüfus yapısında sayıca kalabalık olan bir diğer dini grup Hristiyanlardır. %39 oranında oldukları tahmin edilen bu grup işgallerle ve iç savaşla dolu Lübnan tarihinde her daim aktörlerden biri olmuştur. Ülkede Hristiyanlığı temsil eden pek çok mezhep bulunmaktadır. En çok nüfus oranına sahip olan mezhep ise Hristiyan Marunîlerdir.

---

²²² Ahmet Bağlıoğlu, *Ortadoğu Siyasi...*, s.123.

²²³ Ahmet Bağlıoğlu, *Ortadoğu Siyasi...*, s.126.

²²⁴ Ahmet Bağlıoğlu, “Dürzilik” *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, 7.basım, s.294.

1.3.1.2.1. Marunî Grup

Kurucusu Aziz Maruna nispet edilen Hristiyan gruptur. Antakya kilisesine bağlı olan rahip Marun'un vefatıyla kabrinin etrafında kurulan manastırda toplanan cemaat Marunîlerin kökenini oluşturmaktadır.²²⁵ Hz. İsa'nın hem insan hem de tanrı karakterini taşıdığı görüşünü tanımlayan diyofizit anlayışının tasdiklendiği Kadıköy konsilini kabul eden Marunîler böylelikle monofizit anlayışın karşısında olmuşlar ve doğu kiliseleri arasında müstakil bir yer edinmişlerdir.²²⁶

Daha sonra Bizans imparatoru Herakleios doğudaki kiliseleri ortak bir akide etrafında toplamak maksadıyla İstanbul piskoposu Sergius'tan İsa'nın tabiatıyla ilgili yeni bir izah getirmesini istemiş ve Piskopos bu çerçevede ilahlık ve insanlık unsurlarını aynı oranda bulunduran İsa'da tek iradenin mevcudiyetini yani monotelist anlayışı geliştirmiş ancak doğu kiliselerinden kabul görmemiştir.²²⁷ Marunîler tarafından tasdik edilen Kadıköy Konsiliyle beraber Bizans hükümdarı ile hareket etmişlerdir ve bu durumda Marunîlerin yazılan bazı eserlerde Melkitler olarak adlandırılmasına sebebiyet vermiştir.²²⁸ Doğu kiliseleri arasında farklı bir görüş ile sivrilen Marunîler mevcudiyetlerini dış etkenlerden korumak maksadıyla Lübnan'ın sarp dağlarına yerleşerek dış dünyanın olası tehlikelerinden korunmayı amaçlamışlardır. Diyofizit anlayışı benimseyen Marunîler monoteist görüşe sahip Doğu kiliselerinden ayrılmış ve bölgede yalnızlaşmıştır. Böylece farklı arayışlara girmişlerdir nihayetinde haçlı seferlerinde bölgeyi işgal eden haçlılara dostane tavırlar içinde yardımcı olmuşlardır. Sonucunda ise Roma Katolik kilisesine yakınlaşmayı amaçlamışlardır.²²⁹

Mercidabık seferi ile Osmanlı yönetimine katılan Lübnan toprakları ve burada yaşayan Marunîler, Osmanlı yönetiminin hoşgörülü politikası sebebiyle inançlarını ve buna bağlı olarak kültürlerini zorbalığa ve asimilasyona maruz kalmadan devam ettirmişlerdir. Fransa'nın Lübnan'ı ele geçirmesiyle ülkedeki tüm gruplara karşı ayrıcalık kazanan Marunîler, Fransa'nın kendilerine sağladığı destekle Lübnan'da

---

²²⁵ Yasin Atlıoğlu, s.34.

²²⁶ İsmail Taşpınar, "Marunîler" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt.28, ss.71-72.

²²⁷ İsmail Taşpınar, "Marunîler", Cilt.28, ss.71-72.

²²⁸ İsmail Taşpınar, "Marunîler", Cilt.28, ss.71-72.

²²⁹ İsmail Taşpınar, "Marunîler", Cilt.28, ss.71-72.

prestijli bir konuma yükselmişlerdir. Bunun sonucunda ise giderek kendilerini Lübnan yönetiminin sahipleri olarak görmeye başlamışlardır.

Fransa ile kurdukları dostane ilişkiler Marunîleri Lübnan'da her açıdan güçlendirirken ortaya çıkan dengesizlik mevcut diğer mezheplere pek çok şeyin mahrumiyetini yaşatmış ve tüm bu olayların sonunda biriken öfke Lübnan'ı hızlı bir şekilde iç savaşın ortasına bırakmıştır. İç savaş sonunda imzalanan Taif anlaşması ile siyasi alanda oluşturulan eşit temsil Marunîleri bir nevi zayıflatmış gibi görünse de Marunîler günümüze kadar mevcut konumlarını korumayı başarmışlardır. Zira en başından beri ülkeyi temsil eden cumhurbaşkanlığı makamı Marunîlerin elindedir. Üstelik nüfus içindeki oranları %23 lük bir kısma tekabül eden Marunîler mecliste %27 oranında temsil edilmektedir.²³⁰ Ülkenin özellikle siyasi ve ekonomik alanı şekillendiren Cemayel, Chamoun ve Faranjiye gibi Marunî aileler bulunmaktadır.²³¹ Siyasi arenada ise Lübnan Marunîlerini temsil eden Lübnan'ın bağımsızlığı ve milliyetçilik ekseninde kurulmuş olan parti Ketaib (falanjist) partisidir.²³² Bu parti içinde oluşmuş olan milis falanjist güçler iç savaş ve 1982 İsrail işgalinde karşı oldukları Filistinli mültecilere karşı acımasız bir güç kullanarak saldırdıkları kamplarda yüzlerce mülteciyi öldürmüşlerdir.²³³ Bir diğer önemli Marunî lider ise Mişhel Aun'dur. Hristiyanların Lübnan'da en önemli liderleri arasında yer almaktadır.²³⁴

Bu bakımdan Marunîler ülkenin başlangıcından beri en önemli ve kalabalık cemaatlerinden biri olmuş ve günümüze kadar siyasi, iktisadi ve sosyal hayatta mevcut değerini korumuştur.

---

²³⁰ Ersin Ergenekon, s.50.

²³¹ Ersin Ergenekon, s.51.

²³² Z. Tuba Kor, s.75.

²³³ Ersin Ergenekon, s.51.

²³⁴ Z. Tuba Kor, s.78.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'IN DİNİ VE SİYASİ GÖRÜŞLERİ

2.1. ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİMİ

Muhammed Hüseyin Fadlallah Hicri 1354/ 1935 yılında Irak'ın Necef kentinde Dünya'ya gelmiştir. Tam adı Muhammed Hüseyin Abdür-rauf b. Necibuddin b. Fadlallah'tır. İlk eğitimini, yaşamını ve düşünsel yapısını büyük ölçüde etkileyen babası Seyyid Abdür-rauf Fadlallah'tan almıştır. Babası Abdür-rauf, Lübnan'da Şiilerin yoğun olarak yaşadığı Cebel-i Amil bölgesinde yetişmiş bir din adamıdır.²³⁵ Kendisi Necef uleması arasında sevilen ve sayılan biri olmuştur.²³⁶ Küçük yaşta dini eğitim ile meşgul olan fadlallah ardından Necef'te bulunan ve Şia için son derece önemli olan Havza-i İlmiyye medreselerinde eğitim görmüştür.²³⁷ Necef ulemasının başında bulunduğu bu medreseler Ortadoğu bölgesini şekillendiren son derece kritik öneme sahip eğitim kurumlarıdır. Havza-i İlmiyye medresesinde temel bilgileri edindikten sonra Fadlallah "Ders-i Haric" denilen üst seviyedeki derslere başarıyla geçmiştir.²³⁸ Fadlallah çok zor koşullarda yetişmiş ailesinin maddi açıdan imkânları son derece kısıtlı olmasından dolayı yoksulluğu ciddi manada yaşamıştır.²³⁹ Necef'te geçen bu sıkıntılı dönem, Fadlallah'ın kişiliğini önemli ölçüde etkilemiş ileriki dönemlerde özellikle Lübnan yıllarında onu sosyal yardım projelerinde öne çıkarırken ayrıca Müslümanların karşılaştığı adaletsizliklere karşı da fikri noktada ortaya konan mücadelede öncü bir isim olmasını sağlamıştır.

Fadlallah Lübnan, Irak ve Mısır dergilerini ve gazetelerini okur, kültürel ve edebi konuları yakından takip ederdi.²⁴⁰ Bölgesel manada da bulunduğu yer olan Necef'te gerçekleşen kültürel etkinliklerle de yakından ilgilenmiştir.²⁴¹ Ayrıca küçük yaşlarda şiirle de ilgilenen Fadlallah dini otorite makamına gelecek olan kişinin Kur'an'da geçen kelimelerin hem anlamını hem de Arap kültüründeki özellikle

²³⁵ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim, 03.11.2019).

²³⁶ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim, 03.11.2019).

²³⁷ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt,2, ss.306-307.

²³⁸ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt,2, ss.306-307.

²³⁹ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim, 03.11.2019).

²⁴⁰ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim, 03.11.2019).

²⁴¹ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt,2, ss.306-307.

edebiyattaki çağrışımlarını bağ kurarak anlayabilmesi için öncelik olarak Arap dili ve belagatini muntazam bir şekilde öğrenip uygulaması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁴² Güncel dergilerle ve yayınlarla sürekli ilgili olan Fadlallah kişiliğini bu dinamizm üzerinden şekillendirmiştir. Örneğin Necef'te bulunan "Mecmau's-Sekafi" adlı kuruluşun yayın bölümünde görevlendirilmiş daha sonraki aşamada Necef ulemasından Muhammed Mehdi el-Hâkim ile birlikte "el-Edeb" adlı bir dergi yayınlamışlardır.²⁴³ Bu dergide yazıları yayınlanmış ve ileriki dönemlerde "İslam Işığında Sorunlarımız" adlı kitapta kaleme aldığı yazılar toplanmıştır. Fadlallah bu derginin yayınlanma süreci ile ilgili anısını okuyucusuyla şu cümlelerle paylaşmaktadır.

"Necef'te henüz on bir yaşında iken bazı arkadaşlarımla(özellikle Mehdi el-Hâkim'i zikretmek isterim) el- Edep adlı bir dergiyi çıkarmayı planladığımızı hatırlıyorum. Bu dergi, iştirak eden yazarlar sayısınca elle yazılıp çoğaltılan bir dergiydi. O vakitten itibaren yazmaya başladık. Necef'te bulunan bazı büyük şahsiyetlerden de yazı yazmalarını rica etmiştik."²⁴⁴

Kültürel ve edebi alana karşı bu yoğun ilgisi ve oluşturduğu bu birikim Fadlallah'ın, ileriki süreçte geleneksel Şii ulemanın anlayışından farklı, çok yönlü bir yaklaşımla İslam'ı yorumlamasına vesile olacaktır. Özellikle bu nokta geleneksel İslam'ın yeniden dönüşümünü esas alan Fadlallah bu hususa dair düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir.

"Geleneksel İslam'ı ortadan kaldıralım demiyorum. Nitekim ona ihtiyacımız var. Ancak geleneksel İslam'ı hareketin özelliklerine göre yönlendirmemiz gerekir. Geleneksel İslam'ın olumlu yanlarını göz önünde bulundurursak tersi de doğrudur."²⁴⁵

Havza-i İlmiyye medreselerinde öğrenimini başarıyla tamamlayan Fadlallah ardından eğitim verecek konuma yükselmiş ve ardından aynı medresede görev yapmaya başlamıştır.²⁴⁶ Bu bağlamda Havza-i İlmiyye medreselerine gelen öğrencilere lisan üstü düzeyde fıkıh ve fıkıh usulü yanında ayrıca Arapça dersleri vermiş bu da takriben yirmi yıl sürmüştür.²⁴⁷

²⁴² http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim, 03.11.2019).

²⁴³ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt.2, ss.306-307.

²⁴⁴ Fadlallah, **Gençlerin Dünyası**, çev. İlyas Aslan, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2005, s.197.

²⁴⁵ Fadlallah, **Gençlerin Dünyası**, s.193.

²⁴⁶ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt.2, ss.306-307.

²⁴⁷ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt.2, ss.306-307.

2.2 YETİŞMESİNDE ETKİLİ OLAN İSİMLER

İlmi birikimini büyük oranda Necef'te tamamlayan Fadlallah buradaki ulemanın tedrisatından geçmiş ve İslamcı kimliğini bu çevrenin etkisinde şekillendirmiştir. Şiiliğin ağırlık merkezi iki merkez arasında bölünmüştür. Bunlardan biri ahbari ekolün temsilcisi konumunda olan İran'ın Kum şehriyken bir diğeri ise usûli ekolün benimsendiği Irak'ın Necef kentidir. Ancak giderek bu iki merkez arasındaki fark kaybolmaktadır. Fadlallah bu bağlamda Necef'te yetişmiş teorik bilgelerini buradan almış ardından ilmi noktada asıl kemale ulaşacağı yer olan Lübnan'a gitmiştir. Bu açıdan Fadlallah'ın Lübnan'da şekillendirdiği düşünsel yapısını etkileyen hocalarından birkaç isim şu şekilde sıralanabilir;

Seyyid Ayetullah Uzma Abdulkasım el-Hoi: Fadlallah'ın düşünce yapısını, önemli ölçüde etkilemiştir. Kendisi İran Azerbaycan'ının Hoy (Huy) kasabasında 1899'da Dünya'ya gelmiştir.²⁴⁸ 1970-1992 yılları arasında Irak'ta Necef merkezli Şiiliğin Merci-i Taklidi olmuştur. Kendisi Şiilikte en yüksek derece olan Ayetullah Uzma makamındadır. Fadlallah'ın bakış açısını, Şii ahbari inancından usûli geleneğe kaydırmasında son derece etkili bir isim olmuştur. El-Hoi eğitim ve sosyal yardımlaşma konularında kurumsal faaliyetlerin önemini kavramış ve bu noktada pek çok çalışmayı hem desteklemiş hem de fiilen katılım göstermiştir. Fadlallah'ın ilmi açıdan ortaya koyduğu başarı ve sosyal adaletsizliklere karşı mücadeleci tavrı Hoi'nin ilgisini çekmiş ve Lübnan'da en-Neba bölgesindeki İslami ilimler merkezini yönetmesi için Fadlallah'a bırakmıştır. Ayrıca şer'i malların (Humus) toplanarak bir araya getirildikten sonra muhafaza edilmesinde ona güvendiğinden dolayı Fadlallah'ı görevlendirmiştir.²⁴⁹

Seyyid Muhsin el-Hâkim: 20. Yüzyılda yaşamış olan önemli bir Şii liderdir. 1889 yılında Irak'ta doğmuş olup tanınmış Şii ailelerinden biri olan Tabatabai ailesine mensuptur. Fadlallah Muhsin el-Hâkimin derslerine katılırken kendisinin düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir. Muhsin el-Hâkim, Ayetullah Burucerdî'den sonra 1955-70 arasında Şiilerin dini liderliğini yapmıştır.²⁵⁰ Irak'ta yükselişe geçen

²⁴⁸ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm (erişim: 04.11.2019).

²⁴⁹ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt, 2, ss.306-307.

²⁵⁰ Mehmet Toprak, "Muhammed Bâkır es-Sadr", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, Cilt.35, ss.413-414.

Baas rejimine karşı muhalif bir duruş sergilemiş ve dönemin baskıcı ortamına rağmen komünizmi sert bir dille eleştirmiştir. 1970’de Necef’te vefat eden el-Hâkim çocukları tarafından muhalif kimliğinin taşınmaya devam etmesi üzerine Irak rejiminin hedefi olmuşlardır.

Seyyid Abdür-rauf Fadlallah: H. 1325 yılında Lübnan’da doğan Abdür-rauf Fadlallah’ın ilk eğitiminde önemli bir isimdir. Hüseyin Fadlallah tartışılması geleneksel anlamda yasak olan konuları babası ile özgürce tartışabilmiştir.²⁵¹ O, bu çerçevede dini siyasi sosyal felsefi ve edebi her alanda uzun diyaloglar şeklinde devam eden tartışmalar yaptıklarını ve tüm bunların sonunda ise açık fikirlilik, başka görüşlere saygılı olabilme, bilimsel ve metodolojik diyalog kurabilme gibi bir takım kazanımları babası sayesinde öğrenebildiğini belirtmektedir.²⁵²

2.3. LÜBNAN’A YOLCULUK

Necef’te geçen yıllarının ardından Fadlallah 1966 yılında Lübnan’ın en-Naba bölgesine yerleşmiştir. Necef’i terk ettiği zaman dostları kendisi için, “Necef’ten ayrılan herkes zararlı çıkmış ancak Muhammed Hüseyin bu konuda istisnadır. Zira onun gidişiyle Necef zarara uğramıştır”²⁵³ demişlerdir. Nitekim kendisi Necef uleması içinde son derece başarılı bir isim olmakla beraber çevresi tarafından sevilen ve sayılan bir şahsiyet olmuştur.

Bundan sonraki süreçte ise vefatına kadar Lübnan topraklarında İslami faaliyetlerine devam edecektir. 1966 öncesinde Fadlallah Lübnan’a pek çok kez gitmiş Lübnan’ın mevcut siyasi ve sosyal hayatı hakkında tafsilatlı bilgiler edinmiştir. Lübnan toplumunun karmaşık yapısını incelemiş ve bu bağlamda bir bakış açısı oluşturmuştur. Lübnan’a yerleştikten sonra özellikle toplumun ihtiyacı olduğu konularda faaliyetlere girişmiş bu noktada birçok ilmi, sosyal ve dini müessese kurma yoluna gitmiştir. Bu manada Fadlallah Lübnan halkının mezhepsel bölünmüşlük içerisinde siyasi, sosyal ve ekonomik sahadaki durumunu iyi tahlil ederek ve bu çerçevede çalışmalarını sürdürmüştür.

²⁵¹ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim: 04.11.2019).

²⁵² http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim: 04.11.2019).

²⁵³ Mustafa Öz, “Muhammed Hüseyin Fadlallah”, Ek-Cilt,2, ss.306-307.

Yaptığı ziyaretler esnasında edebiyat ve politika başta olmak üzere çeşitli alanlarda birçok düşünürle bir araya gelerek fikri münazaralarda bulunmuştur. Özellikle Lübnan'ın girift yapısı içerisinde mevcut bulunan Komünistler, Baasçılar, Milliyetçiler ve Marksistler gibi Arap laikleriyle modern toplumda İslam'ın rolü gibi konularda pek çok toplantı yapmıştır.²⁵⁴ Böylelikle Fadlallah entelektüel mücadele konusunda çalışmalarını sürekli canlı tutmuştur. Ayrıca Fadlallah, Marksizm ve Diyalektik Materyalizm ile temasa geçmiş ve bu alanlarda kendini geliştirme yoluna gitmiştir.²⁵⁵ Eserlerinde de bazı konularla ilgili özellikle Marksizm'in pek çok yerde İslam ile mukayesesini yaparak eleştirilerde bulunmuştur. Jean Jack Rousseau, Frantz Fanon, Paulo Freire²⁵⁶ gibi yabancı düşünürlerin görüşleri hakkında geniş bir bilgi birikimi kazanmıştır.²⁵⁷ Tüm bu unsurlar sayesinde Fadlallah geleneksel din adamı kalıbına uymayan bir perspektife sahip olmuştur.

Lübnan Şiiilerinin içinde bulunduğu durum sebebiyle Fadlallah çalışmalarını sadece bulunduğu en-Naba bölgesi ile sınırlı tutmamış Güney Lübnan bölgesini kapsayacak şekilde faaliyetlerini genişletmiştir.²⁵⁸ Lübnan'daki Şiiiler tarafından yıllarca kılınmayan cuma namazını tekrardan aktifleştirmiş ve kılınmasını sağlamıştır.²⁵⁹ Ayrıca camilerde halka yönelik hutbeler irad ederken ders halkaları da kurarak halkı ilmi noktada irşad etmeyi hedeflemiştir. Bu anlamda hem dini hem de sosyal kurumların kuruluşunda öncü aktivitelere eşlik etmiştir. Lübnan'da mevcut olan mezhebi parçalanmışlık ve giderek derinleşen Şii-Sünni ayrılığı ile beraber bu çerçevede tesis edilemeyen İslami birlik konuları Fadlallah'ın zihnini en çok meşgul eden meselelerin başında gelmekteydi.²⁶⁰ Bundan dolayı Fadlallah camilerde halka yönelik vaazlarında ve verdiği derslerde bu konu üzerinde çokça durmuştur. Bunun yanı sıra kendisi Lübnan'da öğrencilere, yüksek lisans ile birlikte doktora seviyesinde dini eğitimle ilgili dersler vermiş ve bu çerçevede pek çok öğrencinin yetişmesine öncü olmuştur.

²⁵⁴ <https://biography.yourdictionary.com/sayyidmuhammadhusaynfadlallah> (erişim: 04.11.2019).

²⁵⁵ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim: 04.11.2019).

²⁵⁶ Jean Jack Rousseau, (1712-1778) İsviçre doğumlu Fransız yazar, filozof ve müzik teorisyenidir. Düşünceleri Fransız devrimini etkilemiştir. Frantz Fanon;(1925-1961) Fransa kolonisi olan Martinik'te doğan 20. Yüzyılın önemli filozof ve düşünürleri arasındadır. Eserleri kurtuluş hareketlerine ilham kaynağı olmuştur. Paulo Freire; (1921-1997) Brezilya'da doğmuştur. Eğitim felsefesi alanında yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır.

²⁵⁷ <http://english.bayynat.org.lb/Biography/>. (erişim: 04.11.2019).

²⁵⁸ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim: 04.11.2019).

²⁵⁹ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt,2, ss.306-307.

²⁶⁰ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim: 04.11.2019).

Muhammed Hüseyin Fadlallah Lübnan'da Havzetü'l-Ma'hedi'-Şer'î el-İslami adıyla eğitim ile ilgili bir kurum ihdas ederek toplumda bulunan eksikliği bir nebze olsun hafifletmek için çaba sarf etmiş devamında ise hastaneler, yetimhaneler ve çeşitli hayır kurumları inşa edilmiştir.²⁶¹ Akademik alanda yaptığı faaliyetlere ek olarak artan İsrail saldırıları ve iç savaşla beraber ortaya çıkan sosyal problemlerin muazzam büyüklüğünü fark eden Fadlallah savaş mağdurları üzerindeki çalışmalara yoğunlaşmıştır. Lübnan'ın sosyal yapısındaki adaletsizliklerin en çok etkilediği Şii toplumunun, işgallerle beraber mevcut durumu daha da kötüye gitmiştir. Bu nedenle Fadlallah bu konuda çok çaba sarf etmiş özellikle savaşın en büyük mağduru olan çocuklar için okullar ve yetimhanelerin açılmasında öncülük etmiştir. Tüm bu çalışmaların sonucu "Mabarrat Derneğinin" ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dernek sayesinde sosyal yardım faaliyetleri geniş bir alana yayılmış yetimhaneler, camiiler, sosyal yardım ve sağlık merkezleri bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmalar olmuştur.

Fadlallah'ın çağdaş kültüre olan aşinalığı onun bu çerçevede düşünsel yapısına has net vasıflar kazanmasını sağlamıştır. Çağdaş dünyanın problemlerine cevap olma yolunda İslam'ın iyi anlaşılması gerektiğine inanan Fadlallah'ın fikri temelini bu gaye şekillendirmiştir. Bu nedenle ortaya koyduğu tüm çalışmalar bu düşüncenin ekseninden hareketle hayat bulmuştur.

Bir diğer önemli çalışması ise Şii toplumunun ihtiyaç duyduğu dini bir müessesenin kurulması üzerine olmuştur. Bu noktada Musa Sadr ve Fadlallah'ın girişimi ile 1967 yılında hükümet kararıyla Yüksek Şii İslam Konseyi kurulmuştur. Sünnilerde de bu kuruma benzer Daru'l İfta adlı bir dini müessese bulunmaktadır.²⁶²

1982 İsrail işgaline karşı tüm Müslümanları direnişe çağıran Fadlallah yaptığı dini ve siyasi faaliyetler sebebiyle İsrail'in ve Amerika'nın suikastlerinin hedefi olmuş ancak kurtulmayı başaramamıştır. Bu saldırılardan en önemlisi 8 Mart 1985 yılında Amerika istihbaratının desteklediği ve Suudi Arabistan tarafından finanse edilen Beyrut'ta düzenlenmiş bombalı araçlı suikasttır. Bu saldırının neticesinde 80 kişi ölmüştür.²⁶³

²⁶¹ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt,2, ss.306-307.

²⁶² <http://english.bayynat.org.lb/Biography/> (erişim: 4.11.2019).

²⁶³ <https://www.milligazete.com.tr/haber/1144790/fadlallahin-vefati-islam-dunyasini-yasa-bogdu> (erişim: 04.11.2019).

1982 İsrail işgali ile beraber resmen kurulan Hizbullah, fikirsel olarak Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın görüşlerinden beslenmiş ve kendisi kurucuları arasında kabul edilmiştir.²⁶⁴ Fakat Fadlallah bazı röportajlarında Hizbullah ile organik bir ilişkisinin bulunmadığını ve örgütün ruhani lideri olmadığını vurgulamıştır. Nitekim örgütün resmi hiyerarşisinde Fadlallah'ın ismi bulunmamaktadır. Ancak bir kaç eseri özellikle de “İslam ve Mantığın Kuvveti” adlı kitabı Hizbullah'ın dini ve siyasi retoriğini oluşturmuştur.²⁶⁵ 1989 yılına gelindiğinde Şii ulema Fadlallah'ın müçtehit olduğu hususunda mutabık olmuş ve kendisi Merci-i Taklîd olarak kabul edilmiş hemen ardından kendisine öncelik olarak Ayetullah daha sonra ise Ayetullâhi'l-Uzmâ sıfatı verilmiştir.²⁶⁶

Nihayetinde Muhammed Hüseyin Fadlallah İslam dünyasının buhranlı dönemlerinde hem Irak'taki mevcut havayı teneffüs etmiş hem de hayatının geri kalanını geçirdiği Lübnan'ın en hareketli dönemlerine şahit olmuştur. İşgaller, askeri darbeler, iç savaşlar, mezhebi kutuplaşmalar, yoksulluk ve mağduriyetler Fadlallah'ın düşüncesine çok yönlü tesir ederken mücadelesini hem entelektüel sahada hem de pratik anlamda eğitim ve hayır alanında kurum ve kuruluşlarla ortaya koymaya çalışmıştır. Fadlallah'ın Şia'nın inandığı pek çok konuyu esnek bir yoruma tabi tutarak tekrar ele alması Şii ulemadan özellikle İran uleması tarafından şiddetli eleştirilerin hedefi olmuştur. Fadlallah İran devrimini eylemci kişiliğinden dolayı sahiplenmiş olmasına karşın devrimle beraber Humeyni tarafından sistemleştirilen Velayet-i fakih anlayışını ve Şiiilerin, Hz. Ömer tarafından Hz. Fatma'nın kaburgalarının kırıldığı ve bebeğini düşürmesine sebep olduğu şeklindeki ithamına ve yine Hz. Fatma'ya dair abartılı bilgileri kabul etmemektedir. Ayrıca yine kendisi imamların tabiat olaylarını (tekvin) aşan velayete sahip olması meselesini ve sahabelerden bazılarının ismini küfürle anma gibi gelenekleri şiddetle eleştirmiştir.²⁶⁷ Tüm bunlar Şii ulemanın tepkisini üzerine çekmesine sebep olurken aynı zamanda bazı Şii din adamları tarafından kendisi hakkında toplumda mevcut itibarının zedelenmesi amacıyla propaganda girişimlerinde bulunulmuş daha sonraki süreçte

---

²⁶⁴ Gökhan Erdem, s.48.

²⁶⁵ Aygöl Muran, “Hüseyin Fadlallah'ın Ardından Hizbullah ve Lübnan Şiiileri”, **21. Yüzyıl Dergisi**, Ağustos.10, Sayı 20, s.63.

²⁶⁶ Mustafa Öz, “Muhammed Hüseyin Fadlallah”, Ek-Cilt,2, ss.306-307.

²⁶⁷ Mustafa Öz, “Muhammed Hüseyin Fadlallah”, Ek-Cilt,2, ss.306-307.

ise İran'ın ruhani lideri Ali Hamaney tarafından Fadlallah için yapılan spekülatif söylemler engellenmeye çalışılmıştır.²⁶⁸

Fadlallah'ın sosyal, siyasi ve dini noktada ortaya koyduğu çalışmalar sadece Şiiler için değil Lübnan'daki tüm mezhepleri kuşatacak şekilde yaptığı görülmektedir. Hutbesine ve derslerine Şiilerin yanı sıra Sünniler de katılım göstermiştir. Muhammed Hüseyin Fadlallah 4 Temmuz 2010 yılında Beyrut'ta vefat etmiş ve Mescidü'l-İmâmeyni'l-Haseneyn mezarlığına defnedilmiştir.²⁶⁹ Vefat haberi sadece Şiiler tarafından değil Lübnan'da bulunan pek çok gurup nezdinde üzüntüyle karşılanmıştır.

2.4. MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'IN ESERLERİ

Fadlallah dini düşüncesini Kur'an eksenli oluşturmuş ve eserlerini bu çerçevede ortaya koymuştur. Çok sayıda eseri Türkçeye de çevrilmiş olan Fadlallah hatırı sayılır bir kitaplık bırakmıştır. Bazıları şunlardır:

Min Vahyi'l Kur'an: Kur'an-ı kerim tefsiri olup dersler halinde oluşturulmuş ilk baskısı 10 cilt halinde Cuma Ağaç tarafından (1979) Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra genişletilerek Mehmet yolcu ve Cuma Ağaç tarafından yirmi dört cilt halinde aynı isimle Türkçe olarak basılmıştır.²⁷⁰ Fadlallah'ın düşünceleri ve mezhebi bakış açısını yansıtan bu tefsir Türkiye'de İslamcılığın yükselişe geçtiği dönemlerde Türkçeye çevrilmiş önemli bir çağdaş tefsir olma özelliğine sahiptir.

El-Hivâr Fi'l-Kur'ân: Kur'an merkezli bir diğer eser olan *el-Hivâr fi'l-Kur'ân*, Kur'an'da geçen ehli kitap, müşrikler ve inkârcılarla ilişkilerde diyalog ve cedel konularını ele almakta ve tarafların psikolojik konumu üzerinden başlıca konmuş olan esaslara Kur'an'da geçen kıssalardan hareketle vurgu yapılmaktadır.²⁷¹

Te'emmülâtün İslâmiyye Havle'l-Mer'e: Toplumdaki kadın-erkek ilişkileri bağlamında İslami perspektif üzerinden kadını tanımlamaya çalıştığı bu eser Ali Kaya tarafından Türkçeye "İslami Açından Kadın Sorunu" başlığıyla çevrilmiştir. Eserde şer'i anlamda kadın ve erkek arasına çizilen sınırın sadece pratik yönüne

²⁶⁸ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt,2, ss.306-307.

²⁶⁹ <https://biography.yourdictionary.com/sayyid-muhammad-husayn-fadlallah> (erişim; 06.11.2019).

²⁷⁰ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt,2, ss.306-307.

²⁷¹ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt,2, ss.306-307.

vurgu yapmamıştır. Şer'i açıdan kadın ve erkek ilişkisini belirleyen esasların mahiyetini de açıklamaya çalışmıştır. Özellikle eserde Batı anlayışı çerçevesinde şekillenen kadının sosyal ve ekonomik anlamda özgürleşmesi, çalışma hayatına katılım göstermesi, erkek ve kadın arasında kurulan evlilik bağı gibi pek çok konuya değinmiştir.

El-İslâm ve Mantıku'l-Kuvve: İlk baskısı 1997 yılında Vahdettin İnce tarafından Türkçeye “İslam ve Mantığın Kuvveti” olarak çevrilen bu kitap Fadlallah tarafından Beyrut'ta savaşın yoğun olarak yaşandığı dönemlerde kısıtlı imkânlarla yazılmıştır. Güncel problemlere cevap üretebilecek bir İslami anlayışın oluşması gerektiğini belirten Fadlallah bu minvalde kuvvet kavramını tüm yönleriyle ele almaktadır. Konu itibarıyla kuvvetin itikadi boyutunu, zalimlere karşı kuvvetin gerekliliği meselesini, manevi ve maddi kuvveti ve kuvvetin ahlaki boyutunu ele alan bir eserdir.

Li'l-İnsân ve'l-Hayât: Oktay Yılmaz tarafından Türkçeye “İnsan ve Hayat İçin Yeni Ufuklar” ismiyle çevrilmiştir. Çeşitli konular üzerinden yaptığı konuşmalardan oluşur. Kader ve kaza, kadın, İslam ve sanat, İslam ve Batı, gibi çok farklı konuları ihtiva etmektedir.

Âlâkâtü'l-İslâmiyye el-Mesîhiyye: Fadlallah ve beraberinde yedi kişi ile birlikte yazılan eser İslamiyet'in ve Hristiyanlığın tarihten itibaren günümüze kadarki süreçte evirilen ilişkisi üzerinde durmakta ve gelecekte nasıl olacağına dair öngörüler içeren ortak yazılan bir kitaptır.²⁷²

El-Hareketü'l-İslâmiyye Hümûm ve Kazâyâ: Vahdettin İnce tarafından 1996 yılında İslami Hareket İlkeler ve Sorunlar adıyla Türkçeye çevrilmiştir. İki cilt halinde olan bu eserde geçen başlıca konular İslami hareket temelinde ortaya konmuştur. Konular ağırlıklı olarak ümmetin değişim sorunu ile beraber İslami hareketin esasları üzerinde şekillenmiştir. Ayrıca İslam devleti, mezhep taassubu, İslam toplumunda azınlık ve çoğunluk problemi gibi konuları da ihtiva etmektedir.

Kur'an'da Davet Metodu: Sıbgatullah Kaya tarafından 1997 yılında Türkçeye çevrilen bu eser, insanları Allaha davet etme konusunda Kur'an temelli esaslar etrafında ele almıştır. Özellikle emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker prensibi ile

---

²⁷² Mustafa Öz, “Muhammed Hüseyin Fadlallah”, Ek-Cilt.2, ss.306-307.

davet ilişkisi, davet ve devlet arasındaki bağ, davetin muhataplarının psikolojik konumu gibi çeşitli meseleleri ele almaktadır.

Gençlerin Dünyası: İlyas Aslan tarafından 2005 yılında Türkçeye çevrilmiş olan bu eser gençlerle ilgili oldukça kapsamlı konuları içermektedir. Çok eşlilik, eğitim, spor, moda gibi her alandan farklı meseleler üzerinden gençleri anlatan bir eserdir.

Kuram ve Eylem: Muharrem Tan tarafından 1991 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Davet ve davetçinin nasıl olması gerektiği üzerinden ele alınmış olan bu eserde teori ve eylem arasındaki ilişki etrafında konular işlenmiştir.

İslami Direniş: Küçük bir hacme sahip olan bu kitap Mikdat Gök tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Lübnan'da ortaya çıkan İslami hareketlerle ilgili olup Lübnan'da gerçekleşen işgallerin ve iç savaşların yoğun olarak yaşandığı bir dönemde ele aldığı direniş kavramı etrafında eserin içeriğini oluşturmuştur.

Nubuvve fî Muvacihetun İnhirâf, Min İrfân'ul Qur'ân, el-Hac Hareketün ve 'İbâdetün ve Siyâse, Kitâbü'n-Nikâh vb. eserler de yazdığı kitaplar arasındadır. Tüm bu eserlerin dışında daha pek çok kitabı bulunmakta ayrıca çeşitli konuları ihtiva eden makaleleri ve ders kasetleri de mevcuttur.

2.5. MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'IN DÜŞÜNSEL YAPISI

Arap Dünyası'nda başlayan İslami uyanış ile beraber pek çok Ortadoğu ülkesinde İslami hareketin kendisinden beslendiği karizmatik şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Mısır'da, Pakistan'da, Suriye'de, Lübnan vb. ülkelerde İslamcılık Batı hâkimiyetine karşı bir protesto hareketi olarak kendisine yer edinmiştir. Böylece mazlumların zulmedenlere karşı İslami uyanış retoriği ile oluşturduğu bu alternatif çıkış noktası, baskıcı rejimlerin ve sömürgeci güçlerin karşısına direniş kavramı etrafında örgütlenen İslami hareketleri çıkarmıştır.

Bu noktada Ortadoğu'nun en hareketli ülkesi olan Lübnan, karmaşık yapısı dâhilinde yaşanan işgaller, iç savaşlar ve neticesinde oluşan adaletsizlikler kendi bünyesinde birçok İslami hareketi ortaya çıkarmıştır. Bu hareketlerden en dikkat çekenini ise Şii gurupların meydana getirdiği İslami örgütlenmeler olmuştur. Şiiler'in başlangıçtan bu yana siyasi, sosyal ve ekonomik alanda yaşadıkları mahrumiyet ve

yoksulluk ile beraber inançları ile özdeşleşen acı ve ızdırap kavramları etrafında kurguladıkları kurtuluş inancı, Şii İslami hareketlerin söylemlerinde yer bulurken ayrıca kendileri açısından önemli bir motivasyon kaynağı da olmuştur. Bu bağlamda Lübnan İslami hareketleri içerisinde önemli bir isim olan Muhammed Hüseyin Fadlallah kurtuluş teolojisi üzerinden İslamcı kişiliğini oluşturmuştur. Fadlallah “kurtuluş öğretisini” Müslümanların Batı karşısında giderek güç kaybetmesi bu manada, her alanda gerilemesi giderek daha edilgen bir topluma dönüşmesi üzerinden kurmakta ve çözüm olarak da entelektüel ve kültürel devrimi savunmaktadır.²⁷³

Merce-i Taklid ve Ayetullah Uzma olan Fadlallah Şiilikte en yüksek derece olan makamı temsil etmektedir. Elde ettiği bu vasıf ile Fadlallah Lübnan Şiilerinin dini lideri konumunda olup onlar üzerinde yönlendirici bir etkiye sahiptir. Son dönem İslam düşüncesinin Lübnan’daki temsilcisi olan Muhammed Hüseyin Fadlallah, Kur’an merkezli bir anlayıştan hareketle modern çağı anlamlandırmaya çalışan bir âlim olmuştur. Evrensel bir İslami perspektif çizgisinde karşılaşılan güncel problemlere cevap üretmenin önemini kavrayan Fadlallah bu alanın mevcut boşluğunu dolduracak olan unsurun İslami bir eğitim olduğunu düşünür. Ancak bu eğitim geleneksel olanın tekrarı değildir. Tam tersi çağın problemlerine İslami cevap üretip teoriyi eyleme dökebilecek bir eğitimidir. Teorinin ve pratiğin ayrılmaz bir bütün olduğuna inanan Fadlallah eğitimin bu nosyon üzerinden oluşturulması gerektiğini düşünür.

Bir diğer nokta ise Fadlallah’ın Filistin meselesine dair yaklaşımıdır. O, İsrail’e karşı direniş hususunda tavizsiz bir perspektife sahiptir. Fadlallah’ın Filistin konusuna yaklaşımı kendisini İslam dünyasında ön plana çıkarmış ve tanınmasında rol oynamıştır. Fadlallah’a göre bu toprakların Yahudiler tarafından işgal edilmesi sadece Filistin’in değil, diğer Arap ve Müslüman ülkelerinin de işgal edilmesi anlamına gelmektedir. Yani Filistin özelinde başlatılan bu işgal aslında tüm Müslümanlara karşı olan tehdidin bir yansımasıdır. İşgallere karşı her Müslümanın topyekûn direnişi elzemdır. Bu maksatla Fadlallah tüm Müslümanların bir araya gelebileceği ve örgütlenebileceği politik, sosyal ya da kültürel oluşumların

---

²⁷³ İbrahim M. Abu-Rabi, s.338.

gerekliliğini savunmaktadır.²⁷⁴ Bu da onun stratejisinin temelini oluşturmaktadır. Onun açısından küresel güçlerin hegemonyasından kurtulmanın çaresi İslami birliktir. İşgalcilere karşı verilebilecek mücadelede Müslümanları Şii-Sünni çizisi etrafında şekillenen mezhepçilik değil İslami birlik zafere ulaştıracaktır.

Fadlallah baskı ve zulme karşı direnişi esas almakta hatta eserlerinin çoğu incelendiği zaman söylemleri, zalimlere karşı sürekli bir direnişin var olması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Nitekim kendisi direniş ve devrim kavramlarını eserlerinde fazlasıyla vurgular. Bu iki kavramdan biri olan direniş, Fadlallah tarafından bazen şiddet ile ilişkili ele alınmaktadır. Ancak şiddetin direniş ile geçerliliğini, sadece mazlumun kendisini zalime karşı savunma durumunda kabul etmektedir.

Şii inancının alternatif tarih oluşturmada çokça yararlandığı şahadet, Fadlallahın da sıkça kullandığı bir kavram olurken kendisi bunu direniş ile beraber her Müslümanın arzu ettiği bir makam olarak tarif etmektedir. Böylece zalime direnme gerektiği yerde şiddete başvurma durumu şahadet ile beraber ulaşılmak istenilen ulvi bir dereceyi temsil etmektedir.²⁷⁵ Nitekim kendisinde direnen Müslüman için ölüm bir trajedi değil tam tersine inanan kişinin şahadete ulaşması ile manevi mutluluğa kavuşmanın karşılığı olmuştur. Bu çerçevede Fadlallah bütün düşüncelerini bir bütün olarak kuşatan İslamcı teorisini, günümüz dünyasında Müslümanların ekonomik, politik ve sosyal alanda karşılaştığı zulme ve Kur'an'ın bu duruma yaklaşımına dayandırmaktadır.²⁷⁶ Bu bakış açısına göre toplumu zulümden izole edecek ve bu noktada kurtuluşu sağlayacak esasları kitlelere ulaştıracak olanlar da ulema sınıfıdır.²⁷⁷ Âlimler teorik bilgiler üzerinde olması gerekenden fazla vakit harcamamalı, mazlumları zalimlere karşı savunma amacına daha fazla ağırlık vermelidir. Ulema bu bağlamda toplumu, baskıcı rejimlerin ortaya çıkardığı zulme ve adaletsizliğe karşı direnme noktasında örgütleyebilmeli ve onlara yol gösterebilmelidir.²⁷⁸ Kendisi ortaya konan tüm bu zulümleri yok etme görevini halk nezdinde ulemaya yüklemektedir. Fadlallah bu çerçevede düşünsel yapısını

²⁷⁴ http://english.bayynat.org/Biography/Biography_stages_life.htm, (erişim: 05.11.2019).

²⁷⁵ İbrahim M. Abu-Rabi, s.348.

²⁷⁶ İbrahim M. Abu-Rabi, s.349.

²⁷⁷ İbrahim M. Abu-Rabi, s.340.

²⁷⁸ Muhammed Hüseyin Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, çev. Muharrem Tan, Akademi Yayınları, 1991, İstanbul, s.82.

geleneksel bir inanca bağlamamakta tam tersine devrimci bir dini entelektüel bakış açısında ısrarla durmaktadır.²⁷⁹

Emperyalist Batı karşısında Fadlallah her alanda muhalif bir yapıya sahip olmakla birlikte Batının hem entelektüel alanda hem de diğer alanlarda ortaya koyduğu başarıların İslam toplumunda doğru ve ciddi şekilde anlaşılmasını elzem görmektedir. Ona göre İslam düşünürleri genellikle batının manevi durumu meselesini mikyas edinerek hak ettiği bir biçimde Batıyı anlayamamıştır.²⁸⁰ Hâlbuki Fadlallah'a göre Batıyı doğru temelden yola çıkarak anlayabilmek için gerekli olan onu kendi iç dinamiklerinden hareketle anlamlandırmaktır.²⁸¹

Fadlallah'ın düşünsel yapısında İslam devleti oluşumu belirgin değildir. O, bu konu üzerinde fazla durmamıştır. Zira böyle bir devlet yapısının Lübnan'ın çoğulcu yapısında mevcut olamayacağını farkındadır. Bu nedenle bu toprakların yapısına uygun olabilecek bir yönetim anlayışına inanmaktadır. Bu noktada tüm mezheplerin bir arada yaşama kültürünü oluşturacak sosyal bir bütünleşmenin gerekli olduğunu düşünmektedir.

Fadlallah Şiî olduğunu her fırsatta dile getirmekle beraber eserleri ve söylemleri incelendiği zaman mezhepçi bir tavır takınmadığı görülmektedir. Kendisi bu çerçevede mezhebi kimliğini ön plana çıkarmamış ve çalışmalarını her grubu kuşatacak şekilde ortaya koymuştur. Özellikle Şii-Sünni kutuplaşmasını İslam'ın maslahatı açısından doğru bulmamakta ve bunun sorumluluğunu da her iki kesimin ulemasına yükleyerek ciddi eleştiriler yönetmektedir. Zira ona göre mezhebi taassup mevcut kötülüğü beslerken zulmün şartlarını ortadan kaldırmayı da zorlaştırmaktadır. Lübnan toplumunda mezhebi parçalanmışlığın sirayet ettiği ekonomik ve sosyal sahada Müslümanların bulunduğu kolektif çözümlüğe karşı toplumda sosyal bir bütünleşmenin sağlanabilmesi yönünde faaliyetlere girişmiştir. Bu sebeple Fadlallah'ın sahip olduğu bu özellik ve beraberinde yaptığı hamleler, etrafında her mezhepten insanın toplanmasına vesile olmuş ve etkisi sadece kendi mezhebi ile sınırlı kalmamış gün geçtikçe büyüyüp yayılarak kendisini Lübnan'ın en önemli isimlerinden biri haline getirmiştir. Ancak Fadlallah'ın isminin giderek Lübnan toplumunda saygıyla anılması bazı seküler grupların onu gericilik ile itham etmesine

---

²⁷⁹ İbrahim M. Abu-Rabi, s.340.

²⁸⁰ İbrahim M. Abu-Rabi, s.364.

²⁸¹ İbrahim M. Abu-Rabi, s.364.

neden olurken bazı İslamcı gruplar ise onu görüşlerinden dolayı ılımlı ve reformist olarak suçlamışlardır.²⁸² Hatta kendisi Şiiler tarafından Sünni olduğuna dair iddialarla itham edilmiştir.²⁸³

2.6. MUHAMMED HÜSEYİN FADLALLAH'DA SİYASİ DÜŞÜNCE

2.6.1. Fadlallah'da Devrim

Fadlallah'da devrim olgusu kendisini baskı ve zulme karşı direnme noktasında göstermektedir. Kendisi Kur'an'dan hareketle zulmün ortadan kaldırılmasını sürekli bir devrim anlayışının mevcudiyetine bağlar.²⁸⁴ İlk devrim ise kişinin kendisinde başlamaktadır.²⁸⁵ Kişi ilk olarak geleneksel düşüncenin handikabından kurtularak bulunduğu çağı ve hayatı yeniden anlamlandırır. İlk aşamadan sonra Fadlallah'a göre ferdi devrimin gerçekleşmesi ile beraber toplumsal değişime geçiş süreci de zorunlu olarak başlamış olur. Fadlallah'a göre Kur'an'da üzerinde önemle vurgulanan emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker değişimin asıl gayesidir. Bu bakımdan insanları tümü bu prensipten sorumludur. O, bu sebeple her insanın, diğer insanların davranışlarına, siyasi mekanizmaya, sosyal ve ekonomik alana müdahale edebilmesi ve mevcut durumu ıslah etmesi gerektiğini belirtmektedir. Böylelikle insan modern çağın kendisi üzerinde oluşturduğu her türlü baskıyı, eziyeti bir devrim ile ortadan kaldırması mümkün olacaktır. Tüm bu mücadeleler için de referans olarak geçmiş mücadeleleri örnek almaktadır. Bu bağlamda Fadlallah geçmiş dönemlerdeki yaşanan günümüzdekiler için şer'i dayanak olarak kabul etmektedir.²⁸⁶

Zalimlere karşı girişilen savaşlar mevcut düzeni değiştirmeye yönelik olan İslami bir devrimi temsil etmektedir. Bu noktada Hz. Hüseyin'in Kerbela'da ortaya koyduğu mücadeleyi bir devrim hareketi olarak kabul eder. Nitekim zalimlerin düzenini değiştirmeye yönelik giriştiği bu hareket kendisinden sonraki devrimlerin

²⁸² Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fadlallah", Ek-Cilt.2, ss.306-307.

²⁸³ İbrahim M. Abu-Rabi, s.353.

²⁸⁴ Muhammed Hüseyin Fadlallah, **İslami Hareket İlkeler ve Sorunlar**, çev. Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, 1996, İstanbul, Cilt.II, s.54.

²⁸⁵ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.86.

²⁸⁶ Fadlallah, **İslam ve Kuvvetin Mantığı**, çev. Vahdettin İnce Yöneliş Yayınları, 1998, İstanbul, s. 247.

de kaynağı olmuştur. Bu devrim İslam'ın genel prensiplerine uygun ortaya konmuş olup sürekli devam edecek objektif bir mücadeledir.²⁸⁷

Fadlallah'da devrim, zulmün her alandan izole edilmesi anlamına gelmektedir. Bu manada gerektiği zaman güç kullanma yoluyla baskıcı yönetimleri değiştirebilecek motivasyonun dayanağı devrim olmaktadır. İlga edilen rejimlerin, iktidarların yerine ise İslami bir düzenin getirilmesi hedefin bir diğer yönünü teşkil etmektedir. Ancak Fadlallah bu noktada Lübnan'ın çok yapılı toplumsal konumunu göz önünde bulundurarak İran'da yaşanan İslam devrimi gibi bir hadisenin bu topraklar için gerçekçi bir düşünce olmadığını idrakindedir. Bu nedenle onda devrim, Lübnan'ın tüm farklılıklarını kuşatan bir anlam kazanmıştır.

Şia Ehli Beyt adına, zalim ve baskıcı yönetimlere karşı girişilen her mücadeleyi kutsallaştırmıştır. Sıffin'de, Cemel'de Hz. Ali, Kerbela'da Hz. Hüseyin zulme karşı başkaldıran iki önemli sembol olmuştur. Bu noktada şu sorun ortaya çıkmaktadır. Bu iki isim ve daha sonraki süreçte ortaya çıkıp zulüm dolu düzeni değiştirmeye çalışan bazı kişiler, Şia inancında “imam” ve “masum” kabul edilmektedirler. Bu nedenle Şia inancında devrimi yapan ve halkı harekete geçiren kişinin masum olması gerekmektedir. Zira daha sonraki devrimlere kaynak olarak alınan geçmiş mücadelelerin liderleri masumdur. Ancak Fadlallah bu görüşe tamamen karşı çıkmaktadır. Nitekim kendisi bu inancın Kur'an'da yer alan zulme başkaldırı ile ilgili ayetlere muğayir olduğunu Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in ortaya koydukları mücadelelerin olağanüstü koşullar etrafında gerçekleşmediğini ve ilahi bir yönlendirmeye tabi tutulmuş mucizevi bir vakıa olmadığını oldukça sade ve doğal şartların sonucu olduğunu beyan eder.²⁸⁸

Fadlallah ıslah prensibini gaye edinen devrim hareketlerinin illa “masum” olanın önderliğinde gerçekleşmesi gereğine karşı çıkmakla beraber bu hareketlerin meşruluğunu sağlaması ve kitleleri dinamize edebilme açısından bilinçli bir önder kadrosunun varlığının da gerekli olduğunu düşünmektedir.²⁸⁹ Bu nedenle kendisine göre devrimler şuurlu bir ekibin himayesinde gerçekleşmelidir.

Bir diğer husus ise Marksizm konusudur. Fadlallah'ın eserleri incelendiği zaman kendisinin Marksizm'i çoğu yerde eleştirdiği görülmektedir. Özellikle devrim

²⁸⁷ Fadlallah, **İslam ve Kuvvetin**, s.248.

²⁸⁸ Fadlallah, **İslam ve Kuvvetin**, s.248.

²⁸⁹ Fadlallah, **İslam ve Kuvvetin..**, s.249.

konusunu Marksizm’le benzer bir takım sebeplerden dolayı kıyaslamakta ve ıslahı esas alan hareketlerin haklılığını Marksizm üzerinden ortaya koyduğu kıstaslar üzerinden ispat etmeye çalışmaktadır. Marksizm ile ıslahı gaye edinen devrimler karşılaştırıldığında görülmektedir ki Marksizm’de ıslah yoktur var olanı yenileme yerine, tamamen ortadan kaldırma vardır. Marksizm, Fadlallah’a göre ekonomi, siyasi ve sosyal sahada bütüncül bir değişimi esas almakta ve mevcut farklılıkları kutuplaştırarak toplumsal dengeyi bozmaktadır.²⁹⁰

Ancak bir noktada Fadlallah Marksizm’in kurulu düzeni tamamen değiştirme aşamasında kullandığı şiddet içeren eylemlerinden, sadece siyasi gayelerle olmak şartıyla Müslümanlar tarafından baskıcı rejimlere karşı girilen devrim hareketlerinde temkinli bir şekilde yararlanılabileceğini belirtmektedir.²⁹¹ Marksizm’in şiddet eylemlerinin siyasi alanda kullanılması düşüncesinin alt yapısında Fadlallah’ın İslam ile şiddet arasında bir bağın olduğuna inanması yer almakla birlikte şiddetin varlığını gerekli ve acil durumlarda düşmana karşı mukavemet ve kendini savunma durumunda kabul etmektedir.²⁹²

2.6.2. İslam Devleti Tasavvuru

İslam devleti konusu Müslümanlar arasında tarih boyu mahiyeti ve gerekliliği üzerinde devamlı tartışılan bir husus olmuştur. Özellikle 20. Yüzyılda ortaya çıkan İslamcılık düşüncesinden beslenen dönemin ilim adamları bu konu etrafında İslami siyaset teorileri oluşturmuş ve bu bağlamda Cemaleddin Afgani, Hasan el-Benna, Seyyid Kutup, Ebu’l A’la Mevdûdi, Muhammed Hüseyin Fadlallah gibi düşünürler özellikle dini retoriklerini siyasi doktrin olarak ortaya koymuşlardır. Bu isimler öncelik olarak toplumun ıslahında tavandan tabana doğru bir değişimi esas almakta ve bu açıdan devlet yönetimini elinde bulundurmak ya da mevcut hükümet içerisinde önemli bir pozisyon el ederek toplumun ıslahında kurumlardan yararlanmayı hedef almaktadır.²⁹³ Böylece siyasi entelektüel alt yapısına sahip bu isimler ve düşünsel

---

²⁹⁰ Fadlallah, s.259.

²⁹¹ Fadlallah, s.258.

²⁹² M. Abu Rabi, s.360.

²⁹³ Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, Klasik Yayınları, Ankara, 2016, s.159.

yapılarının pratik dönüşümü olan İslami hareket oluşumları sendika, parti gibi politik araçlardan yararlanma yoluna giderek yönetim talebinde bulunmuşlardır.²⁹⁴

Yukarıda isimlerini saydığımız modern zamanın ıslahatçı düşünürlerini ortaya çıkaran bulundukları dönemin karanlık atmosferine dair giriştikleri çözüm arayışları olmuştur. Bu noktada Fadlallah da hem Irak hem de Lübnan gibi problemin mevcut olduğu iki ülkede yaşamış ve buralarda dini-siyasi faaliyetlerini yürütmüştür. Ancak Fadlallah'ın tüm düşüncesiyle ve eylemleriyle bütünleştiği yer Lübnan olmuştur. Lübnan'ın güçlü olmayan istikrarsız devlet yapısının toplumda oluşturduğu belirsizlik ve gerginlik ortamı ile beraber Batı destekli Marunî hegemonyasının siyasi ve sosyal alandaki tahakkümü, iç savaşlar ve İsrail işgalinin Fadlallah'ın siyasi fikirlerinin oluşmasında önemli etkileri olmuştur.

Fadlallah'a göre İslam hayatın her alanını kuşatacak güçtedir. Hem ekonomik, hem sosyal, hem askeri alana hâkim olan bu din, doğal olarak siyasi alana da hükmetmelidir. Bu nedenle Fadlallah İslam devletinin kaynağını hem Kur'an'a hem de fıkhi hükümlerin mevcudiyetine bağlamaktadır. Nitekim kendisi İslam fikhinin evrensel bir perspektife sahip olduğunu belirtmekte ve bu çerçevede İslam'ın, yönetim ile ilgili de bir takım temel hükümler ortaya koyduğunu vurgulamaktadır.²⁹⁵ Kur'an'dan hareketle üç konu bağlamında meseleyi ele almaktadır. Bu bakımdan tüm Müslümanlara, Mekke'de Hac ibadetinin yerine getirmeleri gerektiğinin bildirilmesi, cihadın farz kılınışı ve kible yönünün değiştirilmesi arasında bağlantı kurmakta ve bu ilişkiden yola çıkaran Müslümanların içlerinden bir topluluk oluşturması fikrine ulaşmaktadır.²⁹⁶ Bu üç olayın İslam toplumu üzerinde doğrudan doğruya bir etkisi olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Fadlallah Kur'an-ı Kerimin vasat ümmet anlayışından hareket ederek İslam toplumunun “*insanlara şahitlik etme*” ve “*aşırılıkları bir dengeye oturtma*” misyonunu vurgulamaktadır.²⁹⁷ Fadlallah bu noktada “şahitlik” kavramını İslam toplumu açısından iki sorumluluk etrafında yoruma tabi tutmaktadır. Şahitlik öncelik olarak mevcut aşırılıkların ilk tespiti aşamasında ortaya çıkmaktadır. İkinci aşamada

²⁹⁴ Mehmet Ali Büyükkara, s.160.

²⁹⁵ Fadlallah, **İslam ve Kuvvetin**, s.238.

²⁹⁶ Ahmet Musavi, **İslami Siyaset Teorisi ve Sorunlar**, çev. Halim Sırçancı, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997 s.132.

²⁹⁷ Ahmet Musavi, s.132.

ise bu aşırılıkların yok edilerek vasat topluma geçiş sürecinde Müslümanlara mesuliyet yüklemektedir.²⁹⁸

Fadlallah Kur'an'dan hareket ederek şu iki ayet bağlamında devlet olgusunu ortaya koymaya çalışmaktadır. “Onları yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah’a varır.”²⁹⁹ “Siz insanların iyiliği için çıkarılmış olan en iyi ümmetsiniz iyiliği emreder kötülükten men eder ve Allah’a inanırsınız.”³⁰⁰ Fadlallah bu iki ayetten hareketle ümmetin iyiliği emredip kötülüğü ilga etmek maksadıyla yaratılmış olduğunu bu çerçevede dünya’da dengeyi sağlaması gerektiğini bunu yapılabilmesi için de sosyo-politik bir düzene ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.³⁰¹ Bu bağlamda Fadlallah’ın emr-i bi’l maruf ve nehyi ani’l münker prensibi ile şahitlik kavramını, olması gereken siyasi düzenin temeli olarak kabul ettiği görülmektedir.

Fadlallah bu ayetler dışında devlet tasavvuruna bir de fıkhi hükümleri referans almaktadır. Bu bağlamda ise H. 14. asrın Taklid-i Mercilerinden sayılan Seyyid Hüseyin el-Burucerdî’nin şu sözlerini nakletmektedir.

“İslam’ın ortaya koyduğu hükümlerin çoğu, kentlerin yönetimine, toplumsal düzenin sağlanmasına ve dünya mutluluğunun elde edilmesine ilişkindir... Muamelata ve siyasete ilişkin hükümleri, hadleri, kısas ve diyet gibi cezalandırma yöntemlerini, çekişmelerin çözümüne yönelik adli hükümleri, mal güvenliğine dönük yasaları ve İslam’ın korunmasına yönelik humus ve zekât gibi mali yükümlülükler buna örnek olarak gösterilebilir.”³⁰²

Fadlallah ortaya koyduğu ayet ve fıkhi yaklaşımlarla devletin varlığının gerekli olduğu kanaatinde olup İslam toplumunu iki noktada özetlemektedir. Birincisi; Kur’an’ın ümmet tanımlamasını sosyo-politik düzlem ve aşırılıkları ortadan kaldırma noktasında ele alırken ikincisi; İslam toplumunu ise sosyal ve siyasal adalete teslim olmuş, şeffaf olma özelliğine sahip ve elitizmin mevcut olmadığı bir toplum olarak tanımlamaktadır.³⁰³

Fadlallah’da İslam’dan hareketle kurulmasını arzu ettiği sosyo-politik düzen Kur’an’da belirtilen bir ilke olan “şûra” kavramı çerçevesinde gerçekleşmelidir.

---

²⁹⁸ Ahmet Musavi, s.133.

²⁹⁹ Hac, 22/41.

³⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/110.

³⁰¹ Ahmet Musavi, s.133.

³⁰² Fadlallah, **İslam ve Mantık**, s.238.

³⁰³ Ahmet Musavi, s.138.

Şûra, danışma, görüş alışverişinde bulunma, bir fikri görünür kılma anlamını taşımakla birlikte bir konuda isabetli kararların verilebilmesi açısından kişilerin görüşlerini açığa çıkarma anlamını da karşılamaktadır.³⁰⁴ “....Aralarında işleri şûra iledir.³⁰⁵ Ayetinden hareketle Fadlallah şûraya dair mevcut yanlış anlayışı düzeltmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda şûra’nın tek bir insanın tahakkümünde olan ve pratikte eylemsel açıdan sorumluluğu bulunmayan kimselere danışılması olarak algılanmasına karşı çıkmakta ve doğrusunun tek bir kişinin görüşüne bağlı kalınması olarak değil aynı konumdaki tarafların karşılıklı danışması ve tartışması olduğunu kabul etmektedir.³⁰⁶ Fadlallah, peygamber döneminden sonra İslam ümmetinde ortaya çıkan klasik şûra anlayışının, halifenin ön plana çıkmış sahabelere danışması şeklinde gerçekleştiğini ancak bunun Kur’an’ın tavsiye ettiği şekliyle şûra anlayışının tam uygulanmadığını düşünmektedir. Nitekim ortaya koyduğu düşüncelerden hareketle görülmektedir ki Fadlallah’da şûra tabana yayılması gereken bir uygulama olmalı ve tek bir sınıfın tahakkümünde işlevsizleştirilememedir. Bu açıdan şûra, meclis işlevini taşıyan ve toplumun siyasete katılımını sağlayan önemli bir kavramdır. Kendisi günümüzdeki siyasi sistemlerin çoğunluğunun danışma organını elitist bir yaklaşımla tabandan değil yukarıdan aşağıya doğru olacak şekilde sistemleştirildiğini düşünmektedir.³⁰⁷ Fadlallah şûra prensibi bağlamında Nâmık Kemal’in düşüncelerini de yer vermektedir. Bu noktada Nâmık Kemal’in şûra kavramını, yöneticilerin halk tabanında meşruiyetini sağlama noktasında ele aldığını belirtir.³⁰⁸

İslam’ın devlet anlayışına dair yaklaşımlarda Emeviler’in uygulamalarını eleştiren Fadlallah bu noktada kendilerinin İslam toplumunun politizasyonlaşma sürecini uzun bir süre sekteye uğrattığını düşünmektedir. Nitekim Emeviler saltanat sistemini getirerek monarşiyi halka dayatmış ve böylece yöneticilerin başa geçmesinde tabanın istekleri dikkate alınmamıştır.

---

³⁰⁴ Rağıb el-İsfahâni, s.570.

³⁰⁵ Şûrâ, 42/38.

³⁰⁶ Mümtaz Ahmet, s.138.

³⁰⁷ Mümtaz Ahmet, s.139.

³⁰⁸ Mümtaz Ahmet, s.141.

Diğer taraftan Şia'nın da "masumiyet" adı altında kutsallık atfettiği dini liderliğin eski İran düşüncesinin kutsal kral inancından hareketle oluşturulmuş bir doktrin olduğunu düşünmektedir.³⁰⁹

İslam devletinin bu bağlamda ilk örneği Hz. Muhammedin ortaya koyduğu sosyal ve siyasi sistemde somutlaşmıştır. Zira Hz. Peygamber, Müslümanların sorunlarını çözmekte, anlaşmazlıkları neticeye vardırarak, valiler atamakta ve zekâtların toplanmasını sağlamaktaydı. Bu uygulamalar Hz. Muhammed'den sonra diğer halifeler tarafından daha da genişletilerek yerine getirilmeye devam edilmiştir.³¹⁰ Tüm bunlardan dolayı Fadlallah'a göre İslam devleti her hangi bir eksiği bulunmayan mükemmel bir sistemdir. Hem ruhun tekâmülünü sağlayan hem de bireyi tüm yönüyle kuşatan ve hayatın her sahasına çözüm üreten İslam'ın, siyasi alana müdahale etmeyeceği düşüncesi bir paradoksun karşılığıdır. Bu nedenle kendisi din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması düşüncesini bütünüyle reddeder. Fadlallah İslam devletinin kurumsallaştığı süreçlerde devletin siyasi mekanizmasının işlediği yerler olarak mescitlerin işlevlerinden de bahseder. Buralarda dini ve siyasi faaliyetlerin imam/halife tarafından yürütüldüğü ve pek çok konunun yine onlar tarafından düzenlendiğini kaydeder. Kendisi imamlar tarafından mescitlerde kılınan cuma ve bayram namazı ile yine onlar tarafından düzenlenen haccı siyasi bir özelliğe sahip olduğunu da ayrıca belirtmektedir.³¹¹ Çünkü bu ibadetler devleti yönetenler tarafından halkla beraber icra edilmekte böylece kaynağı dinsel olan ibadetler siyasi bir boyut kazanmıştır

Şiiilikte beklenen mehdi inancı öncelik olarak Şia'nın bir kolu olan Keysaniyye mezhebi ile ortaya çıkmış olup Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö.81/700) ölmediğini Radva Dağında yetmiş sene saklandıktan sonra ortaya çıkıp iktidarı ele geçireceği inancı etrafında şekillenmiştir.³¹² İmamiyye Şia'sında beklenen mehdi inancı ise on birinci imam olan Hasan el-Askeri'nin vefatı ile birlikte ortaya çıkmış ve İmamiyye Şia'sını bu inanç üzerinden belli belirsiz birçok kola ayırmıştır.³¹³

---

³⁰⁹ Mümtaz Ahmet, s.138.

³¹⁰ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.239.

³¹¹ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.240.

³¹² Cemil Hakyemez, s.29.

³¹³ Şehristani, s.156.

Şiilikte imam hayatın her alanını düzenleyen bir lider mesabesindedir. Allah'ın hücceti olan imamlar yoksa hadlerin ve ahkâmın uygulanması da mümkün değildir.³¹⁴ Böylece Şii toplumu başsız ve yöneticisiz kalmakta teorisinin uygulanabilirliği ortadan kalkmaktadır. Kısacası imam yoksa din sadece bireyin yaşantısına indirgenen bir olgu haline dönüşmekte ve imamın yokluğu devletin varlığını da muhal kılmaktadır. Böylece Şia'dan bazı kimseler mehdilik inancı ile devlet arasında bir çelişki olduğuna inanmakta iken Fadlallah bu düşüncenin tamamen batıl olduğunu vurgulamaktadır. Kendisi Hz. Muhammed ve diğer imamlar döneminde ihtiyaç duyulan devlet mekanizmasının özü itibari ile dinsel bir kaynaktan ziyade insanın dünya hayatında egemen bir güce duyduğu gereksinimden kaynaklandığını belirterek devlet ihtiyacının, masum imamın varlığına bağlı olmadığını savunmaktadır.³¹⁵

Fadlallah'a göre devlet düşüncesini yok sayarsak şeriatın evrenselliğini de inkâr etmiş oluruz. Ona göre şeriatın meşru zeminini sağlayan devletin varlığıdır. Siyasi bir iktidarın varlığı şeriatın uygulanabilirliğini ve kalıcılığını sağlayan en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer İslam devleti yoksa Kur'an'da yer alan hükümlerin uygulanması da mümkün olmamaktadır. Bu çerçevede kendisi devlet olgusunun İslami sistemde yok sayılmasının Hz. Muhammed ile beraber adaleti toplumda tesis etmek amacıyla gönderilen şeriatın sadece bulunduğu dönem ile sınırlı saymak anlamına geleceğini belirtmektedir.

Fadlallah'a göre İslam dünyası, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalmış vaziyettedir. Müslümanları sarmalayan bu kritik durum bir devlet kurmalarını mecburi kılmaktadır.³¹⁶ Kurulacak olan bu devlet tamamen İslam düşüncesinden kaynağını almalıdır. Bu açıdan Fadlallah'a göre devlet mefhumu İslam'ın tehditler karşısında mevcudiyetini koruması için büyük bir imkân demektir. Ayrıca içtihadi hükümlerin kaynağı olan şeriatın dinamize edilebilmesi için devletin varlığı elzemdir. Görüldüğü üzere Fadlallah İslam devletinin gerekliliğini iki husus üzerinden beyan eder. Birincisi; Müslümanların her alandan kuşatılmışlığı bunun karşında giderek güçsüzleşmesi ve

---

³¹⁴ Cemil Hakyemez, s.233.

³¹⁵ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.241.

³¹⁶ Fadlallah, **İslami Hareket İlkeler ve Sorunlar**, çev. Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, 1996, İstanbul, Cilt.II, s.220.

zaîfîyet göstermesi ikincisi ise evrensel niteliklere sahip olan şeriatın uygulanabilirliği açısından meşru bir zemine duyulan ihtiyaçtır. Bu hususlardan hareketle Fadlallah İslam devletinin varlığını Müslümanların maslahatı açısından lazım görmekte ve tüm Müslümanların mezhebi ayrılıklardan sıyrılarak İslam devleti anlayışına destek vermeleri gerektiğini savunmaktadır.

Fadlallah Lübnan gibi her mezhebin bir arada bulunduğu kozmopolit bir ülkede İslam devletinin kurulamayacağını farkındadır. Bu noktada belirsiz bir devlet anlayışı ortaya çıkmakla beraber o, adil bir yönetimin çoğunluğu kucaklayacak şekilde bir sistematîğe sahip olmasını yeterli görmektedir. Devletin varlığını doğal insani bir ihtiyaç olarak görmekle beraber İslam devleti tabirini köktenci bir yaklaşımla ele almamaktadır. Kendisi İslam'ın, çağın tüm ihtiyaçlarını karşılayacak âlemşûmul siyasi ve sosyal bir muhtevaya sahip olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle her alanı kuşatan İslam, devlet yönetimi gibi en önemli alandan izole edilemeyeceğine, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılamayacağına inanmaktadır.

Fadlallah Şii siyasal tarihinde yasal otoritenin imam ya da naibine ait olduğu bundan dolayı da masum imamın yokluğunda (gaybet) bu görevi ifa edecek kimse olmadığı için din ancak bireysel irtibatlandırılmasına karşın anlamda yaşanabilir İncancının reddetmektedir.³¹⁷ Fadlallah “devlet” olgusunun kaynağını masum imama dayandırılmasına itiraz etmekte ve durumun oldukça doğal bir ihtiyaçtan kaynaklı olduğunu vurgulayarak klasik Şii düşünceden bağımsız bir anlayışla devlet ve beklenen imam arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Bu manada Fadlallah, devletin varlığı için masum imamın mevcut olması şartına karşı çıkmaktadır.³¹⁸ Devletin özellikle de İslami yönetimin her koşulda olması gerektiğine inanmaktadır. Fadlallah'a göre İslam devletinin mevcudiyeti hem aklen hem de dinen zorunludur. Bu manada Fadlallah İmamiyye Şia'sının itikadi esasları arasında yer alan “beklenen mehdi inancı” ile devlet kavramı arasında ortaya çıkan çelişkinin varlığını kabul etmez.

---

³¹⁷ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.240.

³¹⁸ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**..., s.241.

2.6.3. Fadlallah’a Göre Şûra ve Demokrasi Arasındaki Fark

Fadlallah’a göre demokrasi kavramı kendi içerisinde değer yargılarına sahip olan laik bir bütünün parçasını ifade etmektedir.³¹⁹ Fadlallah demokrasinin kalkış noktasının hukuk değil daha çok duygusal çağrışımlar olduğunu vurgulamakta ve sahip olduğu bu özellik sebebiyle demokrasiyi değer yargılarının ve pratikte hayat bulduğu yasama sisteminin değişmez temeli olarak kabul etmemektedir.³²⁰

Demokrasinin kalkış noktası tek bir kişi değil çoğunluğun kararıdır. Bu yüzden çoğunluğun hissiyatı üzerinden karar verir. Bu noktada Fadlallah “çoğunluğun” Kur’an’da yer alan pek çok ayette, bilmeyenler, düşünemeyenler ve şükretmeyenler olarak nitelendirildiğini belirtmekte ve şu ayetleri örnek olarak sunmaktadır. “Fakat çokları bilmezler.”³²¹ “Fakat insanların çoğu inanmazlar.”³²² “Onların çoğu ancak zannın ardından gider...”³²³ Fadlallah bu vb. ayetleri demokrasinin dayandığı zeminin hak olmadığına dair bir delil olarak ele almaktadır. Ayetlerden yola çıkarak demokrasiyi esas alan rejimlerde verdikleri kararların mutlak doğrular olamayacağını vurgular. Bu noktada Muhammed İkbal’in demokrasiye dair görüşlerine yer vererek konunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Nitekim İkbal, Batının demokrasi anlayışına ciddi eleştirel yöneltmiş olup Batı demokratik toplumunun tek gayesinin maddiyat olduğunu ve yüksek ahlaki ilkelerin söz konusu olmadığını belirtmiştir.³²⁴ Fadlallah ise İkbal’in bu görüşlerinden hareketle İslam toplumunun Batı demokrasisi karşısındaki rolünü belirler. Ona göre Müslümanlar Batı gibi olmamalıdır. Çünkü kendileri evrensel bir ahlaki sorumluluk ile görevlendirilmişlerdir.

Fadlallah demokrasinin kendisini anlamlandırdığı temel olguların halk tarafından benimsenen ahlaki yargılar olduğunu ifade eder.³²⁵ Durum böyle olunca doğal olarak bir takım problemler ortaya çıkmaktadır. Nitekim çoğunluğun ahlaki bulduğu bir husus çoğunluğa uymayan diğer kesim için gayri ahlaki bir nitelik arz

³¹⁹ Muhammed Hüseyin Fadlallah, “İslam ve Demokrasi”, **Dünya ve İslam Dergisi**, Sayı.7, 1991, s.22.

³²⁰ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet....**, s.156.

³²¹ A’raf 7/131.

³²² Hud 11/17.

³²³ Yunus 10/36.

³²⁴ Mümtaz Ahmet, s.143.

³²⁵ Fadlallah, **İslam ve Demokrasi**, s.22.

edebilir. Böylelikle diğerlerinin çoğunluğun kararına itiraz etmesi ile süreç bambaşka bir vaziyete evrilerek muhalif olan kesimin toplumdan dışlanması ile neticelenebilmektedir. Bu durumda toplumu ayrıştırarak pek çok problemin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

İslam'da ise karar mekanizmasında çoğunluğun kararı yoktur. Zira çoğunluğun isteklerinin ve tercihlerinin zamana ve mekâna göre değişmesi bir hakikattir.³²⁶ Fadlallah İslam hukukunun modern zamanın taleplerine uygun olacak diye lafzen ve manen ayetlere muğayir olacak şekilde tasarlanamayacağı ve çoğunluğun talebi üzerine şeriatın asıl olandan koparılamayacağını belirtmektedir.³²⁷ Fadlallah'ın demokrasi olgusu üzerinde yoğun olarak durduğu kavram çoğunluktur. Kur'an'da çoğunluğun inanan kimseler üzerinde oluşturduğu psikolojik baskıdan hareketle Fadlallah, önemli olanın sayısal çokluk değil nitelik olduğunu belirtmektedir.³²⁸

Fadlallah demokrasi sisteminin halkın bir tercihi olduğunu ancak maslahatta zorunlu bağlayıcılık olmayacağını ifade etmektedir.³²⁹ Nitekim dünyanın bir ucundaki insan için elzem olan bir husus başka yerde bulunan başka bir insan için menfi bir anlam taşıyabilir. Bu noktada maslahatta özdeşlik mümkün olmamaktadır,

İslam'da ise durum tam tersidir. Nitekim hükmün kaynağı Allah olup insan müdahalesi söz konusu değildir. Böylece ortaya düzenli ve yeknesak bir sistem çıkmaktadır. Allah'ın kullarının maslahatı çerçevesinde belirlediği hükümler evrensel ve süreklilik bakımından dünyanın her yerinde bulunan insanlar için aynı değere sahiptir. Ancak bu aşamada karşımıza yönetimin teokratik bir sistem olup olmaması sorusu çıkmaktadır. Fadlallah, hükmün yegâne sahibi olan Allah'ı dünya'da temsil edecek olan kişinin onun temsilcisi sıfatıyla insanları yöneteceğini böylece insanların da ona koşulsuz, şartsız itaat etmesini ortaya çıkaracağını belirterek teokratik yönetime karşı çıkmakta ve böyle bir sistemin İslam tarafından benimsenmeyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca kendisi, İslami yönetimin Şii inancında olduğu şekliyle masum olan kişilerce yönetilemeyeceğini de belirtir. Yani ehil olan herkes yönetici olabilir. Nitekim böyle bir beklenti teokrasiye meşru bir

---

³²⁶ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.78.

³²⁷ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.158.

³²⁸ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.154.

³²⁹ Fadlallah, **İslam ve Demokrasi**, s.23.

zemin oluşturabilir. Örneğin geçmişte gücünü tanrıdan aldığını iddia eden devlet liderleri halk üzerinde kolaylıkla tahakküm kurarak teokratik yönetimlerine meşru bir emin oluşturmuşlardır. Fadlallah'ın izah etmeye çalıştığı nokta tam da bu olup Müslümanların ilk devlet tecrübesinden hareketle Hz. Muhammed'i örnek olarak göstermektedir. Zira ona göre islam şeriatında her peygamber hem yönetici hem de masumdur.³³⁰ Ancak buradaki ismet sıfatının verilmesi yönetici olduğu için değil Allah tarafından görevlendirildiği içindir. Hz. Peygamber insanların hayatının her alanını şeriatla düzenlemek için gönderilmiş bir yönetici olmakla beraber verilen görev mutlak değildir. Çünkü her şeyin tek kaynağı olan Allah tarafından vazifelendirilmiştir.

İslam'da yer alan şûra kavramı ve demokrasi arasında oluşturulmaya çalışılan benzerliğe Fadlallah karşı çıkmaktadır. Çünkü demokraside çoğunluğun kararı varken şûrada esas mesele bir konunun bir toplulukla istişare edilmesi demektir. Şûra'nın neticesinde de bir karar alma vardır ancak bu noktada demokraside olduğu gibi azınlık ile çoğunluğun kararı arasında bir fark oluşmamaktadır.³³¹ Fadlallah Kur'an'da şûra ile ilgili naslardan hareketle Hz. Muhammed'e yöneltilen emirlerin kendisinin kararlarında ve uygulamalarında tek söz sahibi olmadığını, bu nedenle öncesinde Müslümanlarla da istişare etmesi gerektiği hususu ile ilgili olduğunu belirtir. Ayetlerde üzerinde durulan şûra kavramı Hz. Muhammed'in şahsında tüm insanlığa bir eğitim modeli sunmaktadır. Zira insanlara, hayatın her alanında bireyselci bir yaklaşımdan ziyade istişareye dayalı daha insancıl bir yaklaşıma davet etmektedir. Fadlallah eserinde kavramı şu şekilde özetlemektedir;

“Şûra” ilkesi, karar alma ve uygulama aşamasında bireysel davranmaya karşı bir savaş ilanı niteliğindedir. Yoksa kararların çoğunluğun görüşüne göre alınmasını sağlamaya dönük değildir. Çünkü hak olan, azınlık olan tarafın kararlarında da somutlaşmış olabilir.³³²

İslam'ın ve demokrasinin birbirinden oldukça uzak iki olgu olduğunu düşünen Fadlallah İslam'ın egemen olmadığı bir çağda Müslümanların haklarını ve özgürlüklerini temin edebilmek için demokrasiden pratik manada faydalanılması

---

³³⁰ Fadlallah, **İslam ve Demokrasi**, s.24.

³³¹ Fadlallah, **İslam ve Kuvvetin Mantığı**, s.157.

³³² Fadlallah, **İslam ve Kuvvetin Mantığı**, s.158.

gerektiğini belirtir.³³³ Yani demokrasiyi toptancı bir yaklaşımla reddetmek yerine ondan faydalanma yolunu tercih eder ve marjinal bir tavır takınmaz. Bu manada kendisi, sisteme meşru bir zemin sağlamak amacıyla demokrasi ile İslam'ı uzlaştırmada şûra kavramından yararlanmıştır.³³⁴ Müslümanların siyasi sistem içerisinde haklarını özgürce savunabilmeleri için Fadlallah, demokrasiden yararlanılması gerektiğini düşünür. Zira bu sistemden yararlanan bir Müslüman demokratik yollarla mecliste temsil hakkı kazanabilir hatta yönetime dahi geçebilir.³³⁵ Kısacası Fadlallah demokrasi ve İslam arasındaki kesin farklılığı belirtmekle beraber modern dünya'nın içinde bulunduğu konumu özellikle Müslümanların durumunu göz ardı etmemekte bu sebeple ortak bir uzlaşi noktası oluşturmaya çalışarak pratik bir tutum sergilemiştir.

2.6.4. Fadlallah ve Ulusalçılık Sorunu

Fadlallah, Lübnan'da gerçekleşen iç savaşa ve sonrasında gelen İsrail işgallerine şahit olmuş ve ülkede yaşanan trajediler, tahribatlar düşüncesini önemli bir biçimde şekillendirmişlerdir. Sömürgeciliğe, İsrail işgaline ve mezhebi parçalanmışlıklara karşı Fadlallah İslami değerlerden ve ilkelerinden hareket ederek “vatan” kavramına doktrinel bir temel oluşturur. Bu bakımdan Fadlallah'da vatan mefhumunun alt yapısını İslami ilkeler belirlemiştir. Kendisi realiteden hareket ederek vatan kavramını iki perspektiften değerlendirmektedir. Birincisi duygusal bakış açısı ikincisi ise siyasi çizgidir.

2.6.5. İslam ve Vatan

Fadlallah'a göre İslam insan hayatında her alanı kuşatmakta ve tüm varlıklarla olan ilişkisini belirlemektedir.³³⁶ Böylelikle insanın vatan ile olan ilişkisini belirleyen de yine İslam olmaktadır. Fadlallah insanın vatan sevgisini iki çizgi üzerinden analiz etmektedir. İlk olarak duygusal perspektif üzerinden insanın

³³³ Gassan B. Cedv, **İslâmi Söylem ve Gelecek: Muhammed Hüseyin Fadlallah**, çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s.37.

³³⁴ Fadlallah, **Dünya ve İslam**, s.23.

³³⁵ Fadlallah, **İslami Hareket İlkeler ve Sorunlar**, C.I, s.78.

³³⁶ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.176.

vatan sevgisini tanımlamaktadır. Bu bağlamda Kur'an'dan ayetlerle vatana karşı hissedilen aidiyet duygusunu anlamlandırarak mevcut durumun doğal oluşuna dikkat çekmektedir.³³⁷

Fadlallah'a göre İslam kişiyi beşeri duygulardan soyutlamaz ancak Allah'ın belirlediği ilkelerden hareketle insan, kendi duygularını tevhid anlayışı üzerinden sabitlemelidir. Böylece kişi duygularını kontrol edecek güce sahip olur. Nitekim vatan sevgisini taassup derecesinde değil olması gerektiği kadar içinde taşır. Bu noktada Fadlallah İslami mücadelede vatan sevgisinin ilk amaç olmasına karşı çıkar ilk hedefin mücadelenin gerçekleşmesi olarak kabul eder. Kısacası Fadlallah vatana karşı duyulan sevginin genel İslami çerçevede ele alınması taraftarıdır. Nitekim kontrol edilemeyen güç asıl olanı değersizleştirebilecek duruma erişebilir. Bu vaziyet de mücadeleyi olumsuz etkileyerek İslam'ın çıkarlarını zedeleyebilir.

Bir diğer bakış açısı ise siyasi çizgidir. Vatan devlet ile siyasi bir anlam kazanmıştır.³³⁸ İnsanların sistem, etnik köken ve kavim gibi farklılıkları temel alarak kendi aralarında toprakları paylaşmaları ve neticesinde ortaya çıkan devlet olgusu toprak ile belirlenen sınırlar ile İslamcılar arasında sınır olgusunu gündeme getirmiştir.³³⁹ Bu noktada mısır İslamcılığında önemli bir isim olarak temayüz Hasan el-Benna Müslümanları bölen sınırlara önem vermemekte ve Müslümanların yaşadıkları yerlerin hepsini İslam toprağı olarak kabul etmektedir.³⁴⁰

Fadlallah İnsanın duygusal bağlarla bağlandığı vatan sevgisinin, kişinin tüm ilişkilerini belirleyen bir unsur haline dönüşmesi karşısında insanın kişiliğini ortadan kaldıracığına inanmakta böylelikle vatanseverliğin bir nevi putperestliğe dönüşeceğini ifade etmektedir.³⁴¹

Fadlallah'a göre İslam, yeryüzünü insanlar için geniş bir yaşam alanı kılmıştır. Kendisi bu bağlamda insanlar tarafından oluşturulan ulusal sınırlara bağlı kalmanın teorik zeminini İslamcılar açısından ele almaktadır. İslamcılar, oluşturulan ulusal sınırlara hapsolmanın Allah'ın ayetleriyle çelişki içinde olduğunu düşünmektedir. Fadlallah ise sınırların oluşumunu her ülkenin düşünsel kültürel ve

---

³³⁷ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.178.

³³⁸ Fadlallah, **İslami Hareket...** Cilt.II, s.177.

³³⁹ Fadlallah, **İslami Hareket...** Cilt.II, s.176.

³⁴⁰ İbrahim el-Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, Ekin Yayınları, İstanbul, s.395.

³⁴¹ Fadlallah, **İslami Hareket...**, Cilt.II, s.177.

siyasal oluşumu etrafında ele alır. Ona göre önemli olan vatan sevgisinin İslam mücadelesinin önüne geçmemesidir.

Fadlallah'ın genel olarak bakış açısı Müslümanın maslahatı üzerinedir. Yani karşısında çıkan kritik konuların çözümünde belirleyici olan Müslümanın çıkarıdır. Fadlallah modern islam toplumunun içinde bulunduğu karmaşayı huzursuzluğu Lübnan gibi farklılıklar bakımından zengin bir ülkede tecrübe etmiştir. Bu nedenle Daru'l İslam ve Daru'l Harp gibi kavramları eserlerinde kullanmamıştır.³⁴² Fadlallah'a göre söz konusu vatanda sadece Müslümanların yaşıyor olması ile farklı dinden insanlarla bir arada yaşaması arasında herhangi bir fark yoktur.³⁴³ Yani burada Müslümanlar için belirleyici olan konjonktürdür. Vatana bağlılık ve onu savunma ekonomik ve sosyal sisteme uyma gibi konularda aynı ortamda bulunan ancak farklı bir inanca ait insanlarla birlikte hareket edebilmelidir. Nitekim burada önemli olan yine Müslümanın maslahatı olmaktadır. Görüldüğü üzere Fadlallah vatan kavramında inanç üstü bir anlayış benimsemekle birlikte entelektüel açıdan pratik bir hedef doğrultusunda düşünsel çerçevesini oluşturmuştur.

Vatanseverliği işgal ve sömürü neticesinde oluşan zulüm etrafında ele alan Fadlallah bu tehlikelerle karşılaşıldığı zaman Müslüman ve Müslüman olmayanların lehine hizmet etme amacına dönük olarak yurtsever olmanın zorunlu olduğunu ifade eder.³⁴⁴ Kuşatıcı bir birlikteliği savunan Fadlallah, mevcut etnik ve mezhebi ayrışmanın vatan salahiyyeti açısından herhangi bir faydasının bulunmadığını tehlikeli durumlarda her gurubun kendisini tanımladığı entelektüel, sosyal ve siyasal koşullara bağlı kalmaya devam ederek bir birliktelik etrafında vatanın kurtuluşuna yönelik bir mücadeleye girişilmesi gerektiğini düşünür.

Fadlallah'a göre yurtseverlik ancak İslami düşünce ekseninde tekâmülünü tamamlayabilir. Fadlallah'ın bu şekilde düşünmesinin temelinde ise İslamcılarının temel tezi olan İslam'ın tüm boyutlarıyla hayatı kuşattığı inancı yatmaktadır. Özetle Fadlallah vatan olgusunu iki noktada ele almaktadır. Birincisi İslami düşünce, ikincisi ise maslahattır. Fadlallah'ın bu iki vurgu üzerinden şekillendirdiği vatan ve vatanseverlik düşüncesini pratik anlamda ele almaktadır. Bu bağlamda dönemin

---

³⁴² İbrahim M. Abu Rabi, s.373.

³⁴³ Fadlallah, **İslami Hareket...**, Cilt.II, s.180.

³⁴⁴ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.181.

İslamcılarına da eleştiri yönelten Fadlallah, kendilerinin vatan olgusunu teorik düzlemde ziyade pratik anlamda ele almaları gerektiğini düşünmektedir.

2.6.5. Fadlallah'da Değişim Kavramı

Fadlallah İslamiyet'in, modern çağın her alanında ihtiyaçları kuşatacak şekilde kapsamlı olduğunu ve çökmeye yüz tutmuş, bozulmuş her şeyin devrim yoluyla yenilenebileceğini düşünmektedir. Bu noktada kendisi düşünsel retoriğini İslam'ın devrimci yönünü esas alarak oluşturmuştur. Nitekim kendisi Müslümanların Batı hegemonyası karşısında siyasi, sosyal ve entelektüel manada giderek zayıf düşmeleri ve pasifize olmalarından dolayı mevcut durumun, ıslahı gaye edinen bir devrim yoluyla adalet ve eşitliğe çevirmenin mümkün olduğuna inanmaktadır.

Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın yaşadığı zaman dilimi İslam dünyası açısından en hareketli dönemlerdir. Nitekim ikinci dünya savaşı sonrası sömürgeci güçlerin yorgun düşürdüğü Ortadoğu topraklarında, despot rejimlerin de etkisi ile mevcut sosyal ve ekonomik yapı bozulurken, İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesi ile birlikte Siyonizm ve Filistin sorunu ortaya çıkmıştır. Lübnan ise hemen hemen aynı dönemlerde kendi içinde, iç savaşlarla ve ülke içerisindeki adaletsizliklerle mücadele etmekteydi. Tüm bu gelişmelerin neticesinde 19. Yüzyıl ile birlikte İslam dünyasının Batı karşısında gerilemesi Müslümanları bu durumdan kurtulma yollarını aramaya sevk etmiş ve böylelikle Müslümanlar arasında İslami uyanış dönemi başlamıştır. Bu süreç ile birlikte geri kalmışlığa ve batı üstünlüğüne karşı dini şuuru yeniden canlandırma, sömürgecilik ve despotizmin bütün şekillerinden kurtulma ve mezhep üstü bir anlayış etrafında İslam ülkeleri arasında birlik ve beraberliği sağlama gibi çözüm yolları sunulmuştur.³⁴⁵ Böylece sömürgeciliğe, dini yabancılığa ve kültürel hegemonyaya karşı reaksiyoner bir tavır olarak nitelendirilebilecek, yeni bir düşünsel söylem ortaya çıkmıştır. Modernleşme hareketleri içerisinde İslamcılık ekolü olarak karşımıza çıkan bu yeni entelektüel söylem, İsmail Kara tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır.

“İslâmcılık, XIX-XX. yüzyılda İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) 'yeniden' hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları,

³⁴⁵ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, çev. Muharrem Tan, Akademi Yayınları, İstanbul, 1991, s.59.

İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların bütünü ihtiva eden bir düşünce ve harekettir.”³⁴⁶

Yenilenme ve değişim yaklaşımını esas alan İslamcılığın merkezinde ıslah, tecdid ve ihya kavramları yer almaktadır. Bu noktada Fadlallah ıslahı esas alan İslamcı ekol içerisinde zikredilebilir. Nitekim kendisi İslam’ın devrimci anlamını öne çıkarmakta ve bu noktada ümmetin değişimini ıslah prensibi temelinde ele almaktadır. Fadlallah geleneksel dini anlayışta ve toplumsal alanda yapılacak olan değişimi/devrimi İslami değerlerden referans alarak teorik düzlemine oluşturmuş ve uygulama sahasına taşımıştır. Tüm bunlar Fadlallah’ın dine yaklaşımının pratik ve fonksiyoner olduğunu göstermektedir.

Yenilenme yaklaşımı ile ortaya çıkan ıslahatçılığı, Mehmet Ali Büyükkara toplumu değiştirmede esas aldığı alan itibari kültürel ve siyasal olmak üzere ikiye ayırmaktadır.³⁴⁷ Bu açıdan Fadlallah ve fikirlerini esas alarak kurulan Hizbullah siyasal ıslahatçılar olarak ifade edilmekle beraber aynı guruba Hasan el-Benna ve İhvan’ı Müslim’in de dâhil edilmektedir.³⁴⁸ Yine Takiyyüddin Nebhani tarafından siyasi bir parti olarak Ürdün’de kurulan Hizb’ut-Tahrir de siyasal ıslahatçılar arasında sayılmaktadır.³⁴⁹ Bu bağlamda Fadlallah’ın İslami değerlerden hareketle oluşturduğu siyasal doktrini, ıslah anlayışına düşünsel alt yapı kaynağı olurken ayrıca Fadlallah’ın dini ve siyasal değişim teorisi Lübnan Hizbullah hareketinin örgütlenmesinde fikri bir temel oluşturmuştur.³⁵⁰

2.6.5.1 Değişimde İnanç Temeli ve Dinin Rolü

Fadlallah’da değişimin ve devrimin yöntemini belirleyen İslam’ın kendisidir.³⁵¹ Nitekim kişisel düşüncelerin teorik açıdan bir önemi yoktur. Önemli

³⁴⁶ İsmail Kara, **Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.16.

³⁴⁷ Mehmet Ali Büyükkara, s.159.

³⁴⁸ Mehmet Ali Büyükkara, s.161.

³⁴⁹ Süha Tacî Farukî, **Hizb’ut-Tahrir ve Hilafet**, çev. Hasan Aktaş, Ekin Yayınları, İstanbul, 2014, s.15.

³⁵⁰ Joseph Elie Alagha, **Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah**, çev. Kadriye Göksel, Doğan Yayınları, İstanbul, 2007, s.102.

³⁵¹ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.I, s.49.

olan husus İslami içeriktir. Değişime meşru bir zemin sağlayıp ve bu harekete öncü olacak kişilere şuur kazandıracak yegâne unsur inançtır. Bu bağlamda kendisi bireyin ve toplumun değişiminde referans olarak sadece İslam'ı esas almaktadır.

Fadlallah'da değişim ilk bireyden başlar. Kişinin iç dünyasından yola çıkarak etrafında yer alan canlı ve cansız tüm varlıklara dair düşüncesini ve duygularını bir değişime tabi tutması gerektiğini belirtir.³⁵² İslami değişimin ilk hedefinin içe yönelik olmasının sebebi ise daha sonra gerçekleşecek olan toplumsal değişime psikolojik bir temel oluşturmak içindir.³⁵³ Bu düşüncesini temellendirmek maksadıyla şu ayeti örnek olarak vermektedir; "Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez."³⁵⁴ Böylece kişi değişim için ilk olarak kendisinden yola çıkarken, başlangıç noktası ise İslam inancı olmaktadır.

Fadlallah genel olarak eserlerinde İslam'ın sadece bireysel boyut ile yaşanan bir din olarak sınırlandırılmasına ve diğer alanlardan özellikle siyasi ve sosyal sahadan izole edilerek Müslümanların hem despot rejimler önünde hem de batı medeniyeti karşısında pasif ve edilgen bir şekle büründürülmesine cephe almaktadır.³⁵⁵ Kendisi bu noktada İslami değerlerden yola çıkarak sosyal, siyasi ve iktisadi alanlarda dinden hareketle değişimin gerekli olduğuna inanmaktadır. Nitekim Fadlallah mevcut meseleyi şu şekilde ifade etmektedir.

"İslam Dünya'yı kendi ölçülerine göre değiştirmek üzere gelmiştir. Bir din olarak hayat içinde pratikle ilgi kurmasını sağlayacak kökler arar. Eskiye temsil eden kökleri yerinden söker ve yeni pratiğe zemin oluştursun diye yeni köklerin toprağın derinlemesine uzamasını ve yayılmasını sağlamaya çalışır."³⁵⁶

Bu çerçevede ele alınan tüm bilgiler bize, dini ıslah düşüncesinde ve ümmetin değişimi yaklaşımında Fadlallah'ın İslami değerlerden hareket ettiğini göstermektedir. Kendisi İslam dünyasının mevcut gelişmeler karşısında yaşadığı değişime karşı ıslahı esas alan devrim anlayışı ile bir çözüm üretme gayreti içinde olmuştur.

---

³⁵² Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s. 234.

³⁵³ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s. 235.

³⁵⁴ Rad 13/11.

³⁵⁵ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s. 56.

³⁵⁶ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.234.

2.6.5.2 Değişimde İslami Hareketlerinin Rolü

Fadlallah'da İslami hareket, dinin insan hayatının her alanını kuşatması ve yaşanılabilir hale gelmesi hiçbir engele takılmaması için çaba sarf eden bir faaliyet şeklidir.³⁵⁷

Fadlallah değişimin örgütsel bir hareket dâhilinde gerçekleşmesi gerektiğini düşünür. Böylece ümmetin değişimi, sürekliliği sağlayacak ilkeli bir örgütlenmenin himayesi ile mevcudiyetinin toplum bazında meşru bir zemini olacaktır. Bu bağlamda İslami hareketin kalkış noktası şuurlu bir inanç atmosferi olurken amacı ise karşıt güçler tarafından pasifize edilen ve donuklaştırılan İslam inancının tekrar canlandırılması ile birlikte sömürgeci güçlere ve despot rejimlere karşı mücadeleyi esas almaktadır. Bu noktada Fadlallah İslami hareketlerin partisel bir öğütlenme yoluna giderek İslami mücadelenin daha güvenceli ve kalıcı olacağını ifade eder.³⁵⁸ Nitekim siyaset ile ıslah hareketi aynı kulvarda buluşarak daha sistemli bir hareket metodu ortaya koymuş olur. Fadlallah bu çerçevede İhvan-ı Müslimin, Hizbu't Tahrir, Hizbu'd Dava el-İslamiyye gibi siyasi örgütlenmeyi esas almış olan İslami hareketleri örnek olarak göstermektedir.³⁵⁹ Bu hareketler ıslah gayesini siyasi bir tavır etrafında kenetlenerek oraya koyma gayreti içinde olmuşlardır. Böylece hedef kitle üzerinde ve onları yönlendirmede ve daha tesirli olmuşlardır. Bu çerçevede Fadlallah örgütsel hareketlerin etki alanının duygusal bağlar etrafında bir araya gelen hareketlere nazaran daha geniş ve daha sağlam olduğunu düşünmektedir.³⁶⁰ Bu açıdan Fadlallah İslami hareketlerin daha profesyonel ve çağın taleplerine çözüm üretebilecek bir misyon ile donanması gerektiğini düşünmektedir.

İslami hareket çalışmalarına oldukça önem veren Fadlallah, Lübnan'da Şii karakterli bir hareket olan Hizbullah tarafından hareketin dini ve siyasi retoriğinde fikri manada referans alınmış olup kendisinin sahip olduğu devrimci görüşler Hizbullah hareketine ideolojik bir kaynak olmuştur.³⁶¹ Lübnan'da mevcut nüfuzunu koruma maksadı ile İran tarafından kurulmuş olan bu hareket Fadlallah'ı manevi liderleri olarak kabul etmektedir.

³⁵⁷ Gassan B. Cevr, s.24.

³⁵⁸ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.I, s.105.

³⁵⁹ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.I, s.106.

³⁶⁰ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.254.

³⁶¹ Fadlallah, **İslami Hareket**, s.107.

Hizbullah'ın bu noktada ideolojik paradigması, kendisini şekillendirdiği Şia inancının kutsallarında aranmalıdır. Nitekim bu hareket Lübnan'da Şiilerin içinde bulunduğu kötü koşulları değiştirme ve dini bakımdan bilinçlendirme misyonundan hareket ederek manifestosunu oluşturmuştur. Tarih boyu ortaya çıkan Şii hareketler incelendiği zaman görülecektir ki kalkış noktaları özellikle siyasi ve askeri sahada gösterdikleri direnişlerde “Kerbela” hadisesini söylem olarak kullanmak olmuştur.³⁶² Hizbullah da bu vakıayı Lübnan'da kitleleri dinamize etme maksadıyla Şii halk nezdinde meşrutiyetini sağlamak maksadı ile kullanmıştır.

Fadlallah'ın özünü İslam'dan alan mücadeleci bir hareket olarak tanımladığı Hizbullah hareketi Fadlallah'ın Lübnan toplumunda sömürgecilere ve Siyonizm'e karşı direnişi esas alan İslami hareket öğretisinin ilk örneğini oluşturmaktadır.³⁶³ Bu noktada Fadlallah direniş eksenli bir anlayıştan hareketle İslam'da zalimlere karşı girişilen cihad hareketi ile İslam ve şiddet arasında doğal bir bağ kurmaktadır.³⁶⁴ Bu düşüncesi ise Hizbullah'ın askeri aksiyonunu şekillendirmiştir.³⁶⁵ Ancak daha sonraki süreçte Hizbullah hareketinin tamamen İran güdümünde olması Fadlallah'ın harekette bağımsızlık anlayışına ters düşerken yönelttiği eleştirel sebebiyle Hizbullah ile arası açılmıştır. Bu bağlamda Fadlallah İran'ın Lübnan'da ideolojik sisteme dönüştürdüğü Şiilik üzerinden hegemonik bir tavır sergilemesini eleştirmektedir.³⁶⁶

Kısacası Fadlallah İslami mücadeleyi eylem ve pratiklik bazında ele almaktadır. Nitekim bu noktada direnişin somutlaştığı alan İslami hareket olmaktadır. Fadlallah bu bağlamda İslami hareketi örgütlü sistemli ve planlı bir yapıya sahip hem siyasi hem de askeri kanadı bulunan bir hareket olarak tasavvur eder. Zira fikirlerinin öncülük ettiği Hizbullah hareketi bu tasavvura bizatihi uymaktadır.

---

³⁶² Mustafa Yetim, “Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirsal ve Örgütsel Zeminini”, *Türkiye Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt.2, Sayı.2, 2015, s.63.

³⁶³ Fadlallah, *İslami Direniş*, çev. Mikdat Gök, Cıra Yayınları, İstanbul, 2006, s.11.

³⁶⁴ Fadlallah, *İslam ve Kuvvetin*, s.199.

³⁶⁵ Mustafa Yetim, s.69.

³⁶⁶ Mustafa Yetim, s.70.

2.6.5.3. İran İslam Devrimi ve Fadlallah

1979 yılında İran’da gerçekleşen İslam devrimi pek çok nokta açısından önem arz eden bir konudur. Şiiliğin iktidarı ele geçirip resmi bir ideolojiye dönüşmesi şüphesiz sadece İran’ı değil Ortadoğu’yu da etkileyen bir değişim ve dönüşüm hareketinin motivasyon kaynağı olmuştur.

Bu noktada İran İslam devrimi farklı cenahtan birçok grubun ortak mücadelesi ile gerçekleşen bir harekettir.³⁶⁷ Ancak devrim imam Humeyni’nin stratejik hamleleri ile Şiiliği, Velayet-i Fakih teorisiyle siyasi bir mekanizmaya dönüştürmüştür.³⁶⁸ Fadlallah bu bağlamda İran İslam devrimini toplumun her alanında gerçekleşen bir değişim hareketi olarak kabul eder ve sahiplenir.³⁶⁹ Fadlallah İslam’ın, donuklaşmış, eylemden ve pratikten uzak sadece teorik olarak kuru bir inançtan ibaret olmadığını ve bu hususun İslam devriminin varlığında somutlaştığını ifade eder.³⁷⁰ Aynı zamanda devrimin Batı’nın kitlelere lanse ettiği İslam algısına bir darbe niteliğini taşıdığını düşünmektedir.³⁷¹ Fadlallah İran İslam devrimini ümmetin değişimi açısından ele alır. Bu bağlamda devrim, sosyal ve siyasi alanda pek çok değişiklikle beraber İslam devletinin kurulmasını sağlamıştır. Böylece teoriği pratiğe taşıyarak İslami bir hükümetin hakikatte var olabileceğine göstermiştir.³⁷²

Fadlallah İran İslam devrimini büyük bir heyecanla sahiplenmektedir. Ona göre bu devrim planlı olmadığı gibi öncesinde de belirlenmemiştir. Yani tamamen kitlelerin coşkusu ve manevi gücü sayesinde müstebidlere karşı kazanılmış bir zafer olarak görmektedir. İlk olarak ıslahatçı söylemlerle ortaya çıkan ve daha sonra devrim hareketine dönüşen bu mücadelenin hayal olmadığını bilakis gerçekleştirilebilecek bir hakikatin yansıması olduğunu eserlerinde vurgular.³⁷³

Fadlallah İran İslam devriminin bütün mezhepleri kuşatan bir perspektife sahip olduğunu düşünür. Ancak onun bu düşüncesi oldukça iyi niyetli bir yaklaşım

³⁶⁷ Hasan Onat, **İran İslam Devrimi ve Şiilik**, <http://www.emakalat.com/tr/download/article-file/63774> (erişim, 04.11.2019).

³⁶⁸ Gassan B. Cevr, s.24.

³⁶⁹ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.I, s.52.

³⁷⁰ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.I, s.53.

³⁷¹ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s190.

³⁷² Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.191.

³⁷³ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.194.

olup realitede herhangi bir karşılığı olmamıştır. Daha sonraki süreçte ideolojik bir sürece evirilecek olan Şii inancı devrimle beraber İran'ın iç ve dış siyasetini yönlendirecek ana karakter haline gelmiştir. Devrim, Müslümanlar tarafından büyük bir umutla karşılanmış ve gerçekleştiği ortam dikkate alınmadan bulundukları İslam beldelerinde kapsamlı bir devrimin mümkün olabileceğine dair yüksek bir moral kaynağı olmuştur. Fadlallah ise bu fevri çıkışın Müslümanlar açısından tehlikeli olduğunu belirterek devrim vakiasından hareketle ayağa kalkmış kitlelerin düşünsel ve siyasal anlamda oldukça zayıf olduğunu vurgular.³⁷⁴ Nitekim diğer İslam ülkelerinde İran devrimini kendine örnek olarak alan bu hareketler ortamın özelliğini göz ardı etmişlerdir.

İran İslam devriminin ardından ortaya çıkan duygusal ortam İslam toplumunu ve düşünürlerini önemli bir biçimde etkilemiştir. Bu bağlamda devrimin tesir ettiği bir diğer isim de Fadlallah olmuştur. Kendisi İran devrimini şu sözlerle ifade eder. “Bu devrim etrafını sarsmayı başardı. Buna bağlı olarak Müslüman insanın iç dünyası da yoğun bir sarsıntı geçirdi. Duyguları bu devrim karşısında tufanı andırır bir galeyan yaşadı.”³⁷⁵ Yaşanan hissi coşkunluğu eserinde bu sözlerle vurgulayan Fadlallah'ın, daha sonraki kısımlarda Müslümanların devrimle beraber İslam'ın yeniden eski güçlü günlerine döneceğine dair bir düşe kapılmalarından tedirginlik içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Devrimin gerçekleştiği koşullar, tarihsel süreç, siyasi ve sosyal yapı iyi analiz edilmemiş ve İslam toplumu tarafından tam olarak hazmedilmeden üzerinde direniş teorileri oluşturulmuştur. Fadlallah Müslümanların bu tarz bir retorik üzerinde kurguladıkları devrim düşüncesinin programsız ve sistemsiz olduğunu ve sadece galeyana gelip düş peşinde koşmaktan ibaret olduğunu ifade eder.³⁷⁶ Kendisi İran devrimini savunmakla birlikte İslami hareketlerin ortaya çıkan değişim koşullarını iyi bir şekilde etüt etmelerinden taraftır. Bu bağlamda gerçekçi bir perspektifle ele aldığı devrim hareketinin İslam ülkelerinde, mevcut ortamın ve konjonktürün ciddi bir yaklaşımla çözümlendikten sonra planlanarak sağlam adımlarla talep edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Devrimci/eylemci bir kişiliğe sahip olan Fadlallah bu açıdan yapılacak olan

---

³⁷⁴ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.192.

³⁷⁵ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.191.

³⁷⁶ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.192.

mücadelenin uzun hazırlık aşamalarında sonra yapılması gerektiğini fevri duygularla ortaya çıkan hareketlerden uzun vadede randıman sağlanılamayacağı görüşündedir.

İran devrimini büyük bir samimiyetle sahiplenen Fadlallah, mevcut eleştirel yaklaşımını mezhebi kimliğinin gölgesinde bırakmamıştır. Devrimle beraber İmam Humeyni'nin kurumsallaştırdığı velayet-i fakih görüşünü tenkitçi bir yaklaşımla ele alarak bu konu Üzerinden hamasi bir tavır üstlenmemiş realitedeki karşılığını gerçekçi yöntem eşliğinde analiz ederek, eleştiriye tabi tutmuştur.

2.6.6. Fadlallah'ın Filistin Sorununa Yaklaşımı

İsrail'in, Filistin'i işgal süreci tüm Ortadoğu ülkelerini etkilerken özellikle Lübnan bu durumdan en çok etkilenen ülke olmuştur. Nitekim işgal ile birlikte potansiyel bir mülteci sorunu ortaya çıkmış ve problem, Lübnan'da hassas nüfus dengesini bozarak ülke içerisinde kutuplaşmaların ve meydana gelen iç savaşın sebepleri arasında yerini almıştır. 1966 yılında Necef'ten ayrılarak Lübnan'a yerleşen Fadlallah, hem iç savaşa hem de İsrail işgaline yakından tanık olmuştur. Filistin'in İsrail tarafından işgal edilişinde İslam toplumunun zafiyetinin etkili olduğunu düşünen Fadlallah bu noktada Müslümanların sessiz kalıp Filistin'i yalnızca ağır bir yük olarak gördüklerini ifade eder.³⁷⁷ Fadlallah dönemim İslamcılarıyla aynı görüşü paylaşır ve İsrail'i Batı emperyalizminin Ortadoğu'daki kolu olarak telakki etmektedir.³⁷⁸

Fadlallah İsrail'in işgallerine karşı meşru savunma hakkı kapsamında İslam toplumunu direniş etrafında örgütlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda mezhebi ayrılıkların bir kenara bırakılarak ortak bir dava etrafında birleşilmesinin elzem olduğunu düşünür.³⁷⁹ Fadlallah, İsrail'in işgaline karşı direniş gücü oluşturmak maksadıyla kitleleri eylemsel anlamda örgütleyebilmek için Şii sembolizmden yararlanarak Kerbela hadisesinin duygusal çağrışımı üzerinden toplumu harekete geçirmeyi amaçlamaktadır.³⁸⁰ Bu bağlama Kerbela hadisesi Hz Hüseyin'in adil olmayan zalim düzene karşı direnmesi ve zalimler tarafından beraberindekilerle

³⁷⁷ Fadlallah, **İslami Direniş**, s.7.

³⁷⁸ İbrahim M. Ebu Rabi, s.367.

³⁷⁹ Fadlallah, **İslami Direniş**, s.19.

³⁸⁰ İbrahim M. Ebu Rabi, s.368.

Kerbela denilen yerde bu amaç uğrunda şehit edilme olayının trajik isimlendirilmesi olmuştur.³⁸¹ Bu elim hadise acı ve gözyaşı üzerinden oluşturulan yas kültürü ile daima Şii dünyasının zihninde canlı tutulmaktadır. Bu nedenle Şii örgütlenmeler hareket retoriğini bu söylemler üzerinden oluştururken tabanın direniş motivasyonunda karşılanmış oluyordu. Özellikle Lübnan gibi çoğulcu bir yapıya sahip olan bu ülkede, kalabalık bir nüfusa sahip olmasına rağmen en çok ezilen ve mağdur olan Şiiler hem Lübnan devletine hem de İsrail işgaline karşı Kerbela hadisesine dayanarak askeri ve siyasi direnişlerine meşru bir zemin kazandırmışlardır.³⁸² Bu noktada Fadlallah da geleneksel söyleme ayak uydurarak İsrail'in Filistin'i işgaline karşı Kerbela, direniş ve şehadet üçgeninde bir mücadele refleksi ortaya koymaktadır. Böylece İsrail'in işgaline karşı ortaya konan mücadeleye bu kavramlar etrafında bir kutsiyet yüklenmiş olup ulvi bir gaye ile direnişe özel bir anlam kazandırmıştır. Fadlallah'da devrim ile birlikte şehadet de daima şarttır.³⁸³ Ayrıca şehadet direnişe kutsal bir mahiyet kazandırırken amacını gerçekleştirinceye kadar da daima direniş şuurunun var olması gerekmektedir.

Fadlallah İsrail'e karşı direnişte "şehadet" kavramını merkeze almaktadır. Bu bakımdan mücadeleye kutsal bir misyon yüklemekte ve bunun karşısında direnen mümine manevi huzurun adresi olarak şehadeti işaret etmektedir.³⁸⁴ Diğer kısımlarda da değindiğimiz gibi Şia'da şehadet paradigması oldukça kuvvetlidir. Dini ve kültürel hayatı şekillendiren şehadet Fadlallah'ın eserlerinde özellikle İsrail'e karşı mücadelede takipçilerini motive etmek maksadıyla kullandığı önemli bir kavram özelliğine sahiptir. Bu bağlamda şehadetin somut eyleme dönüştüğü şehadet isteme operasyonları (el-'Ameliyyât el-İstîşhâdiyye) İslam dünyasında teorik manada Fadlallah tarafından ilk defa sistemli bir şekilde ele alınmıştır.³⁸⁵ Fadlallah tarafından ele alınan bu mesele eylemsel olarak da ilk defa Hizbullah tarafından kullanılmıştır.³⁸⁶ Kendisi bu noktada savaşılarak ölmek ile şehadet operasyonu adı altında intihar girişiminde bulunmak arasında herhangi bir fark gözetmemektedir. Bu tarz bir eylemin beyin yıkama sonucunda gerçekleştiği söylemini Fadlallah

³⁸¹ Halil İbrahim Bulut, "Kerbela'ya Kutsiyet Kazandırmada Dini ve Siyasi Otoritelerin Rolü", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.XII, Sayı.22, 2010, s.3.

³⁸² Mustafa Yetim, s.63.

³⁸³ İbrahim M. Ebu Rabi, s.367.

³⁸⁴ İbrahim M. Ebu Rabi, s.368.

³⁸⁵ Mehmet Ali Büyükkara, s.195.

³⁸⁶ Mehmet Ali Büyükkara, s.195.

bütünüyle reddederek intihar operasyonlarının sömürüye, işgale ve zulme karşı bir etki niteliğini taşıdığını belirtir.³⁸⁷ Ancak Fadlallah istişhad eylemlerini bütünüyle kabullenmemiştir. Bu tarz eylemlere karşı temkinli yaklaşırken sadece askeri güç açısından mevcut farkın ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığı zor durumlarda kullanılabileceğini ifade etmektedir.³⁸⁸ Fadlallah şehadeti ortaya çıkaran sebeplerin sadece teorinin değil pratik şartların da sonucu olduğunu ve bu durum karşısında ulemanın ancak şartların getirdiği çıkmaz durumlarda bu eyleme cevaz vermeleri gerektiğini vurgulamaktadır.³⁸⁹

Toplumu ilgilendiren ortak meselelerde diyalogdan yana olan Fadlallah Filistin gibi modern bir sorun karşısında da aynı tutumunu devam ettirmektedir. Nitekim kendisi İsrail işgaline karşı tüm gurupların çözüm için ortak bir paydada buluşması taraftarıdır. Bu açıdan kendisi Filistin'i her kesimin sorunu olarak ele alır. Bu konuya dair görüşlerini ise şu şekilde ifade etmektedir.

“Filistin sorununu Filistinliler açısından Filistin'in milli sorunu, milliyetçi düzlemde bir Arap sorunu, İslami düzlemde bir İslami sorun, Marksizm ve demokrasi gibi özgürlüğü savunan ortamlarda ve uluslararası bir düzeyde bir kurtuluş hareketi olarak var olan bir sorundur.”³⁹⁰

Fadlallah direnişin İslami bir perspektifle gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Yani esas olarak çıkış noktası manevi inanç olmalıdır.³⁹¹ Dinden beslenen bu mücadelenin/direnişin bir bütün olmayı becerememiş gruplar tarafından gerçekçi bir şekilde işlevini yerine getirmesinin mümkün olmadığını düşünen Fadlallah konuya dair hassasiyetini şu cümlelerle ifade eder; “temel mesele ıslahatçıların ve devrimcilerin grup kafatasçılığıyla, mezhep taassubu ile değil ümmet bilinci ile hareket etmesi gerekir.”³⁹² Özetle Fadlallah direnişin maksadını gerçekleştirebilmesi için öncelik olarak vahdetin sağlanarak ümmetin mevcut enerjisinin tek bir harekette toplanması gerektiğini düşünmektedir. Böylece direniş tek merkezden güçlü bir mücadeleye dönüşecektir.

---

³⁸⁷ Fadlallah, **İslami Direniş**, s.37.

³⁸⁸ Mehmet Ali Büyükkara, s.196.

³⁸⁹ İbrahim M. Abu Rabi, s.368.

³⁹⁰ Fadlallah, “Bize Kelimeleri, Siyonistlere Filistin'i Sattılar”, çev. Hüseyin Güngör, **el-Fetih Dergisi**, Sayı.313, 1994, s.33.

³⁹¹ Fadlallah, **İslami Direniş**, s.25.

³⁹² Fadlallah, **İslami Direniş**, s.48.

Fadlallah İsrail özelinde tüm zalim sömürgecilere ve müstebid yöneticilere karşı direniş sürecinde tavizsiz ve mücadelecı bir hareket metodunu merkeze alır. Bu çerçevede Siyasi bir doktrin etrafında meydana getirdiğı düşünsel yapısı ıslah, devrim ve direniş kavramları etrafında şekillenirken moral kaynağını ve meşru zeminini ise Şii sembolizminin ana karakteri olan Kerbela ve Şehadet söylemleri oluşturmuştur. Böylece tüm bu unsurlar etrafında mücadele alanına çıkan direniş hareketi, bölgecilik ve ulusalcılık gibi yapay problemlere takılmadan ümmet şuurundan hareket ederek haklı çabasını kitlesel bir mücadeleye dönüştürebilecektir.

2.7. FADLALLAH'IN DİN İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Fadlallah sahip olduğı devrimci kişiliğı ile siyasi ve sosyal alanda ıslahı esas alırken aynı zamanda İslam'ın yeniden yorumu tabi tutulması gerektiğı hususu üzerinden entelektüel söylemlerini geliştirmiştir. Bu bakımdan Fadlallah'ın eserleri incelendiğı vakit kendisinin genel itibari ile Kur'an merkezli bir perspektif etrafında siyasi ve dini retoriğini oluşturduğı görölmektedir. Özellikle Fadlallah değışim/devrim prensibi etrafında davet ve davetçi kavramlarına oldukça önem vermekte ve eserlerinde ağırlık olarak bu iki unsuru işlemektedir. Fadlallah'ın dine yaklaşımı daha çok fonksiyoner olma bakımındandır. Yani Fadlallah uzun uzun dinin teorik tartışmalarına girmez aksine pratik anlamda yararlı bir bakış açısıyla olaylara yaklaşmaktadır. Nitekim bu açıdan kendisi için önemli olan reel problemler karşısında İslami çözümler üretmektir.

Fadlallah'a göre İslam hayatın her alanını kuşatan evrensel bir dindir. Siyasi, sosyal, iktisadi veya kültürel hiçbir alan İslam'dan izole edilemez. Bu nedenle bu din her alanda tekrardan aktif kılınmalı ve bu dinin prensiplerinden hareket ederek çürümeye yüz tutmuş, tüm kurumların devrim ile ıslah edilerek dinamize edilmelidir. Bu açıdan Fadlallah ıslahın Kur'an-ı kerimdeki karşılığını emr-i bi'l maruf nehyi ani'l münker ilkesi olarak ele alır. Fadlallah bu kuralı tüm Müslümanların yüklendiğı bir misyon olarak tanımlar.³⁹³ Bu ilkenin muhatabı olan herkesin sorumlu olmasının yanı sıra aynı zamanda hususi olarak ulema ve davetçilerin bu görevi ifa etmeleri üzerinden tafsilatlı bilgilere yer vermektedir. Emri bil mar'uf ve nehy-i ani'l

³⁹³ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.76.

münkerle dönüştürmek istediği İslam toplumunu bu noktada kendi maslahatı üzerine düşünmeye sevk etmeyi amaçlar. İslam ümmeti zararına olan zulmü, adaletsizliği, dini yabancılaşmayı ve kültürel hegemonyayı ayırt edebilmeli ve kendi için iyi olan neyse kötülüğü değiştirmek için her sahada çaba sarf etmelidir.³⁹⁴ Fadlallah'ın buradaki amacı hem toplumun hem de davetçinin ortaya koyduğu gayretlerle somut sonuçlar elde etmektir.³⁹⁵

Fadlallah Lübnan Şiileri açısından son derece önemli bir isimdir. Merce-i taklid ve Âyetullahi'l Uzmâ olan Fadlallah Şiileri ve Hizbullah'ın manevi lideri olarak kabul edilmektedir. Ancak tüm bunların karşısında Fadlallah mezhebi taassuba karşı çıkmakta ve tüm İslam toplumunun zulme karşı direnişte mezhebi kimliklerini bir kenara bırakarak bir olmaları gerektiğini savunmaktadır.

2.7.1. Fadlallah'da Emr-i Bi'l Mar'ûf ve'n- Nehy-i Ani'l Münker Prensibi

Fadlallah Kur'an'dan hareketle ele aldığı bu ilkeyi sosyal dayanışma bağlamında işlevselleştirmektedir. Kendisi bu prensibin meşru zeminini İslam'ın yasama sisteminde oluşturmaktadır.³⁹⁶ Oluşturduğu siyasi doktrinin eylemsel yanını temsil eden bu ilkeyi Fadlallah şu şekilde tanımlamaktadır;

“Yöneten yönetilen ilişkisinde adaleti egemen kılmak, düzeni sağlamak, bireysel ve toplumsal nitelikli dini ve yasal kuralların uygulanışını gerçekleştirmek, insanların onurunu ve saygınlığını korumak, bireylerin cihad yükümlülüklerini yerine getirmelerini kolaylaştırıcı bir ortam oluşturmak gibi yasal, hukuksal, medeni, askeri, ibadi, sosyal ve ekonomik kuralların egemen kılınması bu prensibin uygulanışına bağlıdır.”³⁹⁷

Görüldüğü üzere Fadlallah marufu emretme ilkesini, siyasi düşünce yapısında değişimin referans kaynağı olarak ele almakta ve ciddi değerlendirmelere tabi tutmaktadır. Fadlallah Kur'an'ın emri olan bu ilkenin bütün zaman ve mekânlarda tüm Müslümanların ifa etmekle yükümlü oldukları bir görev olarak ele almakla birlikte ayrıca fıkıhta geçen şekliyle farz-ı kifaye olduğunu bireysel bir sorumluluktan ziyade Müslümanların geneline yüklenen bir vazife olduğunu

³⁹⁴ Fadlallah, **İslâm ve Mantığın Kuvveti**, s.139.

³⁹⁵ İbrahim M. Abu Rabi, s.362.

³⁹⁶ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**..., s.140.

³⁹⁷ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.141.

vurgular.³⁹⁸ Bu bağlamda şu iki ayetin örneğinde mevcut konuyu izah etmeye çalışmaktadır. “Sizden hayra davet eden ve iyiliği emredip, kötülükten sakındıran bir ümmet olsun.”³⁹⁹ “Siz insanlar için çıkarılmış iyiliği emreden kötülükten sakındıran ve Allah’a inanan en hayırlı ümmetsiniz.”⁴⁰⁰ Fadlallah göre bu ayetlerin toplumun hem iç dinamiklerine hem de kendi dışındakilere yönelik iyiliğe davet eden bir dönüşüm aşamasını tanımlamaktadır.⁴⁰¹ Fadlallah bu noktada toplumun sorumluluğunu insanın Allah tarafından yeryüzünde kendi halifesi olarak yaratılmasındaki misyona hamleder. Bu açıdan kendisi risaleti zamana ve mekâna göre sınırlandırmaz eğer insan Allah’ın yeryüzündeki halifesi ise o vakit Risalet’in tüm unsurlarını da kapsamak zorundadır.⁴⁰² Fadlallah’ın insanın marufu emretme noktasındaki sorumluluğunu risalet görevini kapsamak olarak nitelendirmesinde mevcut hareket noktası Kur’an’da peygamberlerin risalet ve tebliğ ile ilgili görevlerini konu alan ayetler olmuştur. Peygamberlerin davet esnasındaki tavırları ve kullandıkları metotların kendi dönemleri ile sınırlı olmadığını kendilerinden sonra yeniden gerçekleşmesinin mümkün olduğunu bu bağlamda Müslümanın kendisini resul-davetçi tipinde inşa etmesi ve peygamberleri kendilerine rol model almaları gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁰³ Nitekim peygamberler de ortaya çıktıkları dönemlerde topluma marufu emretmiş ve onları münkerden alıkoymaya çalışmışlardır. Bu sebeple risaletin temel çıkış noktası olan bu ilke sadece peygamberlerin dönemleri ile sınırlı kalmamalı her Müslüman risalet görevini devam ettirmelidir. Peygamberler bu ilke çerçevesinde her alanda dönüşümü gerçekleştirirken Fadlallah’ın düşünsel yapısında da bu ilke hayatın tümünde işlevseldir. Bu bağlamda o düşüncelerini şu şekilde özetlemektedir.

Bazen olay tamamen siyasi olur o zaman da “emr-i bi’l mar’uf nehy-i anil münker” müessesesi tamamen siyasi bir boyut kazanır. Bu noktada İslam ümmeti zalim yönetimlerle karşı karşıya gelir. Bu sapma bazen de emperyalist kaynaklı olur. O takdirde” emr-i bi’l

³⁹⁸ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.76.

³⁹⁹ Al-i İmran 3/104.

⁴⁰⁰ Al-i İmran 3/110.

⁴⁰¹ Fadlallah, **Min Vahyi’l Kur’an**, çev. Cuma Ağaç, Akademi Yayınları, Cilt.6, İstanbul, 1991, s.114.

⁴⁰² Fadlallah, **Min Vahyi’l Kuran**, s.115.

⁴⁰³ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.86.

mar'uf nehy-i anil münker" müessesesi emperyalizme karşı savaş boyutuyla işlenmeye başlar. Ekonomik boyutta karşılaşılan bir sapmada bu müessese ekonomik bir boyut kazanacaktır.⁴⁰⁴

Görüldüğü üzere Fadlallah bu prensibi dar kalıplar içerisinde ele almamakta geniş bir alan üzerinde değerlendirmektedir. Fadlallah İslam'ın her alana nüfuz ettiğini düşünmekte ve bu noktada hayatın tüm yönlerini kontrol edip doğru ve kötü olanları tespit ederek İslam'ın Müslümanlar tarafından yaşanmasını bu prensip çerçevesinde amaçlandığını ifade etmektedir.⁴⁰⁵ Fadlallah bu prensipten hareketle toplumda hayra çağıran bir davetçi sınıfının varlığına işaret etmektedir. Ancak bu davetçilere duyulan ihtiyaç pratik şartların ortaya çıkardığı durum ile paralellik arz eder. Şöyle ki davetçinin varlığı sıkıntılı ve buhranlı dönemlerde hayra davette geniş bir yayılım gösterirken istikrarlı durumlarda marufu emretme ve münkeri nehyetme görevi az sayıda davetçinin kontrolünde olur.⁴⁰⁶ Bu bağlamda ilkenin farz-ı ayn ya da farz-ı kifaye oluşu pratik şartların ortaya çıkış şekline göre değişim gösterebilir.

Fadlallah bu prensip etrafında pek çok hadis ve ayetten örnekler vererek durumun önemini muhataplarına hissettirme telaşı içerisinde. Münkeri nehyetme konusunu kötülüğün sapkınlığın sadece dil ile alınacak bir tavır ile izole edilmesinin mümkün olmadığına inanırken bu noktada silahlı direnişi şu ayete dayanarak meşru görmektedir.⁴⁰⁷ "Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa onların arasını düzeltin; şayet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın"⁴⁰⁸ Fadlallah bu konuyu Müslüman toplulukların birbirleriyle çekişmesi bağlamında değerlendirmiştir. Kim sapıklığa düşmüş ve barışa yanaşmıyorsa - münkeri ortadan kaldırma ilkesine göre hareket ederek- bu topluluğa karşı diğer toplulukla beraber silahlı bir direniş mücadelesi göstermelidir. Kanaatimizce Fadlallah'ı bu düşünceye sevk eden amil bulunduğu dönemde bölgedeki bazı Müslüman devletlerin birbirleri ile savaşmasından kaynaklanmaktadır. (İran-Irak savaşı) O, toplumda ortaya çıkan sapkınlığı silahla ya da güçle ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı durumlarda Müslüman halkın bu duruma karşı hoşnutsuzluğunu protesto şeklinde ortaya koyması gerektiğini düşünmektedir. Böylece toplumsal

---

⁴⁰⁴ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kuran**, s.115.

⁴⁰⁵ Fadlallah, **Kur'an'da Davet Metodu**, çev. Sıbgatullah Kaya, Seçkin Yayınları, İstanbul, 1994, s.19.

⁴⁰⁶ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kuran**, s.119.

⁴⁰⁷ Fadlallah, **İslam ve Mantiğin**, s.143.

⁴⁰⁸ Hucurat 49/9.

açından münkere dair duyulan huzursuzluk bu tarz hareketlerin varlığında somutlaşacaktır.⁴⁰⁹

Fadlallah'da marufu emretme ve münkeri nehyetme prensibi oldukça önemli bir ilkedir. Neredeyse tüm dini ve siyasi paradigmasını bu kuralı temel alarak oluşturmuştur diyebiliriz. Fadlallah'ın ıslahatçı düşünsel yapısının anahtar kavramı olan devrim bu ilkeden hareketle ortaya konmaktadır. Çünkü devrimin amacı toplumda marufu ikame etmek münkeri ise ilga etmektir. Bu prensibin uygulanış şekli pratik şartların mevcut konumuna göre farklılaşır. Bunun sebebi Fadlallah'ın kavramları ve ilkeleri fonksiyoner olma bakımından değerlendirmesi ile ilintilidir. Dine yararcı bir bakış açısıyla yaklaşan aynı zamanda reel problemlere karşı İslam'dan hareketle pratik cevaplar üretmeye çalışan Fadlallah bu ilkeyi de yine bu perspektif etrafında ele almaktadır.

2.7.2. Fadlallah'ın Kurtuluş Teolojisinde Davet ve Davetçi Kavramları

Sahip olduğu eylemci kişiliği ile siyasi ve sosyal alanda değişimin zorunluluğu ile beraber geleneksel din anlayışının modern çağın sorunlarına uygun olacak şekilde yeniden yorumlanması gerektiğini savunan Fadlallah; Humeyni, Muntazari, Şeriati, el-Benna ve Seyyid Kutup ile birlikte Fanon, Freire ve Marx'tan fikren etkilenmiştir.⁴¹⁰ Bu bağlamda düşünsel açıdan devrimci bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu noktada özellikle fikirsel zemin bakımından Fadlallah, Seyyid Kutup ile karşılaştırılmaktadır.⁴¹¹ Ayrıca bu konuda Rabi de Kutub'un çağdaş meseleler ile ilgili pek çok düşüncesinin Fadlallah tarafından geliştirildiğini ifade eder.⁴¹² Biri Mısır'da diğeri Lübnan'da olmak üzere bu iki düşünür, ortaya çıktıkları dönemde toplumsal ve siyasi alanda yaşanan baskıya, adaletsizliğe ve zulme karşı değişimi esas almış ve düşünsel paradigmalarını bu amaç üzerine inşa etmişlerdir.

---

⁴⁰⁹ Fadlallah, **İslam ve Mantiğm...**, s.143.

⁴¹⁰ İbrahim M. Abu Rabi, s.339.

⁴¹¹ Olivier Carre, **Khomeinisme Libanais: Qutb, Fadlallah, Meme Combat**, Social Compass, Cilt.38, Sayı.2, Paris, 1991, s. 187.

⁴¹² İbrahim M. Abu Rabi, s.339.

Marufu emretme ve münkeri nehyetme konusunda iyiliğe/hayra davet İslam'ın en temel hedefidir.⁴¹³ Fadlallah'a göre bu gaye tüm Müslümanların görevidir. Ancak pratik şartların ortaya çıkardığı duruma göre bu öncü bir gurubun da vazifesi olabilir. Bu bağlamda Fadlallah; "Sizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk bulunsun."⁴¹⁴ Ayetini referans alarak İslam toplumunda insanları hayra çağırarak davetçilerin olması gerektiği sonucuna ulaşır.⁴¹⁵ Ancak Fadlallah bu noktada Kur'an'ın bu isteğini ilkesel manada ele almakta bunun sayı itibari ile bir sınırlama ifade etmediğini düşünmektedir.

. Davetin, marufu emretme ve münkeri nehyetme meselesini kapsayıp kapsamadığı konusu Fadlallah tarafından farklı bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Fadlallah'a göre davet sözlük anlamı itibari ile bu ilkeyi kapsamakla birlikte mevcut konum açısından daha dar bir anlam ifade etmektedir. Nitekim Fadlallah meseleyi, marufu emretme münkeri nehyetme olarak hayra davet ve inanmayanları imana çağırma noktasında Allah'a davet olarak ikili bir tasnife tabi tutmaktadır. Bu bakımdan hayra davetin kapsamında olan marufu emretme ve münkeri nehyetme ilkesi İslam'ın Müslümanlar tarafından doğru ve sağlam bir şekilde uygulanmasını sağlamak için İslam toplumunu muhatap alırken, Allah'a davet ise daha çok iman etmeyenleri kendisine hedef kitle olarak seçmiştir.⁴¹⁶ Görüldüğü üzere Fadlallah davet kavramını iki farklı perspektif ile değerlendirmektedir. Bu bağlamda hedef kitle bakımından herhangi bir boşluk bırakmamaktadır. Müslümanlar nezdinde siyasi ve sosyal sahada ıslahın esası olan iyiliğe davet prensibi münkere karşı mücadelede eylemsel bir tavır alışı adı olurken Allah'a davet ise iman ilkesi etrafında başkalarını İslam'a davet hedefi üzerinden stratejisini geliştirmiştir.

Fadlallah Kur'an-ı Kerimi davet ve yasama kitabı olarak tanımlamaktadır.⁴¹⁷ Bu çerçevede davetin ilkeleri, yöntemi ve araçları Kur'an'da belirtilmiş böylece davetçinin faaliyetinin dayanağı ve motivasyon kaynağı olarak kutsal kitap temel alınmıştır. Zulmün hâkim olduğu bir ortamda değişimi esas alan Fadlallah, bu noktada Kur'an'dan hareketle dinamik bir İslami faaliyet misyonunda rolü davetçiler

---

⁴¹³ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kur'an**, s.116.

⁴¹⁴ Al-i İmran /104.

⁴¹⁵ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kur'an**, s.118.

⁴¹⁶ Fadlallah, **Kur'an'da Davet Metodu**, s.20.

⁴¹⁷ Fadlallah, **Kur'an'da Davet Metodu**, s.21.

dediği öncü gruba vermektedir.⁴¹⁸ Ortaya konan harekette davetçiler sadece dini anlamda değil siyasi ve sosyal düzlemde yaşanan problemleri iyi analiz edebilecek formasyona sahip olmalı ve bu konulara gerçekçi çözümler sunabilmelidir. Davetçi kişiliğini resmi ve geleneksel kurumlara bağlılığından değil manevi duygularından hareketle oluşturur bu nedenle Fadlallah davetçiyi bağımsız bir perspektifle ele almakta ve onu herhangi bir grubun bağlamında değerlendirmemektedir. Ayrıca Fadlallah hizmet karşılığında davetçinin herhangi bir ücret beklentisine girmeyeceğini de belirterek eylemsel misyonun ticari gayelerle ortaya konmasının davet bilincinin ortadan kaybolmasına sebep olacağını düşünmüştür.⁴¹⁹ Bu konuya dair görüşünü şu şekilde ifade etmektedir.

“Davetçilerin hayatlarını ve geleceklerini garanti altına alma çabaları, davetten başka alanlarda kendisini gösterecektir. Çünkü insan hayatında rızkın kapıları sayısızdır. Dolayısıyla rızık kazanmanın davet sahasına hasr edilmesi söz konusu değildir.”⁴²⁰

Fadlallah davetçinin bu manada daveti tamamen iç dinamiklerinden hareketle bağımsız bir çaba dâhilinde yerine getirmesi gerektiğini düşünmektedir. Fadlallah’ın İslam anlayışı ameli bir yaklaşım üzerinedir. Nitekim ele aldığı konuların tamamını da bu perspektif üzerine bina etmiştir diyebiliriz. Bu bağlamda pragmatik bir din anlayışına sahip olan Fadlallah konuları Müslümanların maslahatına uygun olup olmaması açısından ele almış ve çözüm noktalarını da bu anlayış etrafında geliştirmiştir. Kendisi aynı zamanda toplumda kitleler üzerinde etkisi olan geleneksel anlayışa sahip din adamlarına da ciddi eleştiriler yöneltmektedir. Nitekim bazı din adamlarının toplumda dinin sadece ibadet boyutundan ibaret olduğuna dair yanlış düşünceleri telkin ederek zaten hâlihazırda pasifize olmuş toplumu daha da atıl hale getirip meseleyi çözümsüz hale getirmelerini tenkit etmektedir.⁴²¹ Böylece Fadlallah geleneksel dini yaklaşıma karşı değişimin merkeze alınması gerekliliği üzerinde durarak davetçinin kişiliğini sosyal, siyasal ve iktisadi alanlar başta olmak üzere her sahada kendisini baştan yenileyerek çok yönlü bir bakış açısı geliştirmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü modern çağın sorunları karşısında İslam’ın mesajına en uygun bu olmakla birlikte davette dinamizm ancak böyle bir formasyon ile sağlanabilir. Bozulmuş, pasifize olmuş bir toplumda yeniden canlanmayı sağlayıp

⁴¹⁸ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.61.

⁴¹⁹ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.77.

⁴²⁰ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.78.

⁴²¹ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.95.

insanları değişime psikolojik açıdan hazırlayacak olan davetçiler öncesinde geleneksel din adamları tarafından İslam toplumunda oluşturulan çarpık İslam anlayışını doğru ve yerinde yapılan teşhislerle düzeltebilmelidir. Ancak bu da dinde açık fikirlilik ve kültürel biçimlenme ile mümkündür.⁴²² Fadlallah davetçinin her alanda yetkin olmasını ve kendisini geliştirmesini ister. Çünkü artık modern çağ karşısında reel problemlere çözüm üretebilmek maksadıyla geleneksel din anlayışına başvurmak yeterli gelmemektedir. Bu nedenle kendisini sadece İslami konularla sınırlamamalı siyasi, sosyal, psikoloji, sanat ve bilim alanlarında da ilerleyerek entelektüel alt yapısını oluşturmalıdır. Nitekim Fadlallah din ile ilgili bilgilerin derinleşmesinde ve çağın sorunlarına gerçekçi çözümler üretebilmek için farklı ilimlerin varlığına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.⁴²³ Kendisi bu açıdan diğer ilimlere karşı negatif bir tutum sergilemezken davetçilerin farklı sahalardaki ilim dallarına karşı bilinçli ve şuurlu bir yaklaşımla eğilmeleri gerektiğini düşünmektedir.

2.7.2.1. Devlet ve Davet İlişkisi

Fadlallah'ın oluşturduğu dini-siyasi doktrinin temel parametresi ıslah prensibi etrafında şekillenmektedir. Her alanda değişimi ve dönüşümü esas alan Fadlallah bu görevi davetçilere ve ulemaya yüklemiştir. Her ne kadar eserlerinde hayra/iyiliğe davet ilkesini tüm Müslümanların vazifesi olduğunu beyan etmiş olsa da Kur'an ve hadislerden yola çıkarak bu öncelikle bu görevi öncü bir gruba tevdi etmiştir. Vazife, Allah'a davet bağlamında pratikte somut bir eyleme dönüşüm sürecini kendisini her açıdan geliştirmiş olan davetçinin çabasında tamamlayacaktır. Peki, İslam toplumunda davet sadece eylemcinin vazifesi midir? Bu noktada devletin görevleri var mıdır? Fadlallah bu sorulara İslam'ın insanlara yönelik gayesi üzerinden cevap vermekte ve dinin geliş amacının yeryüzünde Allah'ın davetini insanlar arasında yayılmasını sağlamak olduğunu ifade etmektedir.⁴²⁴ Davetin meşruluğunu sağlayacak olan ise devletin varlığıdır. Bu açıdan bakıldığı vakit davetin amacı insanları hayra ve Allah'a çağırmak oluyorken devlet ise bu iki husus üzerinden toplumsal düzeni kurmaktadır. Bu manada Fadlallah davet ve devlet kavramını

⁴²² İbrahim M. Abu Rabi, s.362.

⁴²³ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.100.

⁴²⁴ Fadlallah, **Kur'an'da Davet Metodu**, s.20.

birbirinden ayırmaz ve aralarındaki münasebeti şu şekilde ifade eder. “Devlet ve davet, bir nehrin kendi mecrasıyla olan ilişkisi kadar birbirleriyle ilişkilidir.”⁴²⁵

Fadlallah davetin gerekliliği kadar devletin de gerekliliği üzerinde ısrarla durmaktadır. Her ne kadar bu iki kavram arasında sıkı bir bağlantı kurmuş olsa da mahiyet itibari ile mevcut farklılığını kabul etmektedir. Fadlallah bu bakımdan daveti tabiatı gereği düşünsel ve ruhsal bir süreç olarak değerlendirmektedir. İnsanların iman edebilmelerine psikolojik açıdan yardımcı olacak aktörlerin davetçiler olduğunu belirtmektedir.⁴²⁶ Devlet ise mahiyeti itibari ile hem maddi hem de manevi bir oluşum olarak karşımızdadır. Devletin bu bağlamda amacı toplumun güvenliğini ve düzenini sağlamaktır.⁴²⁷ Görüldüğü gibi devlet ve davet kavramları tabiatları itibariyle farklılık arz etmiş olsalar da mevcut konumları itibari ile İslam dininin toplumda ihdas etmeyi amaçladığı temel konulardan biri olmuşlardır. Fadlallah ortak amaç doğrultusunda bu iki kavramı birbirinden ayırmamaktadır. Nitekim devlet, davetin siyasi bir organla yürütülmesini sağlamakta hatta kimi zaman askeri güç ile davet savaş ortamına taşınarak yapılan mücadelenin asıl amacını teşkil etmektedir.⁴²⁸

2.7.2.2. Fadlallah’ın Düşüncesinde Cihad Kavramı ve Davet İle İlişkisi

Fadlallah cihadı sadece savaş alanına hapsedmez. Ona göre cihad her alanda gerçekleştirilmesi gereken önemli bir kavram olmaktadır. Geleneksel anlayışta cihad sadece askeri alanla sınırlı tutulmakta bütünsel bir bakış açısıyla ele alınmamaktadır. Ancak Fadlallah bu noktada farklı bir perspektif oluşturarak cihadı hayatın her alanına yayarak onu değişimde bir araç olarak telakki etmektedir.⁴²⁹ Fadlallah bu noktada cihadı hem maddi hem de manevi güç olarak tanımlamaktadır.⁴³⁰

Fadlallah cihadın batılılar tarafından çarpıtılarak İslam’ın sadece askeri çabalar neticesinde yayıldığı fikrinin kitlelere empoze edilmeye çalışılmasına ciddi tenkitler yöneltmektedir. O, cihadın savaş yolu ile insanları İslam’a inanmaya zorladığını vurgulayan oryantalist çalışmaların, İslam’ı mevcut kavramı bağlamından

⁴²⁵ Fadlallah, **Kur’an’da Davet Metodu**, s.22.

⁴²⁶ İbrahim M. Abu Rabi, s.362.

⁴²⁷ Fadlallah, **Kur’an’da Davet Metodu**, s.23.

⁴²⁸ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.197.

⁴²⁹ Fadlallah, **İslam ve Kuvvet**, s.203.

⁴³⁰ İbrahim M. Abu Rabi, s.354.

kopararak şiddet eylemelerini benimseyen vahşi bir din olarak tanımlamalarının özellikle Batıda İslam'ın yayılması için konulmuş engeller olarak görür. Kendisi cihad ile ilgili ayetleri şu şekilde sıralamaktadır;

“Hikmetle ve güzel öğütle rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et. Kuşkusuz rabbin, yolundan sapanları en iyi bilen O'dur. O, yola gelenleri de en iyi bilendir.”⁴³¹

“Kitap ehliyle, -haksızlık edenleri hariç- en güzel tarzda tartışın ve deyin ki bize indirilene de size indirilene de inandık. Tanrımız ve tanrınız birdir, biz de ona teslim olanlarız”⁴³²

“Rabbin isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?”⁴³³ Gibi ayetlerde daha geniş bir cihad anlayışı çizildiğini belirtir ve bu ayetler ışığında imanın bilinç ve şuurla ilgili olduğunu belirterek cihad yolu ile oluşturulacak kuvvetin ve baskının böyle bir duruma etki edemeyeceğini belirtir.⁴³⁴ Ayrıca o, cihadı davet olarak da nitelemektedir. Nitekim her alanda pratikte hayat bulması gereken bu kavram davet ile aynı gayeyi taşımaktadır. Fadlallah bu ayetler bağlamında düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir;

“Cihadın şer'i şartları üzerine yaptığımız incelemeden, onun insanların inancını zorla değiştirmeyi hedeflemediğini, aksine diğer semavi dinlere mensup olan insanların antlaşma ve zimmet şartlarını koruduktan sonra kendi inançları üzerinde kalmalarını teminata bağladığını görebiliriz. Aynı durum mü'min olmayan yani hı-i kitap olmayan kişiler içinde geçerli olmaktadır.”⁴³⁵

Bu ayetlerle birlikte Kur'an'da cihadı emreden ve ilk görünüşte aralarında tenakuz varmış gibi algılanan ayetleri Fadlallah eserinde belirterek aralarındaki mevcut farkı ifade etmeye çalışmıştır.“ Onlarla savaşın ki, fitne (baskı) ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın dini olsun. Eğer saldırılarına son verilerse, artık zalimlerden başkasına düşmanlık olmaz.”⁴³⁶ Fadlallah bu ayet ve benzerlerinin cihadı dine zorlama hususunda değil baskıcı ve zalim inkârcıların meydana getirdiği fitnenin cihad yolu ile ortadan kaldırılıp dini tamamen Allah'a ait kılma mücadelesini

---

⁴³¹ Nahl 16/125.

⁴³² Ankebut 29/46.

⁴³³ Yunus 10/199.

⁴³⁴ Fadlallah, **İslam ve Mantığın**, s.200.

⁴³⁵ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kur'an**, çev. Cuma Ağaç, Akademi Yayınları, Cilt.4, İstanbul, 1990, s.47.

⁴³⁶ Bakara 2/193.

tanımladığını belirtmektedir.⁴³⁷ Nitekim bu ayet çeşitli yollarla Müslümanların inançlarını eyleme dökmelerine mani olanların bertaraf edilmesine yöneliktir. Aynı zamanda dinin Allah'a ait olmasından maksadın mevcut engellerin ortadan kaldırılarak yaşanılır hale getirilmesini ifade etmektedir.

Fadlallah cihad ile ilgili İslam'da yer alan hukuksal düzenlemelerin teorik alt yapısında güç olgusuna duyulan ihtiyacın yer aldığını düşünmektedir.⁴³⁸ Fadlallah'a göre peygamberin görevi olan risalet evrensel bir hakikattir. Yani her insan risaletin mesajını devam ettirebilir. Risalet vazifesinin yürütüldüğü ortam bu açıdan özgür bir ortam olmalı kendisine yönelik herhangi bir baskı ve şiddet olmamadır. Şayet bu durumun tam tersi bir durum olursa yani davetin düşmanlar tarafından engellenip insanlara ulaşılmasına mani olurlarsa bu durumda karşımıza cihad/kuvvet kavramı çıkmaktadır. Fadlallah bu noktada cihadı davetin varlığını koruyan, engelleri kaldıran ve tüm bunların ancak savaşla gerçekleşmesi mümkün olan maddi bir kuvvet olarak ele almaktadır. Nitekim kendisi daveti risalet görevinin devamı olarak görmekle beraber bu bağlamda bu misyon için mutlak bir özgürlüğün mevcudiyetini savunmaktadır. Kimi zaman davetin özgürlük alanı müstebid rejimler veya işgalci güçler tarafından engellenmektedir. Durum böyle olunca Fadlallah, ayet bağlamında ele alınan şekliyle sadece Allah'ı otorite kılmak için davetin önündeki engellere karşı cihad girişiminde bulunularak kuvvet kullanılmasının doğal bir savunma şekli olduğunu düşünmektedir. Fadlallah cihadı davet bağlamında maddi bir kuvvet olarak ele alırken sadece bu alanla sınırlı tutmamıştır. cihadı hayatın her alanına yayarak onu devrimin ana parçası haline getirmiştir. Bu noktada Seyyid Kutup ve Hasan el-Benna ile aynı görüşe sahiptir. Nitekim Kutup'da cihad kavramı siyasi, sosyal, askeri ve dini pek çok alanı kapsayan geniş bir terminolojiye sahiptir.⁴³⁹ Kutup'a göre İslam akidesinin özgürce yaşanıp uygulanacağı bir ortam şayet baskı ve şiddetle engellenirse kuvvet kullanma yolu ile cihada başvurulur ve akide korunur. Hasan el-Benna'da cihad ise tüm alanlarda gerçekleştirilmesi amaçlanan ıslah kavramı ile beraber ele alınmaktadır.⁴⁴⁰ Bu durum da Fadlallah'ın her sahada gaye edindiği değişimin parçası olan cihad ile ortak bir benzerlik göstermektedir. Özetle bu üç isim

⁴³⁷ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kur'an**, s.54.

⁴³⁸ Fadlallah, **İslam ve Mantığın**, s.206.

⁴³⁹ İbrahim M. Abu Rabi, s.299.

⁴⁴⁰ Hasan el-Benna, **Risaleler**, çev. Mehmet Akbaş, Nida Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s.514.

cihad kavramını geniş bir perspektifle tanımlayarak tek bir alan ile sınırlandırmamışlardır.

Bu bağlamda Fadlallah'ın düşüncelerinde yaşadığı dönemin üzerinde bıraktığı derin izlerin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle devrimci retoriğe sahip entelektüel yapısı cihadı değişimin önemli bir unsuru olarak telakki etmekle birlikte onu sadece maddi kuvvet olarak da değerlendirmez. Bu noktada Fadlallah eserlerinde Batının İslam'ı, şiddet aktivizmiyle yaftaladığını ve kamuoyu nezdinde İslami hareketleri terör ile ilişkilendirip meşruluğuna karşı şüphe uyandırarak itibarını zedelediğini vurgulamaktadır. Bunun için Fadlallah kapsamını şu şunları ifade eder; “Müslümanlar mücadelede şiddeti tek yöntem olarak görmezler bilakis problemlerin çözümünde asıl metodun şefkat olduğuna inanırlar.”⁴⁴¹ Görüldüğü gibi Fadlallah kuvvetin ilk adımda başvurulacak bir olgu olmadığını düşünmektedir. Yalnızca davet açısından mevcut şartların oluşmadığı durumlar ile baskının ve zulmün ortaya çıktığı dönemlerde davetin işlevini sağlayabilmesi açısından maddi gücün kullanılması düşünülebilir. Bu noktada Fadlallah ile Kutub'u ayıran temel fark cihadın bir savunma mı yoksa gereklilik mi olduğu üzerine ortaya çıkar. Fadlallah cihad'ı davetin engellendiği durumlarda mani olanlara karşı savunma etrafında pratiğe dökülen maddi kuvvet olarak tanımlarken, Kutup açısından şartların bir önemi yoktur. Mühim olan cihad'ın her an ve her yerde gerekli oluşudur.

2.7.2.3. Takiyye

Sözlükte vaky, vikâye, vâkiye kökünden gelen takiyye korunmak, korkmak sakınmak anlamına gelmektedir.⁴⁴² Bu bakımdan takiyye kelime anlamı itibari ile Kur'an'da sadece bir yerde geçmektedir. “Onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı, sakınmanız müstesna...”⁴⁴³ Mevcut ayette tükât şeklinde geçen takiyyenin literatürdeki tanımı kişinin canına ve malına yönelik herhangi bir tehdit ve zarar karşısında ortaya çıkacak tehlikeden sakınmak gayesiyle inancını saklaması ya da tam tersini söylemesi demektir.⁴⁴⁴ Bu ayet bağlamında takiyye, sadece zor ve

⁴⁴¹ Fadlallah, **İslami Hareket...**, Cilt.II, s.40.

⁴⁴² Rağıp el-İsfahâni, s.480.

⁴⁴³ Al-i İmran 28.

⁴⁴⁴ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011, s.238.

tehlikeli dönemlerde kullanılmak şartıyla verilmiş olan bir ruhsattır. Tükât kelimesinin dışında Kur'an'da herhangi bir zorlama karşısında dil ile inkâr edip kalp ile tasdik üzerine devam etme hususu Ammar b. Yasir olayı ve firavunun ailesinde imanını gizleyen kişiden bahseden Mü'min 40/28. Ayet bağlamında ele alınmaktadır.⁴⁴⁵ Görüldüğü üzere tehlikeli durumlarda inanca yönelik bir baskı mevcutsa kişi inancını korumak gayesi ile gizleyebilir ve inkâr edebilir. Ancak bu durum ruhsat sınırları içerisinde olup vacip değildir. Lakin mevcut bu durumun karşısında İmamiyye Şia'sı hali hazırda takiyyeyi iman esasları arasında zikretmekle birlikte on ikinci imam (İmâmu'l Kâim) ortaya çıkıncıya kadar takiyyenin vacip olduğuna inanmaktadırlar.⁴⁴⁶

İmamiyye Şia'sında hicri II. asır ile birlikte ortaya çıkan takiyye düşüncesi daha sonra ortaya çıkacak olan on ikinci imamın gaybeti inancı ile birleşmiştir.⁴⁴⁷ İmamiyye Şia'sına göre gaybete giren on ikinci imam takiyye yapmakta olup ortaya çıkacağı zaman düşmanları ile girişeceği mücadelede artık takiyye yapmayacak insanları kendisine davet edecektir.⁴⁴⁸ Böylece takiyyenin Şiiler tarafından kullanılması on ikinci imamın kıyamet gününde tekrar ortaya çıkmasına kadar devam edecek bir hal olmuş bu vacibi imamın ortaya çıkışından önce terk eden İmamiyye inancından çıkmış sayılmaktadır.⁴⁴⁹ Şiiliğin ortaya çıkış sürecinde yaşanan siyasi mücadeleler bu mezhepte kutsal bir sembole dönüştürülürken bir takım inanç esasları da bu bağlamda oluşturulmaya başlanmıştır. Özellikle takiyye bu noktada İmamiyye Şia'sın siyasi ve sosyal alt yapısını şekillendiren önemli bir unsur olma özelliğine sahiptir.

Genel manada Lübnan halkı özelde ise Lübnan Şiileri açısından önemli bir etkiye sahip olan Fadlallah takiyye konusunda geleneksel Şia inancı açısından muhalif bir görüşe sahiptir. Nitekim kendisi, takiyyenin Şiiliğin inanç esasları arasında olduğu şekliyle vacip olmadığını istisnai bir durum olduğunu ve şeriatın temel ilkelerinden biri olmadığını ifade etmektedir.⁴⁵⁰ Fadlallah aynı zamanda

---

⁴⁴⁵ Hasan Tevfik Marulcu, "Bâtını Tev'îl Bağlamında Şii Takiyye Anlayışı", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, Sayı.36, s.34.

⁴⁴⁶ Hasan Onat, "Şiilik", s.209.

⁴⁴⁷ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze**, s.239.

⁴⁴⁸ Cemil Hakyemez, "Şii Takiyye İnancının Teşekkülü", **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, Sayı.6, Cilt.3, s.140.

⁴⁴⁹ Cemil Hakyemez, Şii Takiyye İnancının Teşekkülü, s. 140.

⁴⁵⁰ Fadlallah, **İslam ve Mantiğin**, s.253.

takiyyenin yalnızca Şiiler tarafından değil diğer mezhep mensupları tarafından da pratik şartların doğurduğu sonuca göre kullanılabilecek bir ruhsat olduğunu düşünmektedir.⁴⁵¹ Yani takiyye sadece Şiilere özgü bir kavram olmamaktadır. Bu bağlamda Sünni âlimlerden el-Alusî ve İbn Teymiyye'nin görüşlerine yer veren Fadlallah bu iki âlimin takiyyeyi zorunlu hallerde kullanılmasının meşru oluşuna dair ortaya koydukları ifadelerle yer verdikten sonra takiyyenin tüm mezhepler için geçerli oluşuna işaret eder.⁴⁵²

Fadlallah takiyyenin Şiiler tarafından sıklıkla kullanılmasının sebebi olarak Emevi ve Abbasi yönetimlerinde bu mezhebe dönük yapılan baskı ve tehditleri göstermektedir.⁴⁵³ Bu nedenle Şiiler bu eziyetler karşısında varlıklarını devam ettirebilmek için takiyyeye başvurmuşlardır. Ancak Şiilere yönelik bu baskı ve tehditlerin takiyye inancının, Şia taraftarlarınca itikadileştirilerek mevcut inançlarının vazgeçilmez esası haline getirmesinde önemli bir sebep olmakla birlikte yeterli bir izah değildir. Bu bağlamda Şaban Öz takiyyenin ortaya çıkışına sebep olan farklı bir takım nedenlere de işaret etmektedir. Nitekim kendisine göre Şiilerin kendi tarihlerini savunma refleksi böyle bir inancın kurumsallaşmasında bir diğer önemli sebep olarak görülebilir.⁴⁵⁴ Özellikle masum imam anlayışı çerçevesinde imamların hatasız kabul edilmesi ile beraber imamlardan kendilerine ulaşan farklı söylemler neticesinde ortaya çıkan çelişkiyi bertaraf etmek ve masum imam anlayışını kurtarmak gayesi ile takiyyenin işlevsel fonksiyonu Şiilerce referans alınmıştır.⁴⁵⁵ Fadlallah Sünni ulemanın takiyyeye karşı takındığı olumsuz tavra istinaden Sünnilerin Şiilere nazaran inançlarına yönelik herhangi bir baskı ve şiddete maruz kalmadıklarını bu nedenle de takiyyenin mahiyetini tam olarak kavrayamadıklarını düşünür. Caferi Sadık'a nispet edilen "Takiyye benim ve babalarımın dinidir" sözünün diğer mezhepler tarafından yanlış anlaşıldığına inanan Fadlallah bu cümleden takiyyenin itikadi esas olduğuna dair bir sonucun çıkarılamayacağını ifade etmekte ve bu tarz cümlelerin sadece takiyyenin önemini vurgulayan sözler olduğunu

---

⁴⁵¹ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.225.

⁴⁵² Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.228.

⁴⁵³ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.229.

⁴⁵⁴ Şaban Öz, "Şia'nın Takiyye İnancı Çerçevesinde Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, Sayı.15, s.34.

⁴⁵⁵ Şaban Öz, s.35.

belirtmektedir.⁴⁵⁶ Fadlallah takiyyeyi mezhebi bir esas değil İslam'ın vaaz ettiği bir ilke olarak ele almakta ve bu noktada bu olgunun mezhebi taassup ile ele alınıp değerlendirilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Takiyyenin şer'i sınırını ise İslam'ın maslahat bakımından belirlediği ölçülere göre ele almaktadır. Ayrıca Fadlallah takiyyenin varlığını mezhepsel farklılıkları uzlaştıran önemli bir uygulama olduğunu düşünmektedir. Nitekim takiyye ile mevcut farklılıklar sivrilmemekte böylece olası çatışmalar da engellenmiş olmaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Fadlallah, klasik din adamı tipolojisinden oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Nitekim kendisi bu anlamda geleneksel ulema gibi teorik konularda uzun uzadıya ayrıntılı bilgilere yer vermemekte daha çok kavramların realitedeki pratik karşılığını çözümlemeye çalışmaktadır. Çünkü ona göre asıl ihtiyacımız olan şey salt teori değil İslam'ın emrettiği ilkelerin eylemsel anlamda hayat bulmasıdır. Bu bakımdan Fadlallah takiyye kavramını her daim kullanılması gereken bir dini kaide olarak ele almaz bilakis kendisini sadece zor zamanlar için verilmiş bir ruhsat olarak tanımlar. “....Ancak onlardan korunmanız amacıyla sakınmanız başka...”⁴⁵⁷ Ayetini bireysel anlamda yaşanan bir korku olmadığını tam tersine Allah'a daveti amaç edinen risalet görevi ile İslami hareketlere yönelik mevcut engellemeler karşısında oluşan kolektif bir kaygının kast edildiğini düşünmektedir.⁴⁵⁸ Böyle bir durum karşısında Fadlallah davetin amacına ulaşabilmesi için takiyyeyi stratejik bir tavır olarak kullanılması gerektiğini düşünmekle birlikte İslami hareketin özgür bir şekilde faaliyetlerini yerine getirebildiği durumlarda takiyyeye gerek duymamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında Fadlallah'ın takiyyeye şer'i bir esas gibi değil de pragmatik bir perspektifle yaklaştığını söyleyebiliriz. Bu da klasik isnâ aşerî görüşten hayli farklılık arz etmektedir.

Fadlallah takiyyeye alternatif bir kavram olarak bir de “cinası” ele almaktadır. Bu metot kişinin karşılaşacağı herhangi bir baskı durumunda söylediği şeyin maksadından ziyade söylenilenin zahiri anlamının ifade edilmesi anlamına gelmektedir.⁴⁵⁹ Fadlallah takiyye ile cinas arasında bir takım farklar olduğunu

---

⁴⁵⁶ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.230.

⁴⁵⁷ Al-i İmran 3/28.

⁴⁵⁸ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.141.

⁴⁵⁹ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.235.

belirtir. Ona göre fark, takiyyede kişi inancını sakınmak ve korumak maksadı ile olduğundan farklı görünürken cinasta ise sadece söylenilen sözün zahiri ele alınmaktadır. Bu nedenle de takiyyeye göre cinasta mevcut inanç korunurken kişi psikolojik açıdan suçluluk duygusuna kapılmamaktadır.⁴⁶⁰

2.7.2.4. İmâmet ve Velayet-i Fakih

İmamet Hz. peygamberin vefatının ardından Müslümanları her bakımda yönetimini üstlenecek kişinin görevini ifade eden bir kavram olup Ehl-i Sünnet ve Şia arasında kökleri çok eskiye dayanan siyasi ve kelâmî açıdan önemli bir tartışma konusudur.⁴⁶¹ İmamiyye Şia'sına göre iman ancak imamete inanmakla tamamlanabilir.⁴⁶² Şiiliğin dini ve siyasi retoriğinin ana unsuru olan imamet teorisi, itikadi bir esas olma özelliğine sahip olmakla birlikte ayrıca Şiiliğin tarihi süreçte müstakil bir mezhep hüviyetine kavuşmasını sağlayan önemli bir inançtır. Şia inancına göre imamet nübüvvetin devamıdır. Bu noktada imam kavramını, Şeyh Müfid "Peygamberin vekili olarak din ve dünya işlerinde toplumun liderliğini üstelenen kimsedir." diyerek tanımlamıştır.⁴⁶³ Bu bağlamda peygamberin varisi olan imam ilahi kaynaklı bir misyonun taşıyıcısı olmakta ve Allah'ın insanların maslahatı için nübüvveti yaratması gibi peygamberlerin ardından imamları da toplum için yaratması gerekmektedir. Nitekim Allah'ın peygamberleri göndermesi bir lütuf ise peygamberlerden sonra insanlık için imamları görevlendirmesi de ilahi bir lütuf olmaktadır.⁴⁶⁴ Peki, ilahi yönlendirme ile var olan imamet, beşeri tercihe bırakılacak kadar olağan bir vazife midir? Bunun cevabı Şia'ya göre imamet vazifesinin ilahi kaynaklı bir görev olduğundan hareketle halkın iradesine ve inisiyatifine bırakılabilecek genel bir mesele olmadığı yönündedir.⁴⁶⁵ Bu açıdan imamet yalnızca nass veya tayin yolu ile bilinmesi mümkündür. Bu bakımdan toplumun imamı

⁴⁶⁰ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.236.

⁴⁶¹ Mustafa Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2015, s.13.

⁴⁶² Şeyh Müfid, Ebu Abdullah İbnü'l Muallim Muhammed b. Muhammed, **en-Nüketü'l-İ'tikâdiyye**, nşr. Rıza el-Muhtari, yy.1413. s.39.

⁴⁶³ Şeyh Müfid, s.39.

⁴⁶⁴ Ethem ruhi Fırlalı, s.343.

⁴⁶⁵ İrfan Abdülhamid, **İslâm'da İ'tikadi Mezhebler ve Akaid Esasları**, çev. Mustafa Saim Yeprem, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, s.41.

seçmesi veya görevden alması mümkün değildir.⁴⁶⁶ Şia'nın imamet kavramı etrafında oluşturduğu dini ve siyasi teoriler bu akidenin Şiiler tarafından benimsenerek itikadi bir esas olmasını sağlamıştır.⁴⁶⁷ Ehl-i Sünnette ise durum daha farklı olup imamet teorisi inanç esasları arasında yer almamaktadır. Bu bakımdan bu görev, Şia'da olduğu gibi nass ve tayin yoluyla icra olunmamakta tam tersine imam ya da halife İslam toplumunun meşvereti ve bey 'atı ile işbaşına gelmektedir.⁴⁶⁸

Nass veya tayin yolu ile İslam toplumunu idare etmekle görevli olan imamların peygamberler gibi günahsız olup olmaması ile ilgili Şia inancında kesin bir yargı söz konusudur. Nitekim itikadi bir esas haline getirdikleri imamın ismet sıfatına sahip olması bu bağlamda mutlak bir inancı sembolize etmektedir. İmamet görevinin yalnızca Allah'a karşı âsi olmaktan beri olan masum bir kişiye ait olacağına dair görüşte ittifak halindedirler.⁴⁶⁹ İmamların günahattan korunmuş olduğu fikri Şeyh Müfid tarafından Allah'ın kendi hüccetlerine yönelik bir lütuf olduğunu bu açıdan ismetin günah işleme kudretine engel ve kişiyi iyilik yapmaya zorlayan bir hal olmadığını düşünmektedir.⁴⁷⁰ Görüldüğü üzere imamet inancı Şiilik için son derece önemli bir esastır. İmamiyye Şia'sı için hayatın her sahasında ciddi bir karşılığı olan imamet özellikle Şiilerin politizasyonlaşma sürecini besleyen temel kaynaklardan biri olmuştur.

Fadlallah imametın varlığına inanmakla birlikte imama peygamberlikten paye verilmesi düşüncesine karşı çıkmakta ve bu noktada İmamiyye Şia'sının inanç esaslarındaki mevcut haliyle imamların masum olduğu fikrini kabul etmemektedir.⁴⁷¹ Bu bağlamda o insanın hata yapmaya müsait bir varlık olduğunu ifade ederken bu haliyle imamın günahattan arındırılmış olmasını mümkün görmemektedir. Bununla birlikte uzlaştırmacı bir tavır sergileyerek masum olanın imamın kendisinin değil çağırdığı yolun yani İslam'ın, masum olduğu inancını ileri sürmektedir.⁴⁷² Kendisi imamet konusunu bu açıdan sadece devlet yönetimi bağlamında siyasi ve dini liderlik

---

⁴⁶⁶ Ethem ruhi Fırlalı, s.342.

⁴⁶⁷ W. Montgomery Watt, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. E. Ruhi Fırlalı, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2017, s.368.

⁴⁶⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, 344.

⁴⁶⁹ Şeyh Müfid, s.40.

⁴⁷⁰ Halil İbrahim Bulut, Halil İbrahim Bulut, **Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2013, s.271.

⁴⁷¹ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.2, s.219.

⁴⁷² Bülent Şahin Erdeğer, "Fadlallah'la Mezhebi İhtilafları Aşmak", **Haksöz Dergisi**, Sayı.196, 2007, s.12.

bazında ele almaktadır. Şii ilahiyatında yer alan şekliyle imameti, olduğu gibi kabul etmez ve bu konuyu konjonktüre uygun olacak şekilde değerlendirmeye tabi tutarak pratikteki karşılığını analiz eder. Bir diğer konu ise Şii ilahiyatında on iki imamın gaybı bildiği/bilebileceği hususudur. “Ben size yanımda Allah'ın hazineleri var demiyorum ve ben gaybı da bilmiyorum.”⁴⁷³ “Gaybı bilseydim muhakkak hayırdan yaptıklarımı artırırdım.”⁴⁷⁴ Ayetlerden hareketle Fadlallah peygamberlerin gaybı bilmesi mümkün olmadığı gibi imamların da gaybı bilemeyeceğini ifade eder.⁴⁷⁵

İmamiyye Şia'sında imam, Allah'ın helal ve haram bildirdiklerini halka arz eden had cezalarını uygulayan ve dini savunan kimse olarak tanımlanırken imamet ise nübüvvet yolunun devamı olup Allah ve peygamberin hilafet makamıdır.⁴⁷⁶ Şiilere göre şeriati korumakla yükümlü olan imamlar bu yönleri ile peygamberlerin varisi oldukları için onlar gibi günahsız ve masumdurlar. İsmet sıfatını haiz olan imamlar Allah'ın yeryüzünde hüccetleri olarak kabul edilmektedirler.⁴⁷⁷ Görüldüğü üzere oldukça önemli olan bu makam, kutsal bir inanca dönüştürülmüş ve Şii aktivizminin siyasi ve dini retoriği bu inanç etrafında kurgulanmıştır.

Bu noktada Hasan el-Askeri'nin ölümüyle daha sonra İsnâaşeriyye olarak adlandırılan Kat'iyye mezhebinde ileriki süreç açısından imamet makamını kimin temsil edeceği hususunda sorun yaşanmıştır.⁴⁷⁸ Nass ve tayin ile belirlenen imamların sayısının on iki ile sınırlandırıldığı İmamiyye Şia'sında on ikinci imamın ölümüyle/kendi kabullerine göre gaybetiyle birlikte Mehdi Muntazar (Beklenen Mehdi) inancı ortaya çıkmıştır. Zira On ikinci imam İmamiyye Şia'sında sağ kabul edilmiştir. O kıyamet kopmadan önce tekrar yeryüzüne gelerek zulümle dolu dünyayı adalet ile dolduracaktır. İmamın gaybetinde, bu makamın temsil ettiği din ve dünya işlerinin yerine getirilmesi gerektiğinden bu görev on ikinci imamda sonra ve onun emriyle müçtehitlere (fakih) verilmiştir.⁴⁷⁹ İmamın yokluğunda, fakihler tarafından yerine getirilmeye başlanan din ve dünya işlerine dair düzenlemeler zamanla velayeti fakih kavramının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

---

⁴⁷³ En'am, 6/50.

⁴⁷⁴ Ar'af, 7/188.

⁴⁷⁵ Bülent Şahin Erdeğer, s.13.

⁴⁷⁶ Şeyh Müfid, s. 40.

⁴⁷⁷ el-Kummi, **el-İ'tikâdât**, s.30.

⁴⁷⁸ Abdülkahir el-Bağdadi, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2011, s.48.

⁴⁷⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, s.344.

Bu bağlamda yeni bir kavram olmayan velayet-i fakih (fakihlerin yönetimi) teorisi Şii imamet anlayışının bir ürünü niteliğindedir. Bu kavramın Şii fıkıh terminolojisindeki klasik anlamı, Humeyni ile bambaşka bir mana kazanmıştır. Bu yeni tanımlama şekli ile velayet-i fakih anlayışı devrimden sonra imamın yokluğunda (gaybet) onun adına bir müctehit eliyle iktidarın yürütülmesini sembolize etmiştir.⁴⁸⁰ Nitekim 1979 yılında İran’da Humeyni önderliğinde gerçekleşen devrimin ardından “velâyet-i fakih” teorisi yine kendisi tarafından içeriği genişletilerek yeni adıyla İran İslam Cumhuriyetinin temel meşruiyet dayanağı haline getirilerek İmamiyye Şia’sının devlet ve siyaset anlayışında ciddi bir tahavvül gerçekleştirmiştir.

Fadlallah İran devrimini değişim ve dönüşüm hareketi olarak görür ve tüm Müslümanların bunu sahiplenmesi gerektiğini düşünür.⁴⁸¹ Bu manada Humeyni’ye devrim konusunda bağlılığını belirtmekle beraber bu Humeyni’nin şahsına olmamıştır. Devrimin gerçekleşmesi ile beraber İslam dünyasında mevcut hareket ile ilgili fevri düşünceler ortaya çıkmış devrimin her koşulda gerçekleşmesi mümkün olduğu telakkisi yaygınlaşmıştır.⁴⁸² Fadlallah her alanda devrimi savunmakla beraber onu ortaya çıkaran şartların iyi okunması gerektiğini ifade eder. Devrim ile beraber kurumsallaşan velayet-i fakih görüşünü ise merce-i taklid inancı ile kıyaslayarak İslam toplumunun maslahatı açısından değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu bağlamda Fadlallah velayet-i fakih anlayışı ile ulemanın siyasi mekanizmada işlevsel bir fonksiyon kazanmasını olumlarken aynı bu anlayış ile beraber tek kişinin başta olduğu mutlakiyetçi bir yönetim şeklini de eleştirmiştir.⁴⁸³ Yani Fadlallah devrime sahip çıkar ama devrimle beraber kurumsallaşan velayet-i fakih teorisine temkinli yaklaşmaktadır. Bu noktada bu velayeti fakih makamına kutsiyet yüklenilmesine taraf olmadığı gibi bunu uygun da görmemektedir. Velayet-i fakih teorisinin tek tip iktidar yapısına karşılık merce-i taklidin sahip olduğu çoğulcu yapıyı model olarak sunmaktadır.⁴⁸⁴ Ayrıca velayeti fakih anlayışını İran sınırları içerisinde kabul etmekte ve bu uygulamanın İran tarafından tüm Şii’leri kapsayacak şekilde kullanmasını çoğulcu yapıyı ortadan kaldıracağından endişe etmesinden dolayı

⁴⁸⁰ Ahmed Musavi, **Velayet-i Fakih Teorisi ve Şii Fıkıh Literatüründeki Yeri**, çev. Mümtaz Ahmed, s.151.

⁴⁸¹ Fadlallah, **İslami Hareket**, Cilt.II, s.191.

⁴⁸² Fadlallah, **İslami Hareket...**

⁴⁸³ Olivier Carre, “Muhammed Hüseyin Fadlallah’a Göre “İslam Devrimi””, çev. İbrahim Turan, **Dünya ve İslam Dergisi**, Sayı.2, 1990, s.32.

⁴⁸⁴ Olivier Carre, s.33.

benimsememektedir. Her ne kadar Fadlallah, Humeyni ve taraftarlarına karşı sempati duymuş olsa da bağımsız düşüncesinden bu noktada taviz vermemiştir.⁴⁸⁵ Özetle Fadlallah devrimi kabul eder ancak velayet-i fakih teorisini bütünüyle sahiplenmez bir takım eleştiriler yönelterek pratik açıdan en uygun olanı bulmaya çalışır.

2.7.2.5. Mezheplere Dair Bakış Açısı

Fadlallah düşmanın ümmete yönelik mevcut tehlikesinden hareketle İslam toplumunu birlik etrafında yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Nitekim kendisine göre sömürgeci güçlere karşı yürütülecek olan mücadelede Şii-Sünni ayrımı mevcut enerjinin boşa harcanması anlamına gelmektedir. Fadlallah geleneksel Şii ulema gibi geçmişin hesabı üzerinden olaylara yaklaşmamakta küçük farklılıkların bir kenara bırakılıp zalimler karşısında vahdetin oluşturulmasına taraftardır.⁴⁸⁶ Kendisi her fırsatta Şii olduğunu dile getirmekle beraber mezhebi taassuptan uzak hareket etmeye çalışmıştır. Nitekim eserleri incelendiği zaman mutedil bir bakış açısına sahip olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

Fadlallah “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın; parçalanmayın...” Allah’ın size olan nimetlerini hatırlayın: hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah kalplerinizi birleştirdi ve o’nun nimeti ile kardeş oldunuz. Siz ateşte bir çukurun içinde iken o sizi oradan çıkardı, işte Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki doğru yola ulaşasınız.”⁴⁸⁷ Ayeti bağlamında vahyin İslami birliği emrettiğini belirtir ve bu noktada Allah’ın ipi ve birliğin kaynağı olan İslam’a sarılma ile tüm ırksal, mezhepsel ve bölgesel cahiliye anlayışların hükmünü yitireceğini ifade eder.⁴⁸⁸ Fadlallah bu konuya dair görüşlerini Min Vahyi’l Kur’an adlı tefsir kitabında şu şekilde ifade etmektedir;

“Allah’ın ipine sımsıkı sarılın” emrinden ve buna “ayrılmayın. Parçalanmayın...” Emrinin bitştirilmesinden Müslümanların İslami değer ve kavramların bu yolla ele almaları, meselelere birlik şuuru içerisinde yaklaşmaları,

⁴⁸⁵ İbrahim M. Abu Rabi, s.372.

⁴⁸⁶ Fadlallah, **İslami Direniş**, 53.

⁴⁸⁷ Al-i İmran 2/103.

⁴⁸⁸ Fadlallah, **Min Vahyi’l Kur’an**, s.106.

ihtilafa düştükleri hususları da Allah ve Resulüne havale etmeleri gerektiği anlamına varabiliriz...”⁴⁸⁹

Bu açıdan Fadlallah mezhepler arasındaki itikadi ve tarihsel açıdan kaynaklanan anlaşmazlıkların taassup ve kişisel ihtiraslar yüzünden çözüme ulaşmadığını belirterek gerçek çözümün “İslami diyalog” olduğunu düşünmektedir.⁴⁹⁰ Sömürgeci güçler tarafından Müslümanlar arasındaki küçük farklılıkları kullanarak kitleleri mezhebi taassuba sürüklediğini böylelikle iç savaşlar ve tarihi intikamlar ile İslam toplumunu gruplara ve devletçiklere bölerek vahdetin gerçekleşmesine engel olduklarını ifade eder.⁴⁹¹ Fadlallah bu açıdan tüm Müslümanların tek bir hedef doğrultusunda birleşerek İslami vahdetin gerçekleşmesinin gerekliliği üzerinde durmakta ve çalışmalarını bu meseleyi dâhil edecek şekilde ortaya koymaktadır. Fadlallah bu meyanda vahdete dair görüşlerini şu şekilde beyan etmektedir.

İslamcılar ister fikri açıdan olsun ister hareket yönünden olsun İslamî sorunların araştırılması konusunda nesnel ve gerçekçi bir yaklaşım içinde olmayı gerçekleştirebildikleri zaman Şii Sünni mezheplerin son çözümlemede takrib⁴⁹² ya da tevhid hareketinde Kelâm ve Fıkıh ilmi ilkeleri doğrultusunda bir araya gelerek genel İslamî vakıada son derece başarılı bir deneyim ortaya koyabileceklerdir.⁴⁹³

Fadlallah Şii-Sünni ayırımını körükleyen bazı meseleleri sahip olduğu mezhebi inancının doktrinine aykırı bir şekilde yorumlarken bundan dolayı çevresi tarafından ciddi eleştirilerin hedefi olmuştur. Örneğın Şiilerin bir kısmı tarafından sahabelere ve peygamberin eşlerinden özellikle Hz. Ayşe için yapılan pervasız hakaretlere karşı çıkan Fadlallah bu hususun haram oluşu üzerine fetvalar vererek mevcut vaziyeti engellemeye çalışmıştır.⁴⁹⁴ Bir diğeri ise halife Ebubekir’e biat konusunda ortaya çıkan tartışmalar bağlamında Hz. Fatma’nın tavrına binaen Hz. Ömer tarafından evinin basılması ve çıkan kargaşada bebeğini düşürmesi hadisesi tarih boyunca Şii din adamlarınca halka abartılı duygularla anlatılarak mezhebi nefreti beslemişlerdir. Şiiler’in geneli tarafından kabul edilen kurgudan öteye

⁴⁸⁹ Fadlallah, **Min Vahyi’l Kur’an**, s.107.

⁴⁹⁰ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.152.

⁴⁹¹ Fadlallah, **Kuram ve Eylem**, s.153.

⁴⁹² İslam mezheplerini birbirine yaklaştırma.

⁴⁹³ Gassan B. Cedv, s. 213.

⁴⁹⁴ Mustafa Öz, “Muhammed Hüseyin Fadlallah” s.307.

geçmeyen bu olayı Fadlallah mantığa aykırı bulduğu için tamamen reddetmiş ve halka yönelik hutbelerde bu konu ile ilgili açıklamalarda bulunarak durumun izahını yapmaya çalışmıştır.⁴⁹⁵ Tüm bunlar Fadlallah'ın mezhep üstü anlayışının yansımalarıdır.

2.7.3. İslam'da Kuvvet ve İnanç İlişkisi

Fadlallah, İslamcı kişiliğini zulme ve baskıya karşı direniş üzerinden şekillendirmektedir. Bu noktada ele aldığı “kuvvet” olgusunu güç teorisi üzerinden inceleyerek İslam'ın inanca ve amele yönelik düşüncesini bu olgu üzerinden çözümlemeye çalışmaktadır.

Fadlallah Kur'an'dan hareketle insanın konumunu zayıflık ve kuvvet arasında belirlemeye çalışırken öncelik olarak Allah'ın kudretini tanımlaya çalışmaktadır. Bu noktada iki soru yöneltir; insana bahsedilen kuvvet sınırsız bir güç müdür? Yoksa insan tamamen zayıf bir varlık olup herhangi bir faktör karşısında etkisiz mi yaratılmıştır.⁴⁹⁶ Fadlallah bu bağlamda cevabı iki sorunun ortasında çözümlemeye çalışır. İnsanın zayıf yaratılışını konu alan ayetlerden yola çıkarak ilk önce insanın Allah karşısındaki mevcut durumunu izah eder. “...Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”⁴⁹⁷ Bu ve benzeri ayetler ile insana zayıf ve çaresiz olduğunu, kendisine herhangi bir yarar sağlamayacağı gibi kendisine yönelik zararı da izole edemeyeceği telkin edilir. Fadlallah insanlara yönelik yaratılışlarına dair yapılan bu hatırlatmaların asıl gayesinin Allah karşısındaki mevcut konumlarını unutmamaları için olduğunu belirtir. Böylece insanın zayıf yaratılışına dair edindiği bu bilinç ve şuur kendisini hayatının her alanında rabbine karşı tam bir teslimiyet ve itaate götürecektir. Fadlallah insanın zayıflığına ilişkin ayetlerin bir eğitim metodu olduğunu belirtir.⁴⁹⁸ Nitekim mevcut ayetleri insanı zaaflarından korumaya yönelik ilahi bir terbiye şekli olarak düşünür. Böylece Fadlallah insanın konumunu biri zayıflık diğeri kudret olmak üzere iki denge arasında tanımlar.

⁴⁹⁵ Muhammed Hüseyin Fadlallah, **Hız. Fatma ve Kırık Kapı Hadisesi**, (Erişim; 29.11.2019) https://www.youtube.com/results?search_query=muhammed+h%C3%BCseyin+fadlallah.

⁴⁹⁶ Fadlallah, **İslam ve Mantık**, s.21.

⁴⁹⁷ Nisa 4/28.

⁴⁹⁸ Fadlallah, **İslam ve Mantık**, s.24.

Fadlallah Allah'ın mutlak gücü karşısında insanın iradesinin bir değer teşkil edebilmesini ancak Allah'ın iradesi ile birleşirse mümkün görmektedir.⁴⁹⁹ Nitekim insan ortaya koyduğu eylemlerin kendi gücünden değil esas olan hâkim güçten kaynaklı olduğu bilincini kazanırsa İslam'ın öngördüğü mü'min profilini şahsında gerçekleştirmiş olur. Görüldüğü gibi Fadlallah insan ve Allah ilişkisini güç fenomeni bağlamında tasavvur etmektedir. Elbette ki Allah karşısında son derece çaresiz ve güçsüz olan insanın bu durumu diğer ilişkilerinde pasif ve edilgen olması anlamına gelmemektedir. Tam tersine insan, tüm varlığı ile Allah'a muhtaç olduğunu keşfeder ve tekâmülünü bu bilinç üzerinden gerçekleştirirse şahsiyetini ve hayatını değiştirip dönüştürebilme dinamizmini kazanır.

Peki, bu mutlak güç insanın iradesini ipotek edip özgürlüğünü elinden alır mı? Fadlallah bu soruya yönelik "İslam ve Kuvvetin Mantığı" adlı eserinde şu şekilde cevap vermektedir.

Allah insana varlığını bahşetmiş devamında ise aklını ve iradesini de vermiştir. Kendisini yoluna ulaştıracak, onu seçme özgürlüğüne sahip fonksiyoner bir güç haline getirecek her türlü olumlu meziyetle donatmış ve ardından kendisinin her şeyden müstağni olduğunu ve insanın bildiği ya da sahip olduğu hiçbir şeye ihtiyacının olmadığını vahiy yoluyla bildirmiştir. Bundan dolayı Allah'ın iradesi kuvveti ve egemenliği ile insanın maslahatı arasında bir çatışmanın olması mümkün değildir.

Bu bağlamda Fadlallah insanın İslam düşüncesindeki tasavvurunu insanın tabiat karşısındaki gücü ve Allah karşısındaki zayıflığı olmak üzere iki konumda değerlendirmektedir. İslam inancının özünde insan, kulluk, özgürlük, güç ve zaaf kavramları etrafında şekillenmiştir.⁵⁰⁰ Fadlallah bu kavramlardan özellikle insanın özgürlüğü konusuna büyük önem vermektedir. Ona göre İslam insana geniş bir hareket kabiliyeti bahşetmiş ve bu alanı ihlal eden onu kısıtlayan her türlü müdahaleye baskıya ve zulme karşı insanı direnmeye çağırmış ve bu çerçevede ayrıntılı metotlar belirleyerek insanın özgürlüğüne verdiği değeri göstermiştir. Fadlallah bu noktada güç teorisi bağlamında insanın sömürgeci güçler karşısında devrimi esas alan bir değişim ile mevcut zulmü ortadan kaldırması gerektiğini vurgulamaktadır. Baskıya karşı başkaldırıyı Kur'an'da mevcut ayetlere dayandıran Fadlallah direnmeyen zayıflık gösteren Müslümanların durumunu şu ayet

⁴⁹⁹ Fadlallah, **İslam ve Mantık**, s.32.

⁵⁰⁰ Fadlallah, **İslam ve Mantık**, s.47.

bağlamında ele almaktadır; “Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken; “ ne işte idiniz!” dediler. Bunlar, yeryüzünde çaresizdik diye cevap verdiler. Melekler de; “Allah’ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya” dediler. İşte onların barınağı cehennemdir. Orası ne kötü bir gidiş yeridir.”⁵⁰¹ Fadlallah bu noktada iki açıdan zayıflığın affedilebilir olduğunu vurgular. İlki dinin emir ve yasaklarına dair herhangi bir bilgi edinme aracına sahip olmayanlar için itikadda mustazaf olma durumu diğer ise despot bir rejim tarafından idaresini felce uğratması halinde mustazaf olmak üzere iki özür halidir.⁵⁰² Bu bağlamda Fadlallah mecbur kalınan durumlar dışında mücadelenin esas alınması taraftarıdır.

Fadlallah’ın bu açıdan güç teorisini yani kuvveti esas aldığı temel çıkış noktası Müslümanların içinde bulunduğu durumdur. Bu hal karşısında Müslümanların bir tepki refleksi üretmesi gerektiğini düşünen Fadlallah Kur’an’da yer alan ayetlerden yola çıkarak Müslümana zalimler karşısında direnen ve başkaldıran bir pozisyon oluşturmaktadır. Bu bağlamda zayıf olma durumu ile güçlü olma halini mazlum milletler ve mağrur güçler arasındaki ilişkinin tezahürü olarak nitelendirmektedir.⁵⁰³ Her şekilde mücadeleyi esas alan Fadlallah bu düşüncesini İslam’da güç kullanmanın meşruluğu üzerinden oluşturmaktadır.

2.7.4. İslam’da Kadın Sorununa Yaklaşımı

Fadlallah kadın tasavvurunu iki konumda değerlendirmektedir. Birincisi geleneksel bakış açısı ikincisi de modern çağın dayattığı kadın algısıdır. Geleneksel anlayışın kadını pasifize edip sınırlarını sadece ev ile çizmesine karşı olduğu gibi aynı zamanda modernitenin cinsel serbesti üzerinden oluşturduğu kadın figürüne de karşıdır.⁵⁰⁴ Bu noktada Fadlallah geleneksel ulemanın aksine kadına serbest bir alan tanıyarak mutedil bir çizgi üzerinden düşüncelerini aktarmıştır.

Siyasi, sosyal ve kültürel alanda ortaya konan eylemlerde kadın ve erkek arasında performans bakımından herhangi bir fark görmeyen Fadlallah bazı

---

⁵⁰¹ Nisa 4/97.

⁵⁰² Fadlallah, **Min Vahyi’l Kur’an**, Çev. Muharrem Tan, Akademi Yayınları, Cilt.7, İstanbul, 1991, s.263.

⁵⁰³ İbrahim M. Abu Rabi, s.353.

⁵⁰⁴ Olivier Carre, **Muhammed Hüseyin Fadlallah'a Göre "İslam Devrimi"**, çev. İbrahim Turhan, s.23.

durumlarda kadının fitrat gereği sahip olduğu bir takım yeteneklerinden dolayı olaylara yaklaşım biçiminin erkeklere oranla daha iyi olabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda örnek olarak verdiği Hz. Meryem, Firavunun karısı İmran, Hz. Hatice ve Hz. Fatıma bulundukları çağda siyasi sosyal ve kültürel alanlarda başarılı isimler olmuşlardır.⁵⁰⁵ Ancak Fadlallah tüm bunlara rağmen İslam'ın kadın için oluşturduğu adil düzene muğayir olacak şekilde İslam âlimlerinin kadınlar için çizdikleri dar kalıpları eleştirerek kadının ve erkeğin İslam karşısındaki konumları arasında bir farkın olmadığını sadece sosyal alanda yer alan görevler bakımından bir takım ayrımların olabileceğini düşünmektedir. Bu bakımdan Fadlallah kadın ve erkek için eğitim ve siyaset gibi alanlarda her ikisini de kuşatan genel hükümlerin olduğunu belirterek ikisi arasında herhangi bir farkın gözetilmediğini belirtir.⁵⁰⁶ Bu açıdan Fadlallah, vahyin muhatabı olan kadın ve erkeğin ceza ve mükâfat konusunda herhangi bir ayrıma tabi tutulmadığını belirtir. Ancak şeriat noktasında Allah'ın kullarının maslahatına uygun olacak şekilde ortaya oyduğu denge gereği sorumluluk noktasında kadın ve erkek arasında mutlak eşitliğin olmadığını vurgular.⁵⁰⁷

Kadının çalışması hususunu çağın reel problemleri karşısında pratik bir yaklaşımla çözümleyen Fadlallah bu noktada kadının ailesine ve eşine karşı yaptığı hizmet gibi dışarıda da çalışabileceğini düşünmekle birlikte bunun kısıtlanmaması gereken doğal bir hak olduğunu ifade etmektedir. Ancak çalışan kadın evini eşini ve çocuğunu ihmal ederse kadının öncelik vermesi gereken asıl görevin annelik vazifesi olduğunu da ayrıca vurgulamaktadır.⁵⁰⁸ bu noktada kadına sınırlı bir özgürlük anlayışı ile yaklaşan Fadlallah geleneksel düşünceden çok fazla uzaklaşmamıştır.

İslam düşüncesinde yer alan miras, kadının şahitliği ve yöneticiliği hususu üzerinden yöneltile eleştirilere karşı Fadlallah konuları tek tek açıklayarak cevap vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda miras hukuku alanında “Allah size çocuklarınız hakkında erkeğe, kadının payının iki misli (miras) vermenizi emreder...”⁵⁰⁹ Ayetinde yer alan şekliyle miras konusunda kadın ve erkek arasındaki farkın İslam'ın kadını değersiz görmesinden dolayı olmadığını ifade eder. Nitekim Fadlallah'a göre Mesele

---

⁵⁰⁵ Fadlallah, **İslami Açıdan Kadın Sorunu**, çev. Ali Kaya, Ağaç Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2005.

⁵⁰⁶ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kur'an**, Cilt.7, s.13.

⁵⁰⁷ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kur'an**, Cilt.7, s.14.

⁵⁰⁸ Olivier Carre, **Fadlallah'a Göre İslam Devrimi**, s.24.

⁵⁰⁹ Nisa 4/11.

daha çok ailenin maslahatı etrafında şekillenmiştir.⁵¹⁰ Nitekim erkek eve bakmakla yükümlü iken kadının realitede böyle bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Böylece İslam dengeyi erkeğe yüklenen misyon etrafında sağlamış olmaktadır.⁵¹¹ Diğer bir konu ise kadının şahitliği meselesidir. Fadlallah bu açıdan kadının fitri özelliğinden yola çıkarak düşüncelerini şekillendirmektedir. “...Eğer iki erkek bulunmazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın. (olsun)...”⁵¹² Fadlallah bu ayet bağlamında kadının şahitliği meselesini adalet çizgisi üzerinden ele almaktadır. Nitekim kendisi iki şahit istenmesindeki sebebin kadının akletme melekesinin zayıflığı gibi bir mesnetsiz bir iddiadan değil onun duygusal bir varlık olmasından dolayı olduğunu belirtir.⁵¹³ Fadlallah, bu bakımdan hakkın doğru bir şekilde tesis edilebilmesi için alınan bu önlem kadını değersiz düşürmez buradaki tek gaye doğrunun ikamesidir. Böylelikle Fadlallah bu iki konu ve benzerleri üzerinden İslam’daki kadın tasavvuruna yönelik yapılan eleştirilere karşı kadının mevcut konumunu yeniden yoruma tabi tutarak diğerlerine nazaran ılımlı bir duruş sergilemiştir.

Fadlallah geleneksel anlayışta tanımlanan kadın figürünü reddeder ve kadının Allah’ın belirlediği sınırlar dâhilinde, özgürlüğünü kazanma yolundaki değişim hareketini devrim olarak niteler. Böylece kadın insani yönünün ve kişiliğinin göz ardı edildiği bu baskıcı ortamdan sıyrılarak akli ve iradesiyle değişim için eyleme geçerek özgürlüğünü elde eder.⁵¹⁴ Ancak bu modern çağın bize dayattığı ahlaki açıdan sorunlu olan özgürlük değildir. Fadlallah’ın tanımladığı özgürlük bu anlamda Allah’a kul olma bilinci ile şekillenen kadını metalaştırmayan ve ahlaki sınırları olan bir anlayıştır.

2.7.5. Mut’a Nikâhı

Şiiliğin temel uygulamalarından biri mut’a nikâhıdır. Ehl-i Sünnet ve Şiiler arasında önemli bir ihtilaf meselesi olan mut’a nikâhı; aralarında dini açıdan evlenme engeli bulunmayan ve erkeğin kadına bir bedel ödemek koşulu ile belirlenmiş bir

⁵¹⁰ Fadlallah, **Min Vahyi’l Kur’an**, Cilt.7, s.72.

⁵¹¹ Fadlallah, **Kadın**, s.21.

⁵¹² Bakara 3/282.

⁵¹³ Fadlallah, **Kadın**, s.22.

⁵¹⁴ Fadlallah, **Kadın**, s.34.

süre zarfında karı-koca hayatı yaşama halini tanımlayan bir nikâh çeşididir.⁵¹⁵ Bu bağlamda Caferilerin mut'anın meşruluğu hususunda en önemli delilleri “O halde onlardan yararlanmanıza karşılık, belirtilen ücretlerini bir hak olarak onlara verin.”⁵¹⁶ Ayetidir. Beli bir süre ile kayıtlı olan bu evlilik türü Hz. Muhammed tarafından yasaklanmıştır. Bunun sebebi ise evlilik müessesinin esaslarına aykırı olmasıdır. Bu nikâh türü yalnızca Caferiler tarafından kabul edilmiş olup başka hiçbir mezhep tarafından benimsenmemiştir.⁵¹⁷

Böylece sadece Şiiliğin Caferi koluna ait olan bu akit diğer mezhepler tarafından haram kabul edilmiş Caferiler ise bu konu üzerinde yaptıkları zorlama yorumlar ile bu nikâh türüne meşru zemin oluşturmak maksadıyla dini argümanları kullanmışlardır. Kadının onurunu zedeleyen ve evlilik hayatının kalıcılığına aykırı bir nikâh türü olan mut'a bu bağlamda Fadlallah tarafından yapılan çeşitli tevillerle meşru kalıplara sokulmaya çalışılmıştır. Fadlallah'ın kadına dair düşüncelerine taban tabana zıt olan bu nikâh türünü olumlaması kendisinde düşünsel açıdan çelişkili bir durum oluşturmuştur. Nikahın mevcudiyetini temellendirmek maksadıyla Nisa suresini baz alan Fadlallah ayette yararlanmanıza karşılık belli ücretlerini verin kısmında yer alan “ücret” kelimesini mehir olarak ele alır ve bunu erkeğin yararlanmadan elde ettiği sevgiye karşılık verdiği bir tazminat olduğunu ifade eder.⁵¹⁸ Fadlallah bu ayet bağlamında ücretin bir hak olarak verilmesinin ona manevi bir boyut kazandırdığını düşünmekte böylece yararlanma karşılığında yapılan bu girişimin kadının saygınlığını zedeleyecek bir durum olmadığını düşünmektedir.⁵¹⁹ Kendisi mut'a nikâhının işlevsel bir açıdan ele almaktadır. Bu bakımdan İslam insanın maslahatını göz önünde bulundurarak çeşitli ihtiyaçlarını dikkate almıştır. Bu bağlamda Fadlallah sürekliliği esas alan kalıcı evliliklerin cinsel yaşam için bir çözüm üretemediğini bu nedenle bu tür evlilikten kaçan insanların zinaya düşmemesi için mut'a nikâhının sapmanın önünde bir engel olacağını ifade eder.⁵²⁰

Görüldüğü üzere Fadlallah bu görüşünde geleneksel Şii inancının dışına çıkamamış ve kadına dair diğer görüşleri ile tenakuz içerisinde olmuştur. Bu

⁵¹⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Muta” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss.174-180.

⁵¹⁶ Nisa 4/24.

⁵¹⁷ Saffet Köse, “Aile Hukuku”, **İslam Hukuku**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, 2. Basım, s.315.

⁵¹⁸ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kur'an**, Cilt.7, s.108.

⁵¹⁹ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kur'an**, Cilt.7, s.109.

⁵²⁰ Fadlallah, **Min Vahyi'l Kur'an**. Cilt.7, s.114.

paradoksu işlevsellik üzerinden anlamlandırmaya çalışmış olsa da ne yazık ki günümüzde İran gibi ülkelerde resmiyette tanınan ve yaygın olarak kullanılan bu nikâhın mağdur ettiği kadınların yaşadıklarını meşrulaştıramamıştır.

SONUÇ

İslam dünyasında 19. Yüzyılda modernleşme hareketinin sonucu olarak teşekkül eden İslamcılık, dini yabancılaşma ve kültürel hegemonyanın sebebi namına gördüğü sömürgeciliğe karşı reaksiyoner bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. İslamcı entelektüeller açısından batı, bir yandan kendisine karşı direnilmesi esas olan düşman iken bir yandan da sahip olduğu ilmi ve teknik alandaki gelişmelerin alınması ve İslam dünyasına tatbik edilmesi gereken bir medeniyettir. Batıya karşı muhalif duruşunda cihadı yeniden yorumlayan bu hareket, batının sömürüsü ve kuklası olan zalim yöneticilerin rejimlerine karşı kurtuluş teorisini temele alan ve siyasi yönü ağır basan bir ideolojidir. Bu bağlamda Müslümanların geri kalmışlığına ve sömürüye karşı kurtuluşa öne sürülen çözüm, mezhebi taassuptan kurtularak İslami birliğin sağlanabilmesidir. Bunu yanı sıra siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ıslahı esas alan İslamcı aydınlar dinin esasları üzerinden teorik tartışmalara gitmez ve gündem oluşturmazlar. Nitekim İslam dünyasının pasifleşmesine ve geri kalmasına sebep olan yukarıda saydığımız alanlarda kaybettiği üstünlüktür. Bu nedenle pratikte önemli olan toplumsal alanda değişim ve dönüşümdür. İslamcılık bu bağlamda eylemsel yönüyle ön plana çıkan aktivist bir hareket olma özelliğine sahiptir. İslah sadece siyasi ve sosyal saha ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim geleneksel din anlayışının karşısında kendilerini konumlandıran İslamcı mütefekkirler bu anlamda Müslümanların geri kalmışlığında geleneğin de etkisi olduğunu düşündükleri için yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuşlardır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken asıl husus mevcut problemin İslam'da değil onun Müslümanlar tarafından algılanış biçiminde olduğudur.

Siyasi-sosyal entelektüel bir söyleme sahip olan İslamcı aydınlar, İslam'ın her alanı kuşatabilecek muhtevaya sahip bir din olduğu fikrini savunmakta ve bu nedenle modern hareketler ile birlikte gelen yeniliklere de kolayca uyum sağlayabileceğini ifade etmektedirler. Modernleşme ile eş zamanlı gelişim gösteren bu hareket, İslam'ın sadece bireysel boyutta yaşanan bir din olmadığını tam tersi siyasi, sosyal ve kültürel manada tüm kurumlarıyla pratikte hayat bulacak zenginliğe sahip olduğu tezini öne sürer. Yani islam, devletiyle sosyal kurumlarıyla bir bütün olup bir birinden ayrılmaz bir hakikattir. Bu bağlamda Mısır'da Muhammed Abduh,

Reşid Rıza, Hasan el-Benna ve Seyyid Kutup Pakistan’da, Seyyid Ebu'l A'lâ el-Mevdudî, Lübnan’da, Muhammed Hüseyin Fadlallah gibi isimler ıslahatçı fikirleriyle toplumu yeniden dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Bu isimlerden Hasan el-Benna önderliğinde kurulan İhvan-ı Müslimin hareketi bu ideolojiyi siyasi doktrin haline getirirken aynı şekilde Pakistan’da Mevdudî’nin Cemaat-i İslamisi ile Lübnan’da Fadlallah’ın düşüncelerini temele alarak kurulan Hizbullah da ıslahı esas alan İslami hareketler arasındadır. Bu noktada Hizbullah’ı diğerlerinden ayıran iki önemli fark bulunmaktadır. Birincisi o, ıslahı esas alan düşünsel bir paradigmaya sahip olmanın yanı sıra silahlı örgüt yapısı ile militan özelliğini taşıırken bir diğer fark ise Şii karakterli bir örgüt olmasıdır.

Fadlallah’ın entelektüel alt yapısını oluşturan siyasi ve dini retoriği doğrultusunda tespit edilen düşünceleri ışığında, İslamcılık akımı içerisinde diğer siyasal ıslahatçı isimlerle hemen hemen benzer görüşlere sahip olduğu görülmüştür. Elde ettiğimiz bu bulgular, Fadlallah’ı aynı yüzyılda ortaya çıkan karizmatik İslamcı şahsiyetler arasında ismini zikretmemizi gerekli kılmaktadır. Nitekim o da diğer İslamcılar gibi islam toplumunun geri kalmışlığına, mezhebi taassuba, dini yabancılığa, geleneğe ve ilmi donukluğa karşı eserlerinde ve makalelerinde çözümler sunma gayreti içerisinde olmuştur. Kendisinin sosyal alanda hastane, okul, yetimhane gibi pek çok kurumun inşa edilmesinde ciddi çalışmaları mevcuttur. Hasan el-Benna, Seyyid Kutup, Muhammed Abduh ve Mevdudî gibi isimlerin temel tezlerinde ele aldığı davet, devrim, devlet, cihad ulema, ulusalcılık vb kavramların Fadlallah’ın da kullandığı temel argümanlar olduğu tespit edilmiştir.

Şii, Sünni, Marunî ve Dürzi gibi ülkenin siyasi ve sosyal hayatını önemli ölçüde etkileyen bu mezhepler Lübnan’ı hakkıyla anlayabilmek bakımından üzerinde durulması gereken önemli dinsel gruplardır. Bu mezhepler arasında özellikle Şii unsur oldukça eskilere dayanmakta olup günümüz Lübnan’ında oldukça kalabalık bir nüfusa sahiptir. Fransa sömürgesinden itibaren Marunîlerin söz sahibi olduğu ülkede Şiiler diğer mezheplere nazaran sahip oldukları nüfus gücüne rağmen siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel anlamda her alanda en zayıf halkayı temsil etmekteydiler. Bu durum Şiiler arasında mağduriyet söylemi üzerinden politik bir şuur kazanma sürecini başlatmış özellikle Musa Sadr ile birlikte Şiiler haklarını talep etme yoluna giderek bu sayede pek çok kazanım elde etmişlerdir. Şii aktivizminin siyasi bir

ideolojiye dönüşme serüveni Lübnan'da iki önemli hareketi ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki Karizmatik şahsiyetiyle Lübnan Şiilerini örgütleyen Musa Sadr tarafından 1975'de kurulan Lübnan tarihinde Şiilere ait ilk siyasi ve askeri özelliğe sahip olan EMEL hareketidir. Bir diğer hareket ise Musa Sadr'ın Libya ziyareti esnasında kaybolmasından hemen sonra Lübnan'daki Şiilerin dini liderin olan Hüseyin Fadlallah'ın görüşlerini esas alan ve kendisini manevi lideri olarak kabul eden Hizbullah hareketidir. Bu iki hareket Lübnan Şiilerinin örgütlenmesinde hatta politizasyonlaşma sürecinde oldukça önemlidir. Özellikle Hizbullah, ıslahı esas alan devrimci bir anlayış ile toplumun her alanında değişimi ve dönüşümü temele alan dini ve siyasi bir retoriğe sahiptir. Bu açıdan hareketin fikirsel zeminini Fadlallah'ın düşünsel yapısından beslenerek oluşturmuşlardır. Ancak daha sonra örgütün tam anlamıyla İran güdümüne girmesi ve bağımsızlığını kaybetmesi ve mezhepçi temayüller göstermesi Fadlallah'ın mevcut görüşleriyle çelişkili bir durum arz etmiştir. Bu durum daha sonraki süreçte Fadlallah'ın örgütten izole edilmesine ve isminin yalnızca sembolik olarak kalmasına neden olmuştur.

1935'te Necef'te doğan ve aslen Lübnanlı olan Fadlallah, Hizbullah'ın entelektüel ve manevi lideri olarak kabul edilmektedir. Kendisi, Şiiler açısından son derece önemli bir yer olan Necef'te eğitimini tamamlamış 1966'da Lübnan'a yerleşmiştir. Özellikle Fikirlerinin oluşumunda Lübnan'ın yeri oldukça önemlidir. Bu bağlamda Lübnan'da yaşanan Marunî tahakkümü, Şiilerin mağduriyeti, mezhepler arası keskin kutuplaşmalar, iç savaşlar ve İsrail işgali Fadlallah'ın yakından şahit olduğu mühim vakıalar olmuştur. Böylesine sıkıntılı bir atmosferde Fadlallah, entelektüel söylemini, kurtuluş teorisini temele alan dini-siyasi bir doktrin çerçevesinde oluşturmuştur. Zalim güçlerin sömürüsüne ve baskısına karşı kurtuluşu gerçekleştirmek için İslam devrimini esas alan Fadlallah, geleneksel anlayışı tenkitçi bir yaklaşımla ele almaktadır. Ona göre bu anlayışın realitede bir karşılığı yoktur. Yani güncel meselelere karşı çözüm getiremeyecek kadar donuk ve pasiftir. Fadlallah da ise en önemli konu güncel problemlere cevap üretebilen işlevsel bir din anlayışıdır. O, bu bağlamda toplumun ihtiyaç duyduğu her alanda el-emr-i bi'l maruf ve'n-nehy ani'l münker prensibinden hareketle ıslahı gerekli görmek ve bu değişimin İslami hareketler öncülüğünde sistemli ve planlı olması gerektiğini düşünmektedir.

Böylelikle devrime meşru bir zemin kazandırılırken kitleleri harekete geçirmek de kolaylaşacaktır.

Fadlallah'ın entelektüel alt yapısını oluşturan siyasi ve dini retoriği aynı yüzyılda ortaya çıkan karizmatik İslamcı şahsiyetler arasında ismini zikretmemizi gerekli kılmaktadır. Nitekim o da diğer İslamcılar gibi İslam toplumunun geri kalmışlığına, mezhebi taassuba, dini yabancılığa, geleneğe ve ilmi donukluğa karşı çözüm yolları aramış ve bu uğurda dikkate değer mücadeleler vermiştir. Kendisinin sosyal alanda hastane, okul, yetimhane gibi pek çok kurumun inşa edilmesinde ciddi çalışmaları mevcuttur. Bu çerçevede aynı mücadele Muhammed Abduh, Hasan el-Benna, Seyyid Kutup ve Mevdudî gibi ıslahatçı isimlerde de görülmektedir. Ayrıca bu isimlerin temel tezlerinde yeniden yoruma tabi tuttıkları kavramlar (davet, devrim, devlet, cihad ulema, ulusalcılık vb.) Fadlallah'ın da kullandığı temel argümanlar olmuştur. Fadlallah entelektüel söylemini İslamcılığın temel tezlerine uygun şekilde bina etmiştir. Kendisini diğer isimlerden ayıran nokta ise mezhebi kimliği olmuştur. Tüm bunlar Fadlallah'ı İslamcılık akımı içerisinde siyasal ıslahatçılar arasında zikretmemizi doğrular mahiyettedir.

Ancak Fadlallah'ın dini ve siyasi düşünceleri tam bir uyum içerisinde değildir. Ele aldığımız bazı kavramlarda bir takım sıkıntılar mevcuttur. Fadlallah'ın devlet, cihat ve kadın sorununa yaklaşımı tam olarak insicamlı değildir.

Devlet konusunda İslami devlet anlayışını hem fıkhi hem de aklen zorunlu gören Fadlallah Lübnan gerçekliğinde bu düşüncesini arka plana atarak farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Durum böyle olunca Fadlallah'da net bir devlet anlayışının varlığından söz etmemiz güçleşmekte ve ortaya belirsiz bir devlet mefhumu ortaya çıkmaktadır. Şeriatın uygulanabilirliğini devletin varlığına bağlı kılması ayrıca bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz koşullarında böyle bir beklentinin karşılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle bu düşünce hayalden öteye geçememiştir.

Bir diğer sorun ise cihat anlayışındadır. Fadlallah'da güç olgusunun cihat ile irtibatı kapsamlı olmasa da belli yerlerde gücün kullanılmasına cevaz vermektedir. Nitekim ona göre insan özgür bir varlık olup baskı ve zulümden kurtarılması gerekmektedir. Karşılaşılan güç unsurunun orantısız olduğu durumlarda intihar eylemlerinin haklılığını savunan Fadlallah, hem hürriyeti savunmakta hem de

istişhad eylemlerini meşru görmektedir. Bu tarz eylemlerin masum insanların yaşam özgürlüklerine karşı bir müdahale olması ve bunun hürriyet adı altında çelişkili bir biçimde Fadlallah tarafından savunulması Fadlallah'ın düşünce yapısında olumsuz bir imaj oluşturmaktadır.

Fadlallah'ın kadın sorununa yaklaşımı belki de Necef'te aldığı eğitimin de bir yansıması olarak geleneksel Şii ulemanın anlayışından bazı noktalarda farklılık göstermektedir. Kadına dair düşüncelerinde her ne kadar daha mutedil bir seyir içerisinde olsa da bazı yaklaşımlarında dolayı geleneksel Şia düşüncesi ile paralel bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Kadına tanıdığı özgürlüğü eşinin rızasına bağlı kılan Fadlallah, eleştirdiği geleneksel düşüncenin handikabına düşmüştür. Ayrıca kadının onuru açısından ve ailenin sürdürülebilirliği konusunda sorunlu bir nikâh türü olan mu'tayı savunması ve bu noktada maslahat adı altında ortaya koyduğu talihsiz yaklaşım ne yazık ki ilmi kişiliğine gölge düşürmüştür.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, İrfan. **İslâm'da İ'tikadi Mezhebler ve Akaid Esasları**, çev. Mustafa Saim Yeprem, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014.

Abu-Rabi, İbrahim M. **İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri**, Yöneliş Yayınları, çev. M. Demirci, Ali, İstanbul, 2001.

Acar, İrfan C. **Lübnan Bunahımı ve Filistin Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Ahmet, Mümtaz. **İslami Siyaset Teorisi ve Sorunlar**, çev. Halim Sırçancı, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

Akoğlu, Muharrem. “Büveyhilerin Mezhep Eğilimleri/Politikaları Üzerine”, **Bilimname Düşünce Platformu Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1

Alagha, Joseph Elie. **Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah**, çev. Kadriye Göksel, Doğan Yayınları, İstanbul, 2007.

Atlioğlu, Yasin. Modern Lübnan'da Marunîler ve Çatışma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2011.

Atlioğlu, Yasin. **Savaşta ve Barışta Lübnan Marunîleri**, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2014.

Bağlioğlu, Ahmet. **İnanç Esasları Açısından Dürzîlik**, Ankara, 2018.

Bağlioğlu, Ahmet. **Ortadoğu Siyasi tarihinde Dürziler**, Ankara, 2018.

Bağlıoğlu, Ahmet. “Lübnan’ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.13, 2008.

Balıoğlu, Ahmet. “Dürzilik” **İslam Mezhepleri Tarihi**, Grafiker Yayınları, İstanbul, 2018.

Barlak, Muzaffer. “İslam Düşüncesinde Muhalefetin Teopolitik İmkânı ve Yapısı”, **Mezhep Araştırmaları Dergisi**, 2018, Sayı.2.

Benyakar, İsrail, Yuda Siliki. **Türkçe-İbranice Sözlük**, İsrail’deki Türkiyeliler Birliği Yayınları, İsrail, 2011.

Bilge, Mustafa L. “Lübnan” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, 2003, Cilt.27, ss.244-246.

Bozkurt, Abdülğani. Lübnan’ın Sosyal Yapısı, Siyasi Tarihi ve Hizbullah, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010.

Bulut, Halil İbrahim. “Kerbela’ya Kutsiyet Kazandırmada Dini ve Siyasi Otoritelerin Rolü”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.12, Sayı.22, 2010.

Büyükkara, Mehmet Ali. **Çağdaş İslami Akımlar**, Klasik Yayınları, Ankara, 2016.

Carre, Olivier. “Khomeinisme Libanais: Qutb, Fadlallah, Meme Combat”, **Social Compass**, Cilt.38, Sayı.2, Paris, 1991.

Carre, Olivier. “Muhammed Hüseyin Fadlallah’a Göre "İslam Devrimi", çev. **İbrahim Turan Dünya ve İslam Dergisi**, Sayı.2, 1990.

Cedv, Gassan B. **İslâmi Söylem ve Gelecek: Muhammed Hüseyin Fadlallah**, çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.

DİA, “Lübnan” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, 2003, Cilt:27, ss.244-245.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Mût’a”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt.32, ss.174-180.

el-Bağdadi, Abdülkahir. **Mezhepler Arasındaki Farklar**, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2011.

el-Beyumi Ganim, İbrahim. **Hasan el-Benna’nın Siyasi Düşüncesi**, Ekin Yayınları, İstanbul, 1989.

el-Eş’arî, Ebû’l-Hasen. **Mâkâlatü’l –İslamiyyin ve İhtilafu’l-Musallin**, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.

Erdeğer, Bülent Şahin. Fadlallah ’la Mezhebi İhtilafları Aşmak, **Haksöz Dergisi**, Sayı.196, 2007, s.12.

Erdem, Gökhan. “Lübnan’da Şii Siyasi Hareketin Evrimi EMEL’den Hizbullah’a”, **Dergi Park**, 2018, Cilt.49, s.24.

Ergenekon, Ersin. Ortadoğu Denkleminde Lübnan’daki Hizbullah. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. “Bize Kelimeleri, Siyonistlere Filistin’i Sattılar”, çev. Hüseyin Güngör, **el-Fetih Dergisi**, Sayı.313, 1994, ss.33-38.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **Gençlerin Dünyası**, çev. İlyas Aslan, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2005.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **İslam ve Kuvvetin Mantığı**, çev. Vahdettin İnce Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **İslami Açidan Kadın Sorunu**, çev. Ali Kaya, Ağaç Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2005.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **İslami Direniş**, çev. Mikdat Gök, Çıra Yayınları, İstanbul, 2006.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **Kur'an'da Davet Metodu**, çev. Sıbgatullah Kaya, Seçkin yayınları, İstanbul, 1994.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **Kuram ve Eylem**, çev. Muharrem Tan, Akademi Yayınları, İstanbul, 1991.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **Min Vahyi'l Kur'an**, çev. Cuma Ağaç, Akademi Yayınları, Cilt.6, İstanbul, 1991, s.114.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **Min Vahyi'l Kur'an**, çev. Cuma Ağaç, Akademi Yayınları, Cilt.4, İstanbul, 1990.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **Min Vahyi'l Kur'an**, Çev. Muharrem Tan, Akademi Yayınları, Cilt.7, İstanbul, 1991.

Fadlallah, “Muhammed Hüseyin. İslam ve Demokrasi”, **Dünya ve İslam Dergisi**, Sayı.7, 1991.ss.22-28.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **İslami Hareket İlkeler ve Sorunlar**, çev. Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul, 1996.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. **Kuram ve Eylem**, çev. Muharrem Tan, Akademi Yayınları, İstanbul, 1991.

Fırlı, E. Ruhi. **Günümüz İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008, s.13.

Hakyemez, Cemil. Şii Takiyye İnancının Teşekkülü, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, Sayı.6, Cilt.3, s.140.

<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-lubnan>.

<https://biography.yourdictionary.com/sayyid-muhammad-husayn-fadlallah>.

<https://www.milligazete.com.tr/haber/1144790/fadlallahin-vefati-islam-dunyasini-yasa-bogdu>.

Kara, İsmail. **Türkiye’de Islâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliği**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Karabiber, N. Kemal. “Lübnan Merkezli Çağdaş İslâmî Bir Cemaat: Abdullâh el-Habeşî ve Ahbâş Cemaati”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı-26 Temmuz-Aralık, 2011, s.119.

Karaman, M. Lutfullah. **Uluslararası İlişkiler Çıkılmazında Filistin Sorunu**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Kaya, İlker <http://sdam.org.tr/haber/121-gecmisin-yuku-altinda-ezilen-ulke-lubnan/>.

Kaya, İlker http://sdam.org.tr/image/foto/2019/01/04/LubnandakiIslamiHareketler_1546593413.pdf.

Kor, Z. Tuba. **Ortadoğu'nun Aynası Lübnan**, İHH Araştırma ve Yayınlar birimi, İstanbul, 2009.

Köse, Saffet. “Aile Hukuku”, **İslam Hukuku**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013.

Köse, Talha. Lübnan Raporu, http://www.setav.org/document/SETA_Lubnan_Raporu_Rapor_Ozeti.pdf (2006). (Erişim, 22.08.2019) .

Kutlu, Sönmez. “Ehl-i Sünnet” **İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.

Marulcu, Hasan Tevfik. Bâtını Tev’îl Bağlamında Şii Takiyye Anlayışı, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, Sayı.36.

Fadlallah, Muhammed Hüseyin. Hz. Fatma ve Kırık Kapı Hadisesi, (erişim; 29.11.2019) https://www.youtube.com/results?search_query=muhammed+h%C3%B9seyin+fadlallah.

Muran, Aygöl. “Hüseyin Fadlallah’ın Ardından Hizbullah ve Lübnan Şiileri”, 21. “Yüzyıl Dergisi”, Ağustos.10, Sayı 20.

Muran, Aygöl. **Lübnan’daki Dini-Siyasi Bir Hareketin Anatomisi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Musavi, Ahmed. “Fakih Teorisi ve Şii Fıkıh Literatüründeki Yeri” **İslam Siyaset Teorisi ve Sorunlar**, çev. Halim Sırçancı, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

Öz, Mustafa. **Başlangıçtan Günümüze Şiilik Kolları**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015.

Öz, Mustafa. “Muhammed Hüseyin Fadlallah”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016. Ss.306-307.

Öz, Mustafa. **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011.

Öz, Şaban. Şia’nın Takiyye İnancı Çerçevesinde Hz. Ali’nin İlk İki Halife İle Münasebetleri, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, Sayı.15, s.34-36.

Öztürk, Mustafa. **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2015.

Rağıp el-İsfahâni, Ebu’l Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. **el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’an**, thk. Safvân Adnan ed-Dâvudi, 1. Baskı, Daru’l-Kalem, Beyrut, 1992.

Şehristâni. **el-Milel ve Nihal**, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Şevik, Âdem. **Ortadoğu’da Lübnan Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Şeyh Müfid. Ebu Abdullah İbnü’l Muallim Muhammed b. Muhammed, **en-Nüketü’l-İ’tikâdiyye**, nşr. Rıza el-Muhtari, yy.1413.

Şöhret, Mesut. “Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1.

Taci Faruki, Süha. **Hizb'ut-Tahrir ve Hilafet**, çev. Hasan Aktaş, Ekin Yayınları, İstanbul, 2014.

Taşpınar, İsmail. “Marunîler” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Toprak, Mehmet. “Muhammed Bâkır es-Sadr”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, Cilt.35, ss.413-414.

Watt, W. Montgomery. **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. E. Ruhi Fığlalı, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2017.

Yetim, Mustafa. Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirsal ve Örgütsel Zemini, **Türkiye Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt.2, Sayı.2, 2015.

Şeyh Saduk, Ebu Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummi. **el-İ'tikâdât**, nşr. Peyâm-e İmam Hadi, Kum, 1391.